SASKIA MOERBEEK

veertig vrouwen om nooit te vergeten

أربعون امرأة لن ننساهم

Unutulmaz kırk kadın

"Vrouwen uit Turkije en Marokko aan het woord over hun eigen geschiedenis en die van hun organisaties"

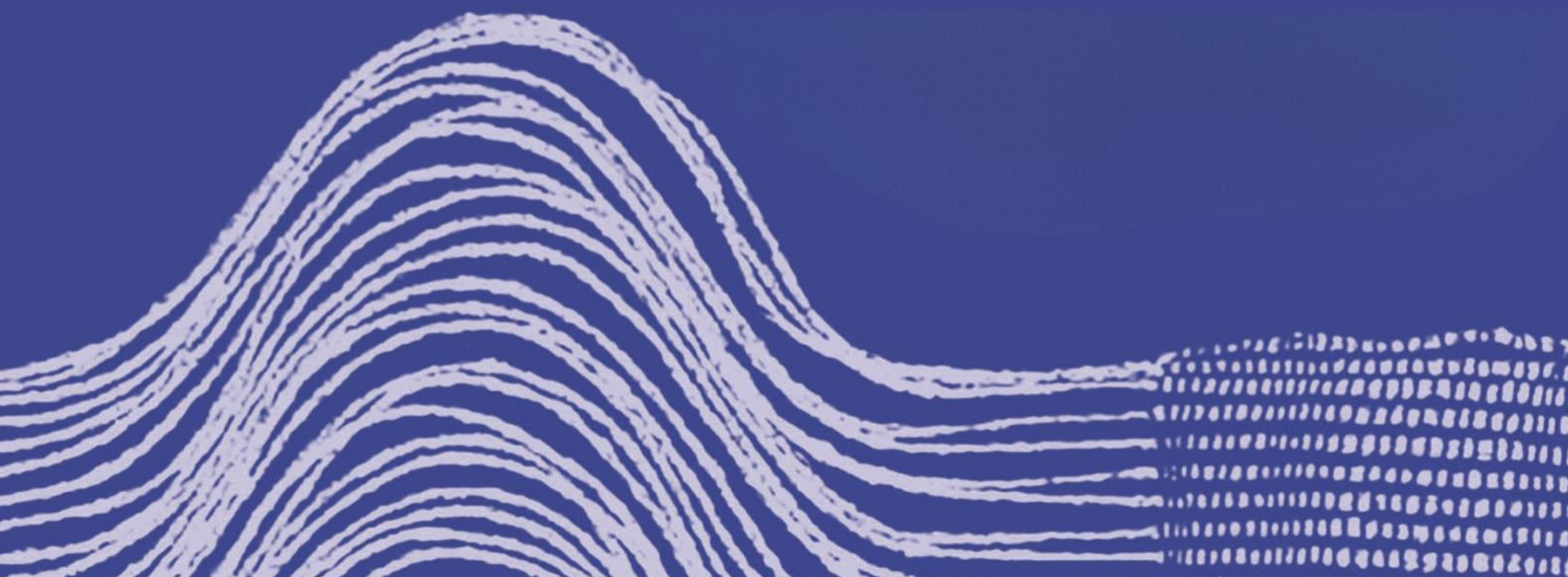

Inhoudsopgave

1. INLEIDING 4
Het project 4
Achtergrond van het project 4
40 interviews 5
De analyse 5
Auteurs en perspectieven 6
Verhalen van vrouwen 6
De geschiedenis in het kort 7
Leeswijzer 8

2. MIGRATIE NAAR NEDERLAND 11
Gezinshereniging: 1974 - 1985 12

3. DE VERHALEN VAN DE VROUWEN 15
Migreren en overgang naar Nederland 15
Leven zonder vader of moeder 15
Nauwelijks huisvesting voor gezinnen 16
Huwelijksmigratie 17
Politieke vluchtelingen 17
Overgang naar Nederland 19
Jonge tolken 23
Huwelijken in soorten en maten 25
In beroep beland 27
De reis naar zelfstandigheid 30

4. ONTSTAAN EN GROEI VAN DE HTKB 34
Steuncomité van Nederlandse vrouwen 40
Intersectionaliteit en politieke vluchtelingen 40
Opheffing van de landelijke HTKB 42
Zelfstandige plaatselijke organisaties 43

5. DE MVVN, HET KOMITEE ZELFSTANDIG VERBLIJFSRECHT EN LOKALE MAROKKAANSE VROUWENORGANISATIES 48
Ontstaan MVVN 48
Komitee Zelfstandig Verblijfsrecht Migrantenvrouwen 52
Verdwijnen landelijke rol MVVN 53
Utrechtse Al Amal en andere lokale organisaties 56

6. BETEKENIS ISLAM EN VROUWENSTRIJD TEGEN ISLAMOFOBIE 59
Groeiende betekenis islam 59
Vrouwenstrijd tegen islamofobie 60

7. ANDERE INVLOEDEN 64
Minderhedenbeleid, allochtonenbeleid, integratiebeleid 64
Feminisme en relatie met andere vrouwenorganisaties 69
De impact van grote gebeurtenissen 72

8. TOL EN TROTS **75**
Tol die al die inzet eist 75
Trots op wat bereikt is 75

9. CONCLUSIE **79**

BIJLAGE 1 INITIATIEF- EN STUURGROEP **81**

1. Inleiding

Het project

In juni 2023 startte het Knooppunt Oral History "Sprekende geschiedenis" met het project *Veertig vrouwen om nooit te vergeten*. Doel van het project was om de geschiedenis van de Turkse en Marokkaanse vrouwenbeweging in Nederland in kaart te brengen. Hiertoe zijn onder andere veertig oral history interviews gehouden. Het project is inmiddels afgerond. Dit essay is geschreven op basis van een grondige analyse van de oral history interviews die zijn gehouden.

Oral history is het verzamelen en bestuderen van levensverhalen, getuigenissen van mensen over historische gebeurtenissen en betekenissen die zij aan erfgoed geven. Het gaat om verhalen die worden verzameld door middel van open interviews. Hierbij komen perspectieven aan bod die in de standaard geschiedschrijving vaak niet meetellen. Daarmee draagt oral history vaak bij aan andere en nieuwe perspectieven op de hedendaagse geschiedenis en erfgoed.

Op basis van de eerste dertig interviews van het project en van archiefbeelden is door schrijver en beeldend kunstenaar Karima Assaoui in 2024 een reizende tentoonstelling gemaakt die in verschillende steden getoond is op plekken waar veel migrantenvrouwen komen. Saskia Moerbeek maakte op basis van de eerste 20 interviews een stemmenspel. Dit spel is door vrouwen van diverse komaf, onder regie van Alev Kutluer, bij de opening van de tentoonstelling op de locaties uitgevoerd. Daarnaast heeft masterstudent Danielle de Kurver een literatuurstudie gedaan en heeft dr. Willemien Sanders beeldresearch gedaan naar mediaoptredens van de geïnterviewde vrouwen in de archieven van het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid. Al het materiaal dat in het project is gemaakt wordt opgeslagen bij ATRIA, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis. [1]

Achtergrond van het project

Het idee voor het project kwam van Özden Yalım die tot vlak voor haar overlijden bestuurslid was van stichting BMP, de dragende organisatie van het Knooppunt Oral History "Sprekende geschiedenis". Zij vond het heel vreemd dat de geschiedenis van de Turkse en Marokkaanse vrouwenorganisaties in Nederland eigenlijk nooit goed is gedocumenteerd, terwijl die organisaties zo enorm veel hebben betekend voor de positie van migrantenvrouwen. [2] Op verzoek van Özden heeft "Sprekende geschiedenis" het project ontwikkeld en uitgevoerd, daarbij gesteund door een Initiatiefgroep van vrouwen die zich in verleden en heden actief inzetten voor verbetering van de positie van Turkse en Marokkaanse vrouwen en aangestuurd door een Stuurgroep van vrouwen uit verschillende steden. (zie bijlage 1)

---

[1] Het project is gefinancierd door: Mondriaan Fonds, Fonds voor Cultuurparticipatie, Cultuurfonds, Volkskracht, VSB Fonds en Beeld en Geluid.

[2] In dit essay wordt gesproken over Turkse vrouwenorganisaties. Daarmee wordt eigenlijk bedoeld organisaties van vrouwen uit Turkije, daaronder vallen ook Koerdische, Alawitische en andere vrouwen uit minderheidsgroepen.

40 interviews

De interviews zijn in de periode 2023 tot en met 2025 gehouden door Mila Lemmens, Saskia Moerbeek, Wilma Simons, Frank von Meijenfeldt en Çiğdem Yüksel. De vrouwen die door de Stuurgroep werden aangedragen om te interviewen kregen de mogelijkheid te kiezen voor een interview in eigen taal. Hiervan maakten twee personen gebruik. Een lijst met namen van de geïnterviewden is als Bijlage 2 aan dit essay toegevoegd. Aanvankelijk was het de bedoeling om vrouwen uit Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht en Eindhoven te interviewen, steden waar de Turkse vrouwenorganisatie HTKB (Hollanda Türkiyeli Kadınlar Birliği) eigen afdelingen had en waar ook Marokkaanse vrouwenorganisaties actief waren. De beperking van veertig speelde ook een rol bij deze keuze. Tijdens onze zoektocht kwamen we ook enkele vrouwen uit Leiden en Helmond tegen die actief zijn geweest in de HTKB of aanverwante organisaties. Hen hebben wij ook geïnterviewd om het beeld wat completer te maken. Sommige van de geïnterviewde vrouwen wonen nu in een andere stad, dan waar zij in hun jongere jaren actief waren.

De analyse

Dit essay is gebaseerd op een analyse van de interviews met Turkse en Marokkaanse vrouwen die in de periode 1975 tot nu actief zijn geweest en/of actief zijn en een tweetal Nederlandse vrouwen die de organisaties actief ondersteund hebben. De interviews zijn gerubriceerd aan de hand van een aantal trefwoorden en vervolgens geanalyseerd. De literatuurstudie en de beeldresearch hebben vooral gediend voor een beter begrip van de context.

Veertig interviews analyseren is een intensief karwei. In de verhalen komen zowel de persoonlijke geschiedenis van de vrouwen als die van hun organisaties aan bod. Daarbij zijn we natuurlijk afhankelijk van de herinneringen van de vrouwen zelf. Voor sommigen is de geschiedenis erg belangrijk. Zij herinneren zich nog veel van wat ze gedaan en meegemaakt hebben in hun strijd voor de rechten van migrantenvrouwen. Voor anderen is het heden het meest belangrijk. Zij motiveren vooral waarom zij zich nu inzetten voor gelijke rechten en vooral zelfstandigheid van migrantenvrouwen. In dit essay gaan we zowel in op de eigen geschiedenissen van de geïnterviewde vrouwen als op de dingen die zij vertellen over de organisaties waarin zij actief zijn (geweest). We zijn ervan overtuigd dat die twee zaken onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn en dat inzicht in de achtergronden en motieven van de vrouwen veel zegt over de opzet en manier van werken van hun organisaties. De verhalen laten dat op een indringende wijze zien. We realiseren ons dat we hiermee geen standaardwerk over de geschiedenis van de Turkse en Marokkaanse vrouwenorganisaties in Nederland afleveren, We bieden vooral een inkijk in de rijke levens van de vrouwen achter de organisaties en de achtergronden van hun keuzes om bepaalde acties en activiteiten te organiseren. Met dit essay dekken we zeker niet alle organisaties van vrouwen uit Marokko en Turkije die de afgelopen ruim 50 jaar actief zijn geweest. We hopen dat er in de toekomst meer interviews kunnen worden gehouden met vrouwen in andere gemeenten en van andere organisaties die een belangrijke bijdrage hebben geleverd aan de emancipatie van Turkse en Marokkaanse vrouwen in Nederland en voor een grondiger analyse van bestaand schriftelijk- en beeldmateriaal dan

wij voor dit essay hebben kunnen doen. Ook nodigen we iedereen uit om het bronmateriaal van de interviews (video's en transcripties) zoveel mogelijk zelf te bekijken.

Auteurs en perspectieven

Dit essay is geschreven door Saskia Moerbeek. Mila Lemmens deed de eindredactie. Saskia is sinds 1979 als vrijwilliger en beroepsmatig actief betrokken geweest bij diverse migrantenorganisaties en heeft tal van multiculturele projecten ontwikkeld. Mila heeft als vrijwilliger en als medewerker van "Sprekende geschiedenis" meegewerkt aan diverse projecten over koloniale en migratiegeschiedenis.

Hoewel we veel van de geschiedenis die in dit essay beschreven wordt van nabij hebben meegemaakt, realiseren we ons dat onze achtergrond verschilt van de vrouwen waarop dit essay zich richt. Daardoor kunnen verschillen in perspectief en betekenisgeving ontstaan. We hebben geprobeerd dit te ondervangen door zo veel mogelijk met citaten te werken en door leden van de Stuurgroep en de Initiatiefgroep te vragen met ons mee te lezen. Om recht te doen aan de authenticiteit van de verhalen hebben we de citaten nauwelijks bewerkt. Dat betekent dat flinke stukken tekst in spreektaal zijn. Dat is voor veel mensen even wennen bij het lezen, maar op deze manier klinken de stemmen van de vrouwen zelf naar ons idee het beste door.

Bias kan nooit helemaal uitgesloten worden. Wij nodigen lezers van harte uit om ons te attenderen op blinde vlekken of interpretaties die nadere nuance behoeven. Zulke inzichten kunnen bijdragen aan een herziene versie.

Verhalen van vrouwen

Organisaties worden door mensen gedragen. Mensen met een motief, mensen met een verhaal. Mensen die besluiten om iets te gaan doen. In dit essay duiken we aan de hand van de persoonlijke verhalen van 40 actieve vrouwen in de geschiedenis van de Turkse en Marokkaanse vrouwenbeweging in Nederland. De interviews gaan over een periode van ruim 60 jaar, van begin jaren zestig tot nu. We kijken naar het verleden van de vrouwen, hun motieven om actief te worden, de invloed van hun ouders en hun omgeving, de vele acties en activiteiten die ze georganiseerd hebben, de samenwerkingen die ze zijn aangegaan, de moeilijkheden die ze ondervonden en de vraag waar ze trots op zijn.

Wat in al die verhalen opvalt is hoe ingrijpend migratie in een mensenleven is, maar ook hoe veranderlijk de werkelijkheid ervan. Er zijn weinig groepen op wie politiek en beleid zo'n directe impact hebben als op migrantenvrouwen. Maar tegelijk is elk verhaal uniek. De ene vrouw is in het kader van gezinshereniging naar Nederland gekomen, de andere is zelfstandig naar Nederland gemigreerd om hier te werken of te studeren. De volgende is als jong kind met haar ouders meegekomen. Weer een ander heeft zich als jonge bruid bij haar man gevoegd. Hun motieven om actief te worden en op te komen voor de rechten van vrouwen zijn geworteld in hun ervaringen in het land van herkomst, de levenshouding van hun ouders en hun ervaringen in Nederland.

De geschiedenis in het kort

De geschiedenis van de Turkse en Marokkaanse vrouwenbeweging begint in 1975 wanneer een groepje Turkse vrouwen onder leiding van de jonge Maviye Karaman de HTKB (Hollanda Türkiyeli Kadınlar Birliği) opricht. Deze Turkse vrouwenvereniging bestaat in het begin vooral uit vrouwen en familieleden van mannen die actief zijn in de Turkse arbeidsvereniging HTIB (Hollanda Türkiyeli İşçiler Birliği). In 1982 wordt onder leiding van de latere Tweede Kamervoorzitter Khadija Arib de Marokkaanse Vrouwen Vereniging Nederland (MVVN) opgericht. Deze organisatie was nauw verwant aan het Komitee Marokkaanse Arbeiders in Nederland, het KMAN. HTKB en MVVN werden onder andere opgericht vanuit onvrede over de ruimte die er was om vrouwenkwesties binnen bestaande organisaties van buitenlandse arbeiders aan de orde te stellen. Bij HTIB en KMAN ging het toch vooral op de klassenstrijd. Als die was opgelost zou alles voor iedereen beter worden, was de gedachte. De strijd van vrouwen was dus niet zo nodig. Maar ondertussen zag een aantal jonge vrouwen hoe moeilijk de vrouwen het hadden, hoe geïsoleerd ze waren en hoe afhankelijk. Zij besloten eigen organisaties op te richten.

Uit de verhalen en de aanvullende studies blijkt dat er de nodige verschillen bestaan tussen de Turkse en de Marokkaanse vrouwenorganisaties. Die verschillen hebben te maken van de politieke situatie in het land van herkomst en met de cultuur in twee heel verschillende, diverse landen. De positie van migrantenvrouwen in Nederland vormt de verbindende schakel voor deze vrouwenorganisaties om op een aantal onderwerpen samen op te trekken.

De focus van de vrouwenorganisaties lag op belangenbehartiging, voorlichting en training. Bij de belangenbehartiging ging het om punten als het afhankelijk verblijfsrecht, de familiewetgeving in Marokko, de politieke situatie in Turkije, de positie van Turkse vrouwen in fabrieken en schoonmaakbedrijven, stemrecht en de algehele erkenning van de positie van migrantenvrouwen. Bij voorlichting en training ging het om onderwerpen als gezondheid, alfabetisering, relaties, educatie en de wens van vrouwen om zelfstandig te kunnen zijn en eigen beslissingen te kunnen nemen. Om de vrouwen die in het kader van gezinshereniging naar Nederland waren gekomen te bereiken werden laagdrempelige cursussen en activiteiten georganiseerd die ruimte boden om met elkaar in gesprek te gaan en ideeën uit te wisselen.

Samen markeren deze landelijke organisaties een belangrijke periode in de strijd voor gelijke rechten en erkenning van migrantenvrouwen in Nederland. In de jaren tachtig ontstonden op verschillende plekken in Nederland andere zelforganisaties die zich inzetten voor de belangenbehartiging van vrouwen met een migratieachtergrond.[3] Hoewel sommige van deze organisaties klein en lokaal gericht waren, kon hun impact op de levens van hun leden groot zijn. Ze boden directe ondersteuning en voorlichting en speelden een essentiële rol in het

[3] De term zelforganisaties stamt uit de tijd dat de eerste belangenorganisaties van buitenlandse arbeiders ontstonden. Tot dan toe werden die belangen behartigd door de lokale stichtingen Welzijn Buitenlandse Werknemers.

creëren van een gemeenschap en het versterken van de emancipatie van migrantenvrouwen. Waar nodig werkten ze samen met de landelijke organisaties HTKB en MVVN. [4]

In de loop van de tijd zijn de vrouwenorganisaties van karakter veranderd, net als de manier waarop Turkse en Marokkaanse vrouwen zich inzetten voor verbetering van de positie van vrouwen en bredere onderwerpen als inclusie, seksisme en discriminatie. Waar de oudere organisaties zich ook richtten op demonstraties, stakingen en andere acties, zetten de huidige organisaties meer in op positieve ondersteuning van vrouwen en hun gezinnen. Hoewel daar, onder invloed van de actuele politieke ontwikkelingen ook weer verandering in komt.

De huidige organisaties zijn diepgeworteld in de wijken waarin ze actief zijn, hebben vaak een multi-etnisch karakter en richten zich ook op thema's als armoede en sociale veiligheid. De laatste twee decennia speelt religie met name bij de Marokkaanse vrouwen die opkomen voor de rechten van vrouwen, een belangrijkere rol. Vrouwen bestuderen de Koran en de Hadith, volgen online studies in het buitenland en ontwikkelen met elkaar interpretaties van de Islam vanuit een vrouwenperspectief. In de Turkse gemeenschap is er van oudsher een sterkere scheiding tussen religieuze organisaties en meer seculiere. Binnen de Turkse moskeeën zijn er tal van vrouwengroepen, maar die zijn tamelijk op zichzelf gericht. (Zij maken geen deel uit van het project).

Steeds meer vrouwen met een Turkse en Marokkaanse achtergrond kiezen ervoor om een eigen bedrijf op te richten of politiek en bestuurlijk actief te zijn. Deze veranderingen hebben te maken met het beleid van de Nederlandse overheid en gemeenten, ervaringen met uitsluiting en discriminatie, de behoefte om zelf te bepalen welke onderwerpen belangrijk zijn en de persoonlijke ontwikkeling die de vrouwen hebben doorgemaakt.

Leeswijzer

Dit essay is verder opgedeeld in 8 hoofdstukken. We beginnen in hoofdstuk 2 met de migratie naar Nederland. Daarna kijken we naar hun eerste periode hier en hoe zij die jong naar Nederland kwamen of hier geboren zijn, opgroeiden. We gaan na hoe hun keuze voor een opleiding tot stand kwam, hoe ze in hun beroep belandden en hoe ze actief werden in de verschillende vrouwenorganisaties. Daarna beschrijven we de geschiedenis van de HTKB en die van de MVVN en een aantal lokale organisaties. In hoofdstuk 7 nemen we de invloed van beleid, politiek en ingrijpende gebeurtenissen op de organisaties onder de loep en gaan we in op de verhouding met Nederlandse vrouwenorganisaties.
In het laatste hoofdstuk vertellen de vrouwen over de tol die al hun inzet soms eiste en over de zaken waar ze trots op zijn.

In de conclusie zetten we de hoofdbevindingen nog even op een rij.

[4] In de literatuurstudie worden onder andere de volgende organisaties genoemd:
Landelijke Vereniging van Alleenstaande Arabische Vrouwen (LVAAV). 1983 tot 1996.
Landelijke Organisatie voor Arabische Vrouwen (LOAV). Opgericht in 1986.
El Samra. Opgericht in 1985 door een Egyptische arts in Amsterdam en richtte zich op algemene gezondheidsvoorlichting aan Marokkaanse en Turkse vrouwen.

De citaten zijn letterlijke transcripties van de interviews. Als er in een citaat drie puntjes (…) staan, is er voor de leesbaarheid een stukje tekst overgeslagen. Een woord tussen vierkante haken [ ] is door de auteur toegevoegd ter verduidelijking.

Amsterdam, maart 2026
Auteur: Saskia Moerbeek
Eindredactie: Mila Lemmens
Een uitgave van het Knooppunt Oral History “Sprekende geschiedenis” ©

MIGRATIE NAAR NEDERLAND

Foto: Marokkaanse vrouwen en kinderen door politie uit gekraakte school in Haarlem gezet; Nationaal Archief, Fotograaf Koen Suyk / Anefo

2. Migratie naar Nederland

In de jaren vijftig leidden de naoorlogse wederopbouw en industrialisatie in Nederland tot een groeiende vraag naar arbeid. In diezelfde tijd vertrokken er veel Nederlanders naar landen als de Verenigde Staten, Canada en Australië voor werk. Steeds meer Nederlanders waren hoogopgeleid en minder geïnteresseerd in laagbetaald fabriekswerk. Of ze wilden hun blik verruimen en het naoorlogse Nederlands achter zich laten. Om de kloof tussen vraag en aanbod van goedkope arbeidskrachten te dichten, werd er gekeken naar tijdelijke oplossingen vanuit het buitenland. [5]

Eind jaren vijftig en begin jaren zestig begonnen bedrijven arbeidskrachten te werven in Italië, Spanje en Portugal. Dit deden zij eerst zelfstandig, maar in de jaren 60 stond de Nederlandse overheid ze bij door officiële verdragen met wervingslanden te sluiten. In die eerste jaren werden vooral wervingsakkoorden gesloten met Zuid-Europese landen, maar er bleef sprake van tekorten. In 1964 werd er een akkoord gesloten met Turkije. Later volgden Marokko (1969), Joegoslavië (1970) en Tunesië (1971). De arbeiders die geworven werden, werden eufemistisch 'gastarbeiders' genoemd.

Voordat de formele route via de wervingsovereenkomsten ontstond, kwamen veel mensen op eigen houtje naar Nederland, met het idee van een tijdelijk verblijf en soms ook het avontuur. Ze wilden hard werken en geld verdienen om, eenmaal weer terug in hun eigen land, een bedrijf op te zetten, een huis te bouwen of een bruiloft te financieren.

In 1960 leefden er volgens het CBS 100 mensen uit Turkije in Nederland. In 1961 waren het er tweehonderd, in 1962 driehonderd en in 1963 twaalfhonderd. Naar schatting was, zeker in deze beginjaren, negen op de tien mensen uit Turkije man. In enkele gevallen kwamen vrouwen zelfstandig naar Nederland, soms met vriendinnen of met een broer, soms alleen. Vaak gingen zij in de textielindustrie, de levensmiddelenindustrie of de schoonmaakbranche werken. Bij de Droste Cacao Fabriek in Haarlem bijvoorbeeld, kwamen veel vrouwen te werken op de inpakafdeling. In 1973 kwam er een einde aan de officiële wervingsroute via Turkije.

Het wervingsverdrag met Marokko stamt uit 1969. Tussen '69 en '73 kwamen er zo'n 4.000 Marokkaanse gastarbeiders naar Nederland. Het wervingsverdrag was een formalisering van de spontane migratie die begin jaren zestig was ontstaan. Marokkaanse mannen en een enkele vrouw, kwamen toen op eigen houtje naar Nederland, vaak via Frankrijk, België en Duitsland waar ze o.a. in de mijnbouw werkten. Uiteindelijk zijn er 15.000 Marokkaanse gastarbeiders via officiële kanalen geworven in de periode 1964 tot 1966, terwijl het ministerie van Sociale Zaken in die tijd ruim 65.000 nieuwe arbeidsvergunningen afgaf. Het aandeel spontane migratie bleef dus groot.

---

[5] Deze paragraaf over de geschiedenis van de arbeidsmigratie uit Turkije en Marokko is mede gebaseerd op de twee tijdlijnen die in het kader van het project '40 vrouwen om nooit te vergeten, gemaakt zijn.
Vrouwen uit Marokko in Nederland: Een beknopte tijdlijn vanaf de jaren 60. Tekst: Hanna Blom en Saskia Moerbeek. 11 september 2024
Vrouwen uit Turkije in Nederland: Een beknopte tijdlijn van de jaren 60 – jaren 00. Tekst: Mila Lemmens en Saskia Moerbeek 11 september 2024

De spontane migranten kwamen op een toeristenvisum of via landen die al eerder een wervingsakkoord met Marokko of Turkije hadden gesloten. Ze zochten ter plekke een baan en vroegen daarna een werk- en verblijfsvergunning aan. Spontane migratie werd tot 1968 toegelaten omdat het minder organisatie en inspanning met zich meebracht, qua voorselectie, toezicht op de arbeidsvoorwaarden, het regelen van huisvesting e.d. Werkgevers hadden eigenlijk geen verplichtingen tegenover spontane migranten.

Werkgevers die wel in Marokko wierven, stelden specifieke eisen; ze zochten eerst ongehuwde jongens, maar later juist gehuwde mannen, omdat die zich meer op het werk zouden concentreren. Ook vrouwen werden geworven, maar in veel kleinere aantallen. De opgegeven leeftijd werd vaak geverifieerd aan de hand van een gebitsinspectie. Wanneer iemand voldeed aan alle eisen, kreeg hij een tijdelijk contract, een visum en huisvesting aangeboden.

De beloofde huisvesting in Nederland stelde niet veel voor. Meestal ging het om volgepropte pensions met slechte hygiënische omstandigheden die door de arbeidsmigranten zelf betaald moesten worden. De banen waar ze voor geworven werden verschilden. Vaak ging het om zwaar en intensief werk, in de mijnbouw, metaal- en textielindustrie. Gastarbeiders werden ook wel 'hekkensluiters' genoemd. Ze werden aangenomen in sectoren waarvan eigenlijk al duidelijk was dat ze weinig toekomstperspectief hadden.

Door de oliecrisis van de jaren zeventig raakte de Nederlandse economie in een dip en de werkloosheid steeg snel. In 1973 werd de gerichte werving stopgezet. In 1975 werd er een regularisatie-maatregel afgekondigd waardoor spontane migranten onder bepaalde voorwaarden een verblijfs-/arbeidsvergunning konden krijgen.

Gezinshereniging: 1974 - 1985

Hoewel de arbeidsmigratie als tijdelijk was bedoeld, bleven veel gastarbeiders langer dan voorzien. Voor de vele mannen die een vrouw en kinderen in Marokko of Turkije hadden achtergelaten, begon het vraagstuk van gezinshereniging te spelen. Vrouwen kregen er genoeg van om gescheiden van hun man overal alleen voor te moeten zorgen of bij hun schoonfamilie te moeten leven. Ze drongen aan op terugkeer of gezinshereniging. De overheid moedigde dit laatste bepaald niet aan. Toch werd in 1974 de 'Wet op de gezinshereniging' aangenomen, om de spontaan op gang komende gezinshereniging enigszins te reguleren. Echtgenotes en kinderen konden naar Nederland migreren, maar er werd weinig georganiseerd om ze op te vangen. Huisvesting, taallessen, school en werk, alles moest zelf worden geregeld. Veel vrouwen waren echter analfabeet en niet op de hoogte van de manieren waarop het Nederlandse systeem werkte. Dat laatste gold ook voor veel mannen die naast hun werk weinig andere contacten hadden.

Er zijn nauwelijks cijfers over vrouwen uit Marokko of Turkije uit de beginperiode van de migratie (tussen 1963 – 1973) te vinden. De cijfers die er zijn, worden opvallend genoeg, bijna altijd genoemd in relatie tot "de vruchtbaarheid van allochtonen'' en betreffen vooral geboortecijfers.

De gezinshereniging werd dus aan regels gebonden. Mannen die hun gezin wilden laten overkomen moesten passende huisvesting hebben, maar ze hadden vaak geen toegang tot sociale woningbouw. Dit betekende in de praktijk dat zij met hun spaargeld een goedkope woning in een buitenwijk kochten. Sommige arbeiders kozen in deze periode voor terugkeer. In veel gevallen was dit een permanent besluit aangezien de arbeidsmigratie-routes vanaf 1975 officieel onmogelijk werden gemaakt. Maar, ondanks de toenemende beperkingen, groeide het aantal migranten, mede door de gezinshereniging nog steeds.
Die gezinshereniging vond voornamelijk plaats tussen begin jaren zeventig en 1985. Vanaf de jaren tachtig nam de werkloosheid in Nederland snel toe. In 1983 raakte één op de drie Marokkaanse mannen tussen de dertig en negenenveertig jaar werkloos. De overgang was groot. Van een succesvolle, vrije migrant naar een werkloze man thuis met de familie. Deze omstandigheden waren ook voor de vrouwen zwaar.

Nadat de werving van gastarbeiders was gestopt kwamen er weer andere groepen uit Turkije en Marokko naar Nederland. In 1980 werd er in Turkije een coup gepleegd wat leidde tot een grote stroom politieke vluchtelingen. Ook in latere jaren was er met een zekere regelmaat sprake van mensen die de politieke omstandigheden in hun land ontvluchtten. En er was er sprake van huwelijksmigratie. Turkse en Marokkaanse mannen en vrouwen van de tweede generatie trouwden regelmatig met mensen uit het land van herkomst. Nog weer later kwamen er met name uit Turkije expats en studenten naar Nederland die weer eigen gemeenschappen en netwerken vormden.

DE VERHALEN VAN VROUWEN

Foto: opening ontmoetingscentrum voor Turkse en Marokkaanse vrouwen in de Amsterdamse Indische buurt. 10 november 1982
Nationaal Archief, Anefo / ANEFO / NA

3. De verhalen van de vrouwen

Migreren en overgang naar Nederland

Tot zover het meer algemene verhaal. De individuele verhalen van de vrouwen over hun migratie naar Nederland, laten een veel gevarieerder en kleurrijker beeld zien. Neem bijvoorbeeld het verhaal van Özden Yalım. Zij kwam zelfstandig naar Nederland om hier te gaan studeren. Tijdens haar middelbare schoolperiode in Turkije had ze meegedaan aan een uitwisselingsprogramma met Amerikaanse scholieren. Daar had ze ervaren wat cultuurverschillen inhouden en had ze de wijdere wereld ontdekt. Nadat ze aan de Middle East Technical University in Istanbul Bestuurskunde had gestudeerd, wilde ze een master doen.

Op een bepaald moment hoorde ik dat er mogelijkheid was om in Nederland een master te doen. Wij waren heel politiek georiënteerde, linkse studenten en Turkije had geen masterprogramma. Wij kwamen in Turkije niet makkelijk aan de bak. Toen ben ik bij het Institute of Social Studies in Den Haag een master gaan doen.
Özden Yalım

De vaders die als eerste vertrokken hadden daar verschillende redenen voor. Geldgebrek was er zeker één, maar ook zin in avontuur, ontsnapping aan politieke onderdrukking of aan de sociale druk van de familie waren motieven. De Marokkaanse vrouwen van de eerste generatie vertellen dat hun vaders vaak via Frankrijk en België in Nederland terecht kwamen. Een flink aantal werkte een tijdje in de mijnen in Limburg. Sommigen kwamen als leraar of om hier te studeren. De Turkse mannen werkten in de textiel in Twente, als buschauffeur, in de landbouw in Brabant en in diverse fabrieken of in de havens. Maar er waren ook hoogopgeleide mannen die naar Nederland kwamen.

Leven zonder vader of moeder

Een aantal vrouwen vertelt dat hun moeder ook in Nederland ging werken, en dat zij als kinderen in Turkije of Marokko achterbleven en opgroeiden bij opa en oma's of tantes en ooms. Een bijzonder verhaal is dat van Hadiye Keşmer die als jong kind met haar broer en zus zelfstandig in een flat in de stad woonde.

Ik ben via gezinshereniging naar Nederland gekomen. Eerst kwam mijn moeder vanuit Turkije bij mijn vader. Toen kwam ik en twee jaar later mijn broer. Toen mijn ouders in Nederland waren, woonden we als kinderen voor een deel in het dorp bij opa en oma en voor een deel in de stad. Daar zaten we op school. Mijn ouders hadden een flat gehuurd voor ons. Voor ons drieën, mijn zus, mijn broer en ik. Later kwam mijn neef erbij. Ik was toen iets van 12 jaar. We zorgden voor elkaar. De meisjes in huis deden wel meer dan de jongens.
Hadiye Keşmer.

Bijzonder is ook het verhaal van Marzouka Boulaghbage die bij haar opa op verschillende kazernes woonde. Haar vader werkte in Frankrijk en haar moeder kon in een klein dorp niet goed voor haar zorgen.

Ik ben opgegroeid bij mijn moeder tot mijn 5e jaar. Toen ben ik binnen Marokko gemigreerd. Ik ben met mijn Opa naar Zuid-Marokko gegaan. Hij was soldaat. Dus ik heb mijn jeugd in verschillende kazernes doorgebracht… Als ik nu mag kiezen, dan wil ik zo terug naar die jaren. Het was, in de kazerne wonen misschien 70 gezinnen of meer. Maar we zijn één familie. Iedereen heeft eigen huis. Bijvoorbeeld in de zomer, als het warm is binnen, slapen we allemaal buiten. Het is veilig. En als er een feest is in de kazerne, is het feest voor iedereen. Jong en oud, man en vrouw. Een begrafenis is voor iedereen. Dus wij vrouwen, wij feesten allemaal samen. Iedereen bemoeit zich met de opvoeding. Een hele mooie jeugd heb ik gehad. Ik mag kind zijn, spelen, veilig. Een hele lieve opa, lieve tante en oma.
Marzouka Boulaghbage

De vader van Nora Azarkan was zich bewust van de breuk in het leven die migratie veroorzaakt en wilde dat zijn kinderen eerst de middelbare school in Marokko afmaakten voordat ze naar Nederland kwamen. Andere meisjes zoals de Turkse Şükran Sevim-Alpagot, moesten juist wel hun school afbreken om naar Nederland te gaan. Het kostte haar veel moeite om in Nederland een plek te vinden waar ze de taal kon leren en naar school kon gaan.

Nauwelijks huisvesting voor gezinnen

In de begintijd van de gezinshereniging was er niets geregeld. De mannen woonden vaak in pensions, die nu opeens ook plekken voor hele gezinnen werden. Dat gaf veel gedoe.
Latifa Cherabi uit Breda heeft nog een paar herinneringen aan de tijd dat ze in een particulier pension woonde.

Het was een eh oudere mevrouw. Ik weet nog dat ze een wit poedeltje had. En zij verhuurde, na het overlijden van haar man was ze weduwe. En ze verhuurde de kamers aan de toenmalige gastarbeiders… En we hadden toen een kamer, maar vervolgens kregen we van haar ook een soort tuinhuis. In de tuin, daar hebben we ook even gewoond. Ja, ik heb daar niet zoveel van meegekregen. Behalve dat de rest van de mannen die daar toen waren het raar vonden, dat mijn vader zijn vrouw had meegenomen. En ja, dat moest ze heel erg aan wennen, maar mijn vader was wat dat betreft zijn tijd ver vooruit. En was al modern in zijn denkwijze, sprak ook verschillende talen. Was ook opgegroeid in het internationale protectoraat Tanger. Dat was toen een internationale zone. Dus ja, dat schuurde een beetje met de mensen daar. En toen heeft mijn vader waarschijnlijk gedacht van laat ik maar een andere plek gaan zoeken voor mijn gezin.
Latifa Cherabi

Het gebeurde ook dat werkgevers een caravan op een woonwagenkamp regelden voor het jonge gezin.

Het was ook zo koud hier. Heel veel sneeuw lag er, wat we nooit gezien hadden. Het was echt kniehoog sneeuw. En we hadden niet zoveel. Ze hadden voor ons een caravan geregeld. Dus wij gingen in dat caravan wonen. En dat was buiten, behoorlijk buiten Enschede. Ver weg van andere familieleden. En daar raakte ik natuurlijk gelijk zwanger…en in 1971 is mijn oudste dochter geboren. Precies een jaar nadat ik hier was. [We woonden nog steeds] in zo'n caravan met zo'n opklapbed, weet je. En dan met de banken. 's Avonds werden die banken opzijgeschoven. En het bed omlaag. Dat was gewoon een caravan in een woonwagenkamp… Maar dat wist ik toen niet. Pas op de Sociale Academie... leerden we toen over het lot van de woonwagenbewoners. Blijkbaar in de jaren zestig, was de overheid hier bezig om de woonwagenkampen te verspreiden. Die mensen moesten dus eigenlijk in een gewoon huis gaan wonen. Want er was toen aversie tegen de woonwagen, nog steeds natuurlijk, maar toen helemaal. Dus die woonwagens die toen vrijkwamen, werden dan opgekocht, vooral door de textielfabrieken.
Mürset Topçu

Huwelijksmigratie

Naast gezinshereniging vormt huwelijksmigratie ook een reden waarom vrouwen naar Nederland kwamen. Dat kon een huwelijk zijn met een man uit het land van herkomst die al in Nederland woonde, of met een Nederlandse man. Hiermee nam de variatie in achtergrond en opleiding van de Turkse en Marokkaanse vrouwen hier verder toe. Ebru Janssens-Kayan uit Eindhoven vertelt hoe ze haar Nederlandse man ontmoette.

Mijn vader was een accountant. Hij had zijn eigen accountantsbureau. En mijn moeder was een verpleegster. Allebei zijn ze heel jong doodgegaan. Helaas, die leven niet meer…
Totdat ik twintig werd, nee, achttien werd [in 1992] ben ik dus, vanuit zo'n klein stadje naar de hele grote metropool Istanbul verhuisd, om daar te studeren. Ik heb daar een universitaire studie stedenbouw gedaan. Eigenlijk stads- en streekplanologie heette dat toen. Vierjarige studie was het… Na het afronden van mijn studie heb ik, dacht ik, ja, ik wil eigenlijk werken als stadsplanoloog. Maar ik wil eerst even wat de wereld verkennen en zo. Dus toen ben ik gaan vliegen bij Turkish Airlines. Dat was natuurlijk voor een jonge vrouw die dan uit een heel klein stadje komt, dat was gewoon een hele eye-opener, om alle kanten van de wereld te zien, voor een tijdje. Dat heeft wel langer geduurd dan ik dacht. Dus zes jaar lang heb ik gevlogen bij Turkish Airlines. En toen heb ik ook mijn man leren kennen, mijn man Gerard. Ebru Janssens-Kayan.

Politieke vluchtelingen

In het kader van het project zijn er twee vrouwen geïnterviewd die na de coup van 1980 als vluchteling van Turkije naar Nederland kwamen. Qua achtergrond verschillen ze sterk. De een is opgegroeid in een sloppenwijk in Istanboel, de ander in een redelijk welvarend gezin in Diyarbakir, waar ze scheikunde en natuurkunde studeerde. Melek Gövsulu uit Istanboel wist uit ervaring dat je voor de meest basale rechten een keiharde strijd moest leveren. Dat leidde ertoe dat ze door de politie werd opgepakt en dat die haar moeder onder druk zetten.

De politie komt altijd. Niet zomaar. Toen ik wegging naar de gevangenis kwam ze natuurlijk naar mijn huis… Pakten ze gewoon een pistool tegen mijn moeder en mijn kind. Het is ellende. Het is helaas niet alleen mijn huis. Alle huizen hebben één iemand met zulke positie. Dat was helemaal normaal. Abnormaal normaal. Ja. En daarvoor, voordat de staatsgreep... Dat was allemaal activiteiten, heel veel acties tegen armoede, tegen inflatie… [Mijn moeder] was zwaar … onder druk. Als een moeder is het zwaar. Ja, nooit klachten. Ze heeft nooit iets gezegd tegen mij, maar toch gevochten…
Melek Gövsulu

Een andere vrouw was als student al een keer opgepakt en gemarteld omdat ze mee had gedaan aan een demonstratie. Dat weerhield haar niet om in 1975 een afdeling van de Turkse Vrouwenorganisatie IKD in Diyarbakir op te richten.

Want in Diyarbakir hebben we ook gemerkt dat de vrouwen altijd tweede klas zijn. Daar is het nog moeilijker. De vrouwen in het weekend, zaterdag en zondag, mogen niet buitens huis. Ze mogen niet naar het centrum. Ze hadden bijna geen rechten. Alleen maar thuis schoonmaken, koken, de kinderen op de wereld brengen en die zorgen. Verder hadden ze geen rechten. En ze wisten het ook niet. En heel veel analfabete vrouwen, ze mochten niet naar school. Toen dachten we, we moeten hier wel wat doen. En we hebben ook heel veel gedaan. Ze hebben analfabetische cursussen georganiseerd, bijeenkomsten, net als hier wat we hebben gedaan. Over hun rechten, wat ze kunnen doen, wat ze kunnen verwachten, gemeenten van de regering enzovoort. Van man of vader. En we probeerden hun te... Die meisjes, die gingen niet naar school toen. De moeders maakten we duidelijk dat ze moeten hun dochters naar school sturen. Ze moeten ontwikkelen. En op eigen benen staan. Ze moeten niet zoals jullie blijven… 1975 hebben we de IKD [afdeling] opgericht. Tot … 1980, gingen door met de activiteiten… In Istanbul bestond de IKD al.
Medelanders GUNES [naam bekend bij de redactie].

Beide vrouwen werkten als leerkracht en moesten vluchten. GUNES had in de jaren daarvoor een verborgen leven in Istanboel geleid. Ze vertelt hoe het er bij haar tweede arrestatie in Diyarbakir aan toeging.

Ik werkte toen nog bij het lyceum als docent… Ik werd van school opgenomen. Geblinddoekt, met de politieauto naar het politiebureau gebracht. Ik weet niet waar ik werd gebracht. Ze hebben me in een gebouw gebracht. Ze hebben me op een stoel laten zitten. Ze hebben een touw in mijn hand gegeven. Ze hebben me goed vasthouden. Een elektrisch schok hebben ze me gegeven... Ik zat zo. Ik spring op de stoel door de schok. Ik ben geslagen. Alle dingen. Toen werd ik naar de kamer gebracht. Toen merkte ik dat de andere vrouwen van de vrouwenvereniging [ook] werden opgepakt. Een team heeft ons allemaal meegenomen naar het politiebureau. Daar zijn we een week lang ondervraagd. Martelingen, slaan, vernedering. Alles gebeurde. Na een week werden we naar het gevangenis gebracht. Daar bleven we nog drie weken. Dat ging ook door met de marteling en de vernedering.
Medelanders GUNES [naam bekend bij de redactie].

In Nederland kwamen beide vrouwen in Den Haag terecht waar ze al snel de weg naar de HTKB vonden. (zie ook Hoofdstuk 4)

Overgang naar Nederland

De overgang naar Nederland was voor de meeste vrouwen erg groot. Ze hadden weinig beeld van wat ze konden verwachten, spraken de taal niet en moesten het zonder hun familie doen. Veel van hen vertellen hoe zeer ze er in de beginjaren naar verlangden om terug te keren naar hun land van herkomst. Dat gold ook voor de vrouwen die als meisje hier kwamen. Funda Müjde kan het zich nog goed herinneren.

De eerste drie maanden was het alleen maar huilen. We wilden terug. We smeekten mijn vader terug te gaan. Dan hadden we de koffer alvast ingepakt. Want hij werkte in de bouw. Als hij thuiskwam dan zeiden we: kijk het is bijna klaar. Alsjeblieft laat ons gaan. We misten onze moestuin. We hadden een citrusboomgaard. Al was het een kleintje, maar het was echt een boomgaardje. En olijfbomen ook, daar klommen we in. Daar speelden we in. We hadden een schommel. En de buren en de buurtkinderen. De familie. Dus we misten iedereen. En onze vriendjes, maar ook onze school. En het feit dat we zo goed waren op school. De beste. We werden op handen gedragen, mijn tweelingzus en ik, door de juf van onze klas. Dat misten we allemaal. En in Nederland gingen ze al meteen op het schoolpleintje, dat zullen we nooit vergeten, om ons heen staan om te kijken. Er waren toen zo weinig gastarbeidersgezinnen uit die landen. Dus op school waren we denk ik de enige twee Turkse meisjes. Mijn broertje ging ook nog naar school. Maar zij gingen om ons heen staan. Om ons te bekijken. Alsof we echt gewoon artisdieren waren. En toen begonnen ze ook ons in de maling te nemen. En liedjes zingen om ons heen. En later hoorden we dat het iets was als... 'Turk, augurk'. Nou dat soort dingen.
Funda Müjde

Sommige vrouwen voelden zich welkom, omdat er buren waren die zich om hen bekommerden. Deze buurvrouwen staan nog steeds in hun geheugen gegrift. Zoals bij Saniye Balcı die vanuit Turkije naar de Haagse Schilderswijk verhuisde en later weer voor haar middelbare school terugging naar Turkije.

Ik denk dat ik toen vijf jaar of zo was toen ik hier kwam. Ik heb de kleuterschool niet gedaan, maar wel de basisschool 1, 2, 3 en 4 voor een deel. Het was een leuke tijd. Ik had heel veel Nederlandse vriendinnen. De hele straat was Nederlands in die tijd. In de Schilderswijk. Het was een leuke tijd. Mijn ouders werkten en wij waren als kinderen thuis en we zorgden voor elkaar. […]
Hij werkte in een ziekenhuis, in de schoonmaak, in de keuken dacht ik vooral. En mijn moeder ook, in een ander ziekenhuis, in de schoonmaak, toentertijd. Ze werkte heel hard, want ik weet dat mijn moeder en in het ziekenhuis werkte en daarna thuiskwam en in de avond weer andere dingen ging doen. Wij zorgden voor elkaar. Eigenlijk heb ik daar geen nare ervaringen. En we hadden veel buren. Ik herinner me aan de overkant woonde tante Jenny. En ja, die zorgde ook voor ons.
Saniye Balcı

Ook voor de mannen was de overgang groot. Zij hadden als alleenstaande jonge mannen een tamelijk vrij leven geleid. De komst van de vrouwen en de gezinnen veranderde dit drastisch. Opeens voelden ze zich verantwoordelijk en wilden ze hun vrouwen beschermen tegen de invloed van de toch nog vaak onbekende buitenwereld. Soms sloeg die bescherming om in controledwang waarbij de vrouwen niet meer uit huis mochten en soms zelfs niet eens uit het raam mochten kijken. Maar dat gold beslist niet voor alle mannen. Fatima Lamkharrat uit Rotterdam herinnert zich dat haar vader tegen haar moeder zei dat ze, als ze alleen op stap ging, altijd genoeg geld mee moest nemen. Dan kon ze een taxi terug naar huis pakken als ze de weg kwijtraakte. Het adres en het telefoonnummer van de taxi had hij voor haar op een briefje geschreven.

Voor degenen die als tiener naar Nederland kwamen was het beeld wisselend. Hadiye Keşmer vertelt hoe het ging toen zij eind 1976 net in Nederland was.

De eerste maanden was ik gewoon thuis. Niks doen, me vervelen. Wat doe ik hier? Wat moet ik, hier? Ik wilde nog naar school, maar ik sprak geen Nederlands. Toen kwam ik erachter dat iedereen aan het werk was in de fabrieken in de omgeving van Weesp. Toen dacht ik: Ik kan niet studeren, maar wel werken. Toen ging ik solliciteren, heel grappig, met mijn buurman. Ik ging solliciteren in een snoepfabriek. Ik heb daar ruim zeven jaar gewerkt. Ik sprak geen Nederlands, de buurman deed het woord. Ik weet niet wat hij verteld heeft.
Hadiye Keşmer

Şükran Sevim-Alpagot kwam als 17-jarige. Ze had het lyceum in Turkije niet af kunnen maken.

Mijn vader kwam bij Van Gend en Loos werken. Eerst als arbeider, later is hij gewoon tolk geworden. Hij was gewoon een school aan het zoeken. En dat was ook heel erg moeilijk natuurlijk. We waren op een leeftijd en spraken gewoon geen Nederlands… We zijn alle scholen afgelopen. Niemand wilde ons aannemen. Op een gegeven moment zijn we in het Pius X Lyceum terecht gekomen. In West. En daar kon ik wel ingeschreven worden. Dan moest ik natuurlijk wel een keuzevak vinden. Want ik had alleen maar Duits in Turkije. Hier moest je natuurlijk Engels en Frans erbij nemen. Dus Engels heb ik genomen. Als bijvak. En in plaats van Frans had ik biologie, geloof ik. Dat heb ik in mijn pakket genomen. Het was een hele moeizame start geweest… De eerste kennismaking. Allereerst kwam ik in de muziekles. En er was een muziekleraar die vroeg aan mij of ik ooit een piano gezien had in mijn leven. Er stond een piano in de klas. Alle kinderen lachen. Dat vergeet je niet. Je begrijpt niet veel, maar toch weet je gewoon hoe het is als vreemdeling.
Şükran Sevim-Alpagot

Necla Çelik uit Helmond weet nog goed hoe zij vanuit Turkije, waar ze op een gemengde school zat, in Helmond op een katholieke meisjesschool terecht kwam.

Het was ook nog de laatste meisjesschool hier in Helmond. Dus bij de nonnen. Dus dat was altijd wel grappig. Als ik je nu vertel, je had een blokfluitzuster, hoofdzuster, handwerkzuster en

de pastoor kwam. Dus in die zin was het best wel een conservatieve school. Maar de eerste en de tweede klas was nog wel gemengd met jongens. Maar wij gingen dus wel gymmen bij de jongensschool. Dat was altijd spannend. Op zich was ik het niet gewend. In Turkije was het gewoon gemengd. Dus ik kon van een gemengde school naar, eigenlijk, een meisjesschool. En meisjes kunnen ook best hard zijn.
Necla Çelik

Voor Nora Azarkan was het weer anders. Haar vader wilde dat ze in Marokko bleef totdat ze het lyceum had afgemaakt. Daarna heeft ze ook nog aan de universiteit gestudeerd en was daar actief in de studentenvakbond. Toen ze in Amsterdam kwam wonen was de keuze snel gemaakt. Binnen een paar weken sloot ze zich aan bij het KMAN en ging ze een intensieve cursus Nederlands doen om hier verder te kunnen studeren. Want ook al ben je slim, je moet de taal leren, een nieuw sociaal netwerk opbouwen, dat kost een paar jaar.

Nadia Laiti uit Utrecht stond er toen ze naar de middelbare school ging min of meer alleen voor. Haar ouders hadden in Marokko een auto-ongeluk gehad, waarbij haar vader was overleden en haar moeder zwaargewond was geraakt.

Dat was wel vreemd, want ik had geen vader meer. En mijn moeder die heeft heel lang in het ziekenhuis gelegen. Dus ik had geen volwassenen om mij te ondersteunen. Dus ik moest naar de huishoudschool. In die tijd werden allochtone meiden allemaal naar de huishoudschool gestuurd. En de jongens naar de LTS, de technische school. Er was ook geen discussie over mogelijk. Maakte niet uit hoe goed je ook was. Dus ik ben toen naar de huishoudschool gegaan. Heb ik op mijn sloffen gehaald. Ik heb wel de leukste tijd van mijn leven gehad. Gewoon leuke vriendinnen gemaakt. Ze leerden ons daar koken en dat was wel grappig. Dat kende ik allemaal al. Dat kende ik van thuis… Dus dat was voor mij allemaal, ja, gesneden koek. Dat was wel leuk. Dus ik haalde altijd achten en negens met koken. Met rekenen en wiskunde helemaal niks. O ja, en textiel verwerken, dat vond ik vreselijk… kleding maken en zo. Dus tijdens die les was ik alleen maar kattenkwaad aan het uithalen… Ik heb ook altijd mijn eigen rapport ondertekend. (Dit zien ze toch niet, de docenten zijn al lang gestorven). Of het nou een goed rapport was of een slecht rapport, zo ondertekenen, ik kon de handtekening van mijn moeder altijd heel goed namaken. En omdat mijn moeder ook heel lang in het ziekenhuis of in het revalidatiecentrum was, ging ik haar daar niet mee lastigvallen. Dus ik ging het zelf ondertekenen en dan bracht ik het netjes naar school. En die vonden het prima. Het was ondertekend.
Nadia Laiti

Vanzelfsprekend veranderde er in de loop van de tijd het nodige. Kinderen die hier geboren werden gingen vanzelfsprekend naar school. Zij hadden niet de ingrijpende ervaring van het migreren naar een onbekend land en een onbekende cultuur meegemaakt. Saïda Derrazi vertelt hoe de Buitenschoolse Opvang (BSO) en het Buurtcentrum in de Friese plaats waar zij woonde bepalend waren voor haar creatieve ontwikkeling. Daar kon ze zich volop uitleven en muziek maken. Maar ook deze generatie kreeg met de nodige obstakels te maken. Fatima Elatik zat in Amsterdam op een Arabische school waar ze het erg naar haar zin had. Als student aan de

Hogeschool merkte ze echter tot haar verbazing dat ze niet voor vol werd aangezien. Ze besloot een eigen studentenvereniging op te richten om het voor andere meisjes die vaak thuis al een strijd hadden moeten leveren om überhaupt te kunnen gaan studeren, makkelijker te maken.

En toen ik ging studeren, in '91, toen liep ik de hogeschool binnen. Samen met mijn beste vriendin Fatima. En ja, toen werden we een beetje behandeld alsof we aliens waren. Dus in mijn hoofd was ik altijd gewoon een normale Amsterdams meisje. Totdat ik ging studeren. Toen werd er naar ons gekeken alsof we helemaal nieuw waren. Dus het eerste jaar weet ik nog dat ik vooral heel veel aan het uitleggen was. Wie ik was en wat ik deed. En dat ik niet met een boterbriefje ben binnengekomen. Dat ik gewoon mijn diploma's heb gehaald. Dat ik gewoon, ja Linda en ik, waren gewoon hetzelfde in mijn hoofd. Maar ik was natuurlijk vergeten hoe de ander kijkt.
Fatima Elatik

Leyla Kalender groeide op een Woensel Zuid (Eindhoven). Een arme wijk met slechte scholen en veel straatprostitutie. Ze zag al jong dat in die wijk de kansen niet zelfde waren als in andere gebieden.

Gewoon pech. De leerkracht en de klas waar je heen gaat. Want ik kwam gewoon niet vooruit in de groep. Ik weet nog dat ik op gesprek ging met mijn moeder en mijn zus. Want zij zeiden: "wij weten, wij geloven in haar. Ze kan het. Geef haar alsjeblieft de kans." En dan zei de leerkracht, "ja, dat kan ik niet doen. Dat ga ik ook niet doen. Dus ze moet echt zelf, als ze het kan, moet ze het echt laten zien." Dus zo ben ik aan mijn onderwijs begonnen. In groep 8, dat vind ik altijd zo pijnlijk. Want daarmee geef ik ook een schets van hoe het is. In groep 8, halverwege het jaar, ging een leerkracht weg. En wij als groep vonden dat heel erg. Want ja, je leerkracht, je vertrouwt die… Dat die wegging had zo'n groot impact op ons. Want iedere keer kwam er weer een andere invalkracht. Want niemand wilde op die school gaan werken. Dus op een gegeven moment waren we echt het vertrouwen in volwassenen kwijt. Wij luisterden niet meer. We wilden ook geen les meer. Maar dat was een meer soort protest, als groep. Dat wij in de steek waren gelaten door de school. Ik voelde het ook zo. Ik dacht ook van, hij gaat gewoon halverwege het jaar weg. Wie doet dat nou? Groep 8. Dit is je laatste jaar. Je hebt nog maar een half jaar, kan je niet nog langer volhouden? Dus toen werden wij gestraft als groep. Want wij mochten niet op kamp. We waren onhandelbaar. Wij luisterden niet. En dit is denk ik wat vaker gebeurt in die wijken. Wij waren echt slachtoffer van een slecht onderwijssysteem. En een slecht schoolbestuur die dit allemaal maar toeliet.
Leyla Kalender

En hoewel we vaak denken dat beleid weinig verschil maakt, waren er ook periodes dat het met de inburgering en het taalonderwijs voor volwassenen goed geregeld was. Ebru Janssens-Kayan, die naar Nederland kwam vanwege haar huwelijk met Gerard had de ervaring dat begin 2000 de voorzieningen om de taal te leren heel goed waren.

In 2002 zijn we getrouwd ja het was ook een hartstikke leuke periode want toen betaalde

de overheid alle kosten van zo'n opleiding, taalopleiding bij het ROC. En ik, ik mocht daar ook meteen terecht dus ik had ook wel weer geluk, zo'n engeltje op mijn schouder. In oktober ben ik hiernaartoe [Eindhoven] verhuisd en in november mocht ik gewoon beginnen met de cursussen en dat was toen vijf dagen per week. En op een gegeven moment hebben ze ook wel gevraagd mag ik uw rekeningnummer ik zei: ''ja waarom?'' ''Ja we gaan ook wel geld storten voor reiskosten.'' ik zei: ''maar ik kom met de fiets.'' ''Nee nee, het is goed zo.'' Het was zo goed verzorgd... en ik kon natuurlijk niks anders maken dan de taal heel goed leren. En toen heb ik ook wel heel veel vrienden gemaakt… het was een super leuke periode.
Ebru Janssens-Kayan.

Jonge tolken

In de gezinnen en de bredere gemeenschappen ontwikkelden veel jongere meiden die Nederlands op school leerden zich al snel tot tolken. En dat ging echt niet alleen over triviale dingen. Juist bij medische consultaties, bij echtscheidingen en degelijke was een tolk noodzakelijk. Deze rol had een grote impact op de meiden van toen. Niet alleen voelden ze zich soms ongemakkelijk als ze dingen moesten vertalen die hun begrip en belevingswereld te boven gingen, maar ze ontwikkelden zich ook tot vertrouwenspersonen, en ontdekten hun organisatorische talenten. Vaak ontleenden zij hun carrièreperspectief aan deze ervaringen, zoals Fadma Bouchataoui die als jong meisje arts wilde worden. Ze wilde dat vrouwen als haar moeder in de toekomst een gelijkwaardig gesprek met een arts konden voeren en hun dochters niet hoefden te belasten. Hoewel haar leven na de basisschool een andere wending nam heeft zij die rol op een andere manier toch kunnen verwezenlijken. Zo zet ze zich onvermoeibaar in om onderwerpen als opvoeden en seksualiteit bespreekbaar te maken binnen de Marokkaanse gemeenschap en bij te dragen aan de zelfstandigheid van vrouwen in alle leeftijden. In verschillende opnames die bij Beeld en Geluid te vinden zijn, komt ze hierover aan het woord.[6]

Suzan Bulut-Kapucu kreeg in Turkije op jonge leeftijd polio. Eenmaal in Nederland kwam ze terecht op de mytylschool[7], Een arts die daar werkte had behoefte aan iemand die kon tolken.

Dus ik heb heel veel mensen uit mijn buurt echt geholpen. Maar ook dat ik met hun naar instanties ging… Dacht je gewoon niet bij na eigenlijk. Je deed het gewoon… Dat ik dat ben blijven doen. Bijvoorbeeld toen ik op de mytylschool zat. Er was een arts. Die wist dat ik heel goed Nederlands sprak. In die tijd ging het bij mij ook heel snel. Omdat op die mytylschool bijna geen buitenlanders zaten. Dus heb ik de Nederlandse taal heel snel onder de knie gekregen. Dus die arts zei van: "ben je bereid om voor mij ook te gaan vertalen?" Ik zei "hoe moet ik dat doen? Want ik kan niet fietsen, hoe moet ik komen? En ik zit op school." "Ja dat regel ik wel." Dus hij heeft het zo gedaan, dat hij een taxi heeft geregeld. Ik ben een paar keer opgehaald van school. Naar het ziekenhuis gebracht, om te vertalen. En daarna weer teruggereden naar school. Maar niet echt bijzondere dingen. In die zin, een mevrouw die slechthorend was. Dat heeft ook een beetje impact op me gehad, omdat zij heel jong was en ze

[6] Onderzoeksrapport Willemien Sanders september, 2024
[7] Een mytylschool is een aangepaste school voor kinderen met een lichamelijke handicap

moest geopereerd worden, maar ze was er echt bang voor. Ik heb alles geprobeerd uit te leggen. En ze heeft zich volgens mij ook laten opereren… Dat soort dingen blijft wel bij je.
Suzan Bulut-Kapucu

Nermin Altıntaş die opgroeide in Twente, voordat ze naar Den Haag verhuisde vertelt hoe ze via het tolken actief werd bij een organisatie van Alevitische Turken actief werd:

Dat was best wel een moeilijke situatie. Mijn ouders waren beiden werkende mensen. Daardoor voelde ik me ook als oudste dochter heel erg verantwoordelijk om het huis schoon te houden, netjes te houden. Zorgen dat moeder niet te veel belast werd. En we hebben heel jong geleerd natuurlijk om, zoals alle meisjes in die tijd, om de huishouding ook te runnen. En dat ging heel snel. Van de ene dag naar de andere dag hadden we de taken overgenomen van mijn moeder. Het was best wel een democratische familie. Waar we ook behoorlijk veel inspraak hadden, voor zaken die noodzakelijk waren, of als iets was. Dan hadden we altijd een vergadering van: jongens, hoe zien jullie dat? Dan werd gewoon als gezin besloten. Van het ene kwam het andere, denk ik. Toen ik eenmaal wat Nederlands kon spreken, begon ik dus ook de vertalingen te doen voor de hele gemeenschap. Dus ik ben ook heel jong begonnen om mee te gaan met mensen om te vertalen. Of de aanvraag WW-briefjes in te voeren. Of aanvragen in te dienen. Maar ja, er waren niet zoveel mensen die Nederlands konden. Dus iedereen die ons kende, die kwam dan wel met een briefje om te vertalen. Tot mijn achttiende heb ik dat altijd gedaan. Voor anderen, bij een advocaat, bij een bedrijfsarts. Ook voor mijn eigen ouders hoor. Maar voornamelijk toch wel voor mensen buiten. Dus voor mijn vader was het meer voor de doktersafspraak, voor moeder ook. Maar voor kennissen was het meer echt formulieren, bedrijfsartsen, advocaten. Alles waar je dan... Dat vormt je ook. En toen begon het verenigingsleven.
Nermin Altıntaş

Er zijn veel meer voorbeelden van jonge meiden die via het tolken in het bestuur van een (vrouwen)organisatie terecht kwamen. In die omgeving begonnen ze soms ook hun eigen meidenclub. Necla Çelik uit Helmond vertelt hoe belangrijk die club voor haar was.

Ik denk, ik ben vast niet de enige die in dit straatje zit. Je bent in een ander land. Je wilt je bewijzen. Je wilt meegaan met de tijd. Maar je hebt beperkte middelen. Dus hoe ga je dat aanpakken? Ik dacht toen: als we bij elkaar zijn, heb ik ook meer vrijheid. En de meidengroep was voor mij een uitkomst. Dan gingen we volksdansen doen. We gingen sporten samen. We gingen naar Engelse les. Computercursus, autotechniek. We hebben van alle cursussen eigenlijk opgezet. En dan kwamen we steeds bij elkaar, vergaderen. We hadden een apart gebouw. Dus op een bepaald moment kregen wij een gebouw. Eerst aan de Torenstraat. Met Turkse, Marokkaanse vrouwen en meiden. Ieder een apart kamertje. Later verhuisden we naar de binnenstad. Van den Dungenstraat.
Necla Çelik

Het waren vaak de slimme meiden die snel de taal leerden en sociale antennes hadden, die deze weg volgden. Belangrijk was ook dat ze wat steun van thuis kregen. Dat gold ook voor het volgen van een opleiding. Het was, hoewel er zeker uitzonderingen waren, in de beginperiode

van de gezinshereniging niet vanzelfsprekend dat Marokkaanse meisjes na de basisschool een opleiding volgden. Ook kregen ze vaak, net als de Turkse meisjes trouwens, thuis te horen dat ze op den duur terug zouden gaan naar het land van herkomst en dus beter een opleiding konden volgen die daar van pas kwam. Dat werd vaak huishoudschool, een kappersopleiding en dergelijke. Toen ze eenmaal inzagen dat ze hier zouden blijven, gingen ze opleidingen stapelen of ze ontwikkelden zich via allerlei losse cursussen. Latifa Cherabi die in Breda woont, vertelt hoe het haar verging.

En toen ben ik, ja, in die tijd was het eigenlijk gangbaar voor Turkse en Marokkaanse meisjes, dan was het idee van, die gaan toch trouwen, dus kreeg je standaard het advies huishoudschool, LHNO [Lager Huishoud- en Nijverheidsonderwijs], Spinazie Academie, hoe je het ook wil noemen. Dus toen ben ik naar de LHNO gegaan, huishoudschool. Daar heb ik examen gedaan op C-niveau, de hoogste niveau. En, eh, even kijken, nou ja. Ik was toen wel het eerste Marokkaanse meisje wat naar school ging. Waarbij andere meisjes een beetje afgunstig waren, omdat ik wel naar school mocht en zij niet. Omdat het niet in het culturele context zat… Dat wist ik toen niet. Maar later, jaren later, kwam ik de meisjes tegen. De meisjes van toen, die nu dus vrouwen zijn. Van, ja, we waren heel al jaloers op jou. Je mocht wel naar school en wij mochten niet naar school. En, ja, dat wist ik toen niet. Daar had ik geen enkel, geen enkel besef van. Mijn ouders daarentegen wel. Die werden zich constant ter verantwoording geroepen waarom Latifa naar school ging, want ze was toch een meisje. Ze moest gewoon, eh, gaan trouwen. En toen heeft mijn vader ook gezegd, "waar bemoeien jullie je mee? Dat is toch mijn dochter? Als ik wil dat ze naar school gaat, gaat ze naar school. Daar heb je verder niks mee te maken." Dus eh, dus dat, na de LHNO, heb ik de streekschool gedaan. Wat toen de streekschool heette, praktijkschool. Toen wilde ik eigenlijk verkoopster worden. Maar dat strandde omdat ik geen stageplek kon krijgen. Toen ben ik in een fabriek gaan werken. Een preservenbedrijf was dat, van de Nibbit chips. Daar heb ik overdag gewerkt. En 's avonds ben ik naar de, heb ik de mbo gedaan. Middelbaar beroepsonderwijs, sociale dienstverlening. [...] En toen ik begon met stage lopen en in het tweede leerjaar, kreeg ik een betaalde baan aangeboden. Dus, ja, daaropvolgend heb ik hbo gedaan 'Politiserend werken'. Daarna de hbo 'Organisatie, beleid en management'. Daarna bestuurskunde, post-hbo en psychologie, post-hbo. En toen ben ik maar gestopt. Ik denk, dat is wel genoeg zo.
Latifa Cherabi

Voor de vrouwen die later in de tijd kwamen, vanwege een huwelijk, of als expat uit Turkije was de situatie heel anders. Zij hadden zich in hun land van herkomst volop kunnen ontwikkelen en verbaasden zich over de Turkse gemeenschap hier die in hun ogen was achtergebleven, terwijl Turkije zelf moderniseerde.

Huwelijken in soorten en maten

Naast de houding van hun ouders, hun positie in het gezin en de reacties van de omgeving is het huwelijk voor veel vrouwen ook een bepalende factor geweest in hun ontwikkeling. Voor sommigen was het huwelijk een soort vanzelfsprekendheid, voor anderen een poging tot

ontsnapping aan de sociale druk. In latere fases, toen de vrouwen zich verder ontwikkelden en hun eigen pad kozen, leidde dit tot de nodige scheidingen. (zie o.a. ook Hoofdstuk 8)

De vrouwen die in de beginperiode van de migratie naar Nederland kwamen waren vaak op jonge leeftijd gehuwd. Dat was nu eenmaal gebruikelijk in het land van herkomst. Er zijn verhalen over druk vanuit de familie om met een bepaalde man te trouwen, maar ook verhalen van vrouwen die volstrekt hun eigen keuze volgden. Maviye Karaman, een van de oprichters van de HTKB is daar een voorbeeld van. Zij studeerde begin jaren zeventig aan de universiteit in Istanboel en besloot met haar man Nihat Karaman te trouwen en naar Nederland te gaan. In het interview vertelt ze dat ze haar vader in Erzurum belde: "Pap, ik ben getrouwd. Ik ga naar Nederland. Dag." Dat was het. Maar Maviye besefte wel degelijk dat ze hiermee een revolutie in Erzurum veroorzaakte. Hoe anders was het voor Fadma Bouchataoui uit Rotterdam, die als kind in België opgroeide. Hoewel ze een vwo-advies had ging ze naar de huishoudschool, omdat de familie van moeders kant vond dat meisjes na hun 12de niet meer naar school mochten. Met steun van haar vader heeft ze er toen huishoudschool uitgesleept. Toen ze daar mee klaar was ging ze trouwen.

Tot mijn zestiende heb ik gewoon de huishoudschool gedaan. Ik heb leren koken, leren kleding maken, strijken… Ja, aan het eind van mijn zestiende ging ik trouwen. Dat was ook in die tijd de normaalste zaak, weet je, om rond die leeftijd gewoon te trouwen. En heel veel zeggenschap had je niet. Wat weet je daar nou van op je zestiende? Behalve dan, ja, doen wat je ouders dan zeggen. Als het aan mijn vader lag, zou ik niet getrouwd zijn. De persoon die toen, dat is ook de vader van mijn kinderen, zeg maar, daar had mijn vader ook niet zo'n hoge pet van op. Mijn vader wil dat er goed gezorgd wordt voor zijn dochters. En dit was een weeskind. Hij had geen vader, dus ook geen erfenis. Dus dat soort ideeën had mijn vader dan. Maar voor mijn moeder was het de ideale kandidaat.
Fadma Bouchataoui

Voor anderen was het huwelijk een ontsnapping uit familieomstandigheden die benauwend waren, of dat achteraf nu terecht was of niet. Nermin Altıntaş zegt hierover:

Ik denk dat ik als puber dacht: Met mijn ouders heb ik het niet zo goed. Ze verbieden van alles. Terwijl we best wel heel grote vrijheden hadden. Maar toch ben je als puber ontevreden en dan denk je dat je dat kan regelen met iemand van buitenaf. Ik was vijftien. Hij was mijn achterneef. Hij woonde in Turkije. Hij moest dan met gezinshereniging hier naartoe komen. Maar dat kon niet. Dus ik ben zelf maar naar Turkije gegaan. En binnen een half jaar had ik zoiets van... ja, nee, dit gaat hem niet worden.

Amina Berkane uit Utrecht besefte pas later dat haar huwelijk op jonge leeftijd in Marokko een ontsnapping was uit de thuissituatie. Het was geen gearrangeerd huwelijk. Hij was verliefd op haar, maar zij vond hem niet meer dan 'leuk'. Dat was op dat moment genoeg. De liefde zou nog wel komen. En zo ging het. Ze zijn nu meer dan 35 jaar getrouwd en nog steeds verliefd op elkaar, aldus Amina.

Voor Rabiaa Bouhalhoul die toentertijd in Maassluis woonde, leek het huwelijk een mogelijkheid om terug te keren naar haar vrijere leven in Marokko, maar dat pakte anders uit.

En om die reden verlangde ik eigenlijk wel terug naar Marokko. En om die reden ben ik ook jong getrouwd. Een geregeld huwelijk: ik wist niks anders. Het was geen gedwongen huwelijk. Ik ben gevraagd: "heb je er bezwaren tegen" Ik dacht: ik heb geen bezwaren. Maar als ik trouw, dan keer ik terug naar Marokko. Dat was een beetje mijn agenda. Ik dacht: ik ben het nu weer zat hier in Nederland. En al die beperkingen, wat kan en wat niet kan. Ik wil gewoon een beetje vrij kunnen zijn. Nou ja, zodoende ben ik dus getrouwd met een familielid. Maar het lot wilde toch dat ik in Europa bleef. Want voordat we trouwden, hij was geslaagd, mijn ex en zijn vader trakteerden hem op een reis samen met zijn broer naar Europa. En hij kwam dus naar Europa. Ging naar België, Duitsland, weet je zo. En hij kwam in Frankrijk en wilde niet meer terug. Dus in die tijd dat we verloofd waren… en de voorbereidingen van het huwelijk werden getroffen, zei hij, "ja maar ik ga niet meer terug naar Marokko." Dat was toen de tijd. En het lot ook weer. Mitterrand kwam aan de macht. En die heeft een hoop illegalen in die periode dus een verblijfsvergunning gegeven. En hij had geluk, want hij was daar. En hij kreeg dus een verblijfsvergunning. Dus in plaats dat ik naar Marokko ging… ben ik naar Frankrijk gegaan. Ik was toen achttien. Zo. Ja, heel jong. Weet je zo. Van Marokko naar Nederland was zwaar. Maar ook van Nederland naar Frankrijk was zwaar. Van Marokko naar Nederland stond vooral nog het kind centraal. Maar van Nederland naar Frankrijk stond het vrouw-zijn centraal. Want ik was getrouwd. En ik moest me gedragen als een vrouw. Ik mocht een hoop dingen niet. Ik mocht niet naar buiten. En dan denk ik: dit is de hel op aarde. Godallemachtig, wie gaat mij hieruit slepen? Dat was een hele belangrijke les. En soms zeggen ze dingen gebeuren niet zomaar. Daar geloof ik heilig in. Blijkbaar was dat de leergang van mij om mijn vrouw-zijn te ontdekken… In die fase dat het pittig was, ben ik na gaan denken. Over wie ben ik. Wie wil ik zijn? En ik raakte toen zwanger. En ik dacht, wat heb ik nou mijn kind te bieden? Zo stond ik in gesprek met mezelf. Dat is wel bijzonder op die leeftijd. Ja. Ik ben blij dat ik open stond voor die reflectie. De Koran hielp me daarbij en ook wat vrienden, een beetje.
Rabiaa Bouhalhoul

In beroep beland

Voor de geïnterviewde vrouwen is hun beroep vaak verweven met het vrijwilligerswerk dat ze doen. Veel van hen werken in de brede welzijnssector, in de (lokale) politiek of als gemeenteambtenaar. Een enkeling is actief in het bedrijfsleven. Dat de welzijnssector zo goed vertegenwoordigd is, heeft te maken met de selectie van de vrouwen die geïnterviewd zijn, maar past ook bij de routes die er toen voor vrouwen open waren. Zoals bij veel mensen zijn de wegen waarlangs de vrouwen in hun beroep belandden niet rechtlijnig. Een aantal van hen is via de toen bestaande lokale of regionale Stichtingen Welzijn Buitenlandse Werknemers aan een baan gekomen. Die SWBW's waren vaak de eersten die buitenlandse vrouwen in dienst namen. In bepaalde steden, zoals Amsterdam, was er vanuit de zelforganisaties veel kritiek op de SWBW die in hun ogen veel te paternalistisch was. Dit leidde op een gegeven moment zelfs tot een bezetting van het kantoor van de organisatie. In andere steden konden vrouwen de SWBW gebruiken als springplank om hun eigen doelen te realiseren. Yasemin Tümer had in

Groningen sociologie gestudeerd en in haar vrije tijd Turkse vrouwen geholpen. Dat ze van huis uit Turks en Nederlands sprak was natuurlijk heel handig. Maar na haar studie kon ze geen baan vinden, vanwege de economische crisis in de jaren tachtig. Ze vroeg haar Nederlandse oma, die voor haar een vraagbak was, om raad.

Ik zei, oma, ik heb zo mijn best gedaan op de universiteit. Ik heb allemaal goede cijfers. En niemand zit op mij te wachten. Hoe kan dat nou? Wat moet een mens nou zo? Nou ja, zei ze, die tijden hebben wij natuurlijk ook meegemaakt. Je moet toch op een of andere manier ergens een baantje vinden en even een tijdje volhouden, want na een tijdje komt dat wel weer allemaal open en dat komt wel weer los. Dus ik heb toen, toen was een van de stichting Buitenlandse Werknemers hier uit Utrecht, aan de Bemuurde Weerd, weet ik nog, die zochten iemand die met vrouwenwerk bezig zou zijn. Want er waren inderdaad steeds meer vrouwen van gastarbeiders hier. Ook in Utrecht en omgeving. Toen dacht ik van: nou weet je, dan laat ik dat dan maar doen. Ik doe het eigenlijk al, dan kunnen ze me net zo goed betalen. In die tussentijd dat ik een andere baan zoek, kan ik dat even doen. Dus zo ben ik eigenlijk daar ingerold.
Yasemin Tümer

Fatima Lamkharrat uit Rotterdam Noord begon al op jonge leeftijd meidenclub De Zolder bij de culturele stichting van haar vader. Later kwam ze in het welzijnswerk terecht en hield zich bezig met o.a. huiselijk geweld. Via deze lijnen ontwikkelde ze zich tot opbouwwerker, columniste en boegbeeld van de Marokkaanse vrouwen. Tegenwoordig werkt ze als Senior projectmanager bij WMO Radar. Fenna Ulichki uit Amsterdam was via haar moeder actief in buurthuizen en dergelijke. Via die weg rolde ze in de hulpverlening.

En ik kwam mensen tegen die de HvA deden. Ik raakte geïnteresseerd in de Hogeschool van Amsterdam. Dus de opleiding was maatschappelijk werk en dienstverlening. En die toen aan het Droogbak zat, hier in Amsterdam, in het centrum. Maar ik had geen vooropleiding dus. Maar er was de mogelijkheid om een vooropleiding te volgen voor de HvA. Dat heb ik gedaan. Een jaar lang. Elke donderdagavond naar school. En je voorbereiden op een examen. Toelatingsexamen. Daar was ik voor geslaagd. Ik begon aan de opleiding. Eerste jaar, tweede jaar... En ik werkte daarnaast… Ik deed de HvA deeltijd. Ik werkte daarnaast als hulpverlener.
Fenna Ulichki

Rabiaa Bouhalhoul, die later projectleider werd bij het ministerie van Sociale en Werkgelegenheid vertelt over haar beginjaren als medewerker van de SWBW-Rijnmond.

Volgens mij '92, zo ongeveer. Naar aanleiding van de rellen in Parijs met Noord-Afrikaanse jongeren maakte Rotterdam zich ook zorgen over dat die problemen over konden slaan naar Nederland en daarmee dus ook in de stad. Ik had toen een netwerk opgezet van Marokkaanse kaders, ik als enige vrouw. Om het gesprek te voeren met opvoeders. En daar agendeerde ik dus het belang om de vrouw hierin een rol te geven. Om de rol van de vrouw serieus te nemen. Die mannen toen in die tijd moesten mij eerst serieus nemen. Want ik weet, we hadden een sessie georganiseerd in het Oude Noorden. En ik kwam daar als enige Marokkaanse vrouw. En ik hoorde ze zeggen: "wat doet deze mevrouw hier?" Toen zei iemand: "ja maar zij is de

projectleider." En ik hoorde iemand zeggen: "hebben we niet genoeg mannen? Dat ze deze functie aan deze vrouw gaven?" Dus ook mijn aanwezigheid maakte het verschil. En mijn aanwezigheid creëerde een nieuwe blik. Dus dat een vrouw dat kon doen. Dat een vrouw aanwezig kan zijn. Dat een vrouw het gesprek kan voeren.
Rabiaa Bouhalhoul

Leyla Kalender uit Eindhoven is van een jongere generatie. Zij werkte eerst op een school vanuit het idee dat ze geld moest verdienen. Maar daar kreeg ze een burn-out van. Daarom besloot ze haar eigen weg te volgen en zzp'er te worden.

Burn-out gehad. En toen dacht ik, ja, ik ga dit nooit meer doen. Alleen werken puur om het geld. Dat doe ik niet meer. Dat hebben mijn ouders gedaan. Ik dacht, vanaf nu ga ik iets doen. Want ik heb ambities. Ik heb zoveel moeite gedaan om mijn hbo-diploma. En dan ga ik een niveau drie werk doen. Dus toen heb ik besloten om ontslag te nemen. En toen ben ik voor mezelf begonnen als zzp'er.
Leyla Kalender

Als zzp'er ondersteunde ze gezinnen met allerlei vragen van opvoeding tot het voeren van een familiebedrijf. Later ontmoette ze iemand die al een stichting had, maar daar weinig mee deed. Samen hebben ze toen stichting ''IK WIL'' verder uitgebouwd. In het begin werkte Leyla als zzp'er voor de stichting, maar nu is ze in loondienst en is de stichting flink gegroeid.
Degenen die vanuit de tradities thuisbleven, of omdat hun mannen bang waren ze te verliezen aan een onbekende wereld, ontwikkelden zich vaak via de activiteiten van de vrouwenorganisaties en buurthuizen. Soms ging dat snel, soms ook stapje voor stapje. Vaak bleven ze actief in het organiseren van activiteiten die henzelf zoveel geholpen hadden. Ook schoonmaakwerk of ander werk waarbij ze hun eigen taal konden gebruiken was soms een eerste stap naar verder doorleren. Marzouka Boulaghbage die in 1999 de Utrechtse stichting Al Amal oprichtte begon als vrijwillige lerares Arabisch. Nu werkt ze als sociaal makelaar bij een welzijnsstichting en is nog steeds als vrijwilliger actief in het bestuur van Al Amal.[8]

Toen ik in '87 in Nederland kwam ben ik gestart als vrijwilliger. Ik gaf Arabische les. Ik had zes vrouwen. Binnen drie maanden zijn het er 120 geworden. Dus ik moest een ruimte regelen, ik moest docenten regelen. Ook vrijwilligers. Maar die vrouwen die daar komen, die komen niet alleen voor Arabische les. De één zegt: ''Wil je voor mij dit recept lezen?'' De ander: ''Wil je bellen voor een afspraak?'' Wil je voor mij dit doen, dat doen? En toen gingen we ook een cursus opzetten over opvoeden, opvoeden in 2 culturen. Er was veel animo, maar je bent geen erkende organisatie natuurlijk. Dus ja… Iemand van het Wijkbureau heeft mij geadviseerd: ''Waarom ga je geen stichting oprichten?''
Marzouka Boulaghbage.

In later jaren gingen jonge vrouwen, vaak gevoed door eigen ervaringen zich meer op inclusie, zelfontwikkeling, zelfverdediging en de strijd tegen islamofobie richten. Voor Nadia Laiti was

[8] Marzouka is in februari 2026 gestopt als bestuurslid van Al Amal.

de dood van een goede vriendin die met huiselijk geweld te maken had een extra motief om zich te richten op weerbaarheid en zelfverdediging van vrouwen. Naast haar sportopleiding en later betaald werk als sportinstructeur, geeft ze al vele jaren op vrijwillige basis zelfverdedigings-cursussen aan meiden en vrouwen.

Ja, het heeft heel veel effect op mij gehad. Als ik er aan denk, ik heb het wel een plekje gegeven, maar het kan mij zo boos maken. Want wie geeft jou het recht om een anders leven te ontnemen? Het heeft mij gevormd. Het heeft mij nog sterker gemaakt om mij in te zetten voor vrouwenzaak, meisjeszaak, of tegen onrecht. Om elke vrouw, elke meid, zelfs mannen, die mij nodig hebben, ik ben er voor ze. Ik ben er voor ze. En ik heb echt, ik weet niet hoeveel mensen getraind zonder een cent voor te vragen. En dan heb ik het niet over honderden, maar echt duizenden.
Nadia Laiti

De reis naar zelfstandigheid

Het bewustzijn dat het belangrijk is om als vrouw zelfstandig te kunnen zijn begon op verschillende leeftijden. Bij sommigen werd dit met de paplepel ingegoten, bij andere ontstond het gaandeweg. Gönül Fidan-Hettema kreeg de boodschap dat je als vrouw zelfstandig moet zijn mee in haar opvoeding.

Ik ben bijna opgevoed door mijn overgrootmoeder. Ik was heel graag bij haar. Zij was de verloskundige van het dorp, ebe heet dat in het Turks. Zij was ook de naaister en zij zei ook altijd, jij moet leren, jij moet zelfstandig zijn, jij moet je eigen geld verdienen. Alles. Dus je krijgt het zo met de paplepel ingegoten.
Gönül Fidan-Hettema.

Een flink aantal van de geïnterviewden geeft aan dat de houding en overtuiging van hun vader erg belangrijk voor ze is geweest. Zij hamerden op de noodzaak van zelfstandigheid en eigen ontwikkeling van hun dochters.

Ik ben opgegroeid in een vrij gezellig, leuk gezin. Vader, moeder, twee oudere broers. Ik ben zelf geboren in de Dapperbuurt [in Amsterdam], maar ik ben opgegroeid in de Rivierenbuurt. Mijn vader was een echte feminist. Dus die was totaal pro-vrouw. Die vond dat de vrouwen de wereld gingen veranderen, niet de mannen. Hij geloofde heel erg in de kracht van vrouwen. Hij zei ook altijd tegen mannen in de moskee: vrouwen gaan de wereld veranderen, niet wij.
Fatima Elatik

De vader van Funda Müjde was erg boos toen ze wilde trouwen terwijl ze nog een opleiding volgde.

Toen heeft hij mijn hand gevraagd. Aan mijn vader. Dat hadden we samen zo besloten. Alleen mijn vader, die moest daar eigenlijk niets van hebben dat ik al wilde trouwen terwijl ik nog fysiotherapie aan het studeren was. Terwijl ik überhaupt nog, gewoon, zoals hij dat noemde, de schooltas in de hand had. Hij was daar zo boos over. Dat hij zei: Als je het doet, als je niet naar me luistert, kom ik niet naar je bruiloft.

Funda Müjde

Voor diverse moeders was het gebrek aan kansen dat zij zelf hadden ervaren een drijfveer om het belang van studeren en jezelf ontwikkelen voor hun dochters te benadrukken.

Mijn moeder wilde een hersenchirurg worden. Dat was haar droom, wat zij nooit kon realiseren. Zij moest op het veld werken. Zij was de oudste dochter in de familie. Zij wilde heel graag leren, heel graag studeren, maar onder de omstandigheden op het platteland was het niet mogelijk. In haar hele leven was zij gefrustreerd en dat is ze nog steeds. Ik ken nog geen andere vrouw die zoveel leest. In iedere kamer ligt een boek dat mijn moeder leest. Waar zij geweest is, in haar huis, zie je gewoon. Zij zei altijd tegen ons dat we moeten studeren. Jullie moeten nooit afhankelijk zijn van jullie navelstreng [van ouders] of van een man.
Gönül Fidan-Hettema

Er zijn ook vrouwen die heel traditioneel opgevoed werden en zich pas later gingen inzetten voor de rechten en de positie van vrouwen. Fadma Bouchataoui vertelt dat ze altijd thuis bleef met de kinderen, omdat de familie van haar man erg traditioneel was. Nadat ze psychosomatische klachten ontwikkelde ging ze op advies van haar huisarts naar een buurthuis in Rotterdam, en zo begon het balletje te rollen. Al snel volgde ze een opleiding en ontwikkelde ze zich meer en meer. Dit leidde uiteindelijk, net als bij veel andere vrouwen, wel tot een scheiding.

Soms werden kinderen ook weer teruggestuurd naar het land van herkomst om daar een opleiding te volgen, vanuit de gedachte dat het hele gezin later terug zou keren.

Mijn ouders die vinden dat heel belangrijk, dat kinderen studeren. Ook als meisje. Die vonden dat erg belangrijk en dat was het doel. En ze dachten, nou ja, als wij toch kort in Nederland blijven, dan gaat dat niet goed. En ik heb best wel een hele goede tijd gehad in Turkije. Ik ben er echt blij mee, want ik denk dat het ook me ook echt, nou ja, gevormd heeft. In Nederland blijven mensen een beetje achter. In Turkije ontwikkel je je beter, denk ik. In die tijd was het zo. Dus je leert meer. Mensen staan meer open dan de Turken in Nederland. Dus het heeft mij wel heel veel gebracht. En ik heb een hele goede tijd gehad. En mijn oudste broer, bij wie we woonden, was ook een jonge man. Maar met vrijdenker, die was heel open in alles, dus wij konden doen wat we wilden. Wat dat betreft heb ik een hele leuke tijd in Turkije gehad.
Saniye Balcı

Een paar geïnterviewden vertellen hoe organisaties als de HTKB en de MVVN voor hen persoonlijk van groot belang zijn geweest. Daar begon hun bewustzijn over de positie van de vrouwen, daar leerden ze heel veel. Hadiye Kesmer, die als beleidsmedewerker bij de gemeente Amsterdam werkt is nog steeds dankbaar voor wat de HTKB in de jaren tachtig voor haar persoonlijk heeft betekent. Zonder deze organisatie was ze niet gekomen waar ze nu is. Saniye Balcı heeft de impact van de HTKB met eigen ogen gezien.

Ja, er zijn heel veel vrouwen die opgebloeid zijn binnen de HTKB. Ik ga geen namen noemen, maar de meeste vrouwen komen uit het platteland... en veel vrouwen hadden geen of bijna geen opleiding, maar ook die vrouwen gingen zich ontwikkelen. Ik weet van een vrouw, die heeft in korte tijd, ze is gestimuleerd om de taal goed te leren, die is gaan werken via een instelling om thuis moeders te stimuleren om met kinderen spelletjes te doen. En om de kinderen de taal te leren door middel van spel. En die vrouw is zo opgebloeid, die is zo gevormd en die heeft zich echt goed ontwikkeld. En die heeft haar kinderen heel goed kunnen stimuleren, die kinderen hebben hele goede opleidingen gehad. En zij is helemaal veranderd, ja, dat is de HTKB geweest. En op die manier, nog een andere vrouw, heeft ook dezelfde ontwikkeling gemaakt.
Saniye Balcı

Het is opvallend dat op de vraag waar ze trots op zijn als ze terugkijken op hun inzet voor de vrouwenorganisaties, veel geïnterviewden met voorbeelden komen waarin hun werk voor individuele vrouwen van belang is geweest. Die herinneringen raken hun hart en zijn natuurlijk ook wat tastbaarder dan grote acties waarvan de resultaten soms pas op de langere duur zichtbaar worden.

ONTSTAAN EN GROEI VAN DE HTKB

Foto: Hollanda Türkiye Kadinlar Birligi (HTKB) demonstratie tegen neutronenbom, jaren 80

4. Ontstaan en groei van de HTKB

De vrouwen die via gezinshereniging naar Nederland kwamen, belandden zoals gezegd, in een voor hen volstrekt onbekende wereld. Ze kenden de taal niet, hadden geen familie hier en velen waren analfabeet. Bovendien hadden ze een zeer zwakke rechtspositie. Deze omstandigheden vormden de aanleiding tot de oprichting van de eerste Turkse vrouwenorganisatie in Nederland.

De HTKB werd in 1975, onder andere door Maviye Karaman, opgericht. Zij had in Istanboel gestudeerd. In die tijd liep Turkije voorop wat betreft de positie van vrouwen. De Turkse vrouwenorganisatie IKD (İlerici Kadınlar Derneği) was een voorbeeld hoe vrouwen zich konden verenigen en opkomen voor zowel hun eigen rechten als die van de arbeiders. Ook Sükran Sevim-Alpagot was betrokken bij de oprichting van de HTKB. Zij kwam uit een heel ander nest. Haar vader was juist erg rechts. Hij probeerde haar wel te overtuigen dat ze op de verkeerde weg was, maar Sükran was vastbesloten zich in de zetten voor de vrouwenstrijd.

De HTKB zette zich vanaf het begin in voor gelijke rechten van Turkse vrouwen, op gebieden als arbeid, verblijf, stemrecht, kinderopvang, onderwijs in eigen taal en cultuur en zelforganisatie. Ook streed de organisatie tegen discriminatie en racisme. Het doel was: solidair zijn met de democratische beweging en bevolking in Turkije én Turkse vrouwen bewust maken van hun positie. Op landelijk niveau werden politieke acties georganiseerd en steunde men stakingen van Turkse vrouwen in fabrieken en bij schoonmaakbedrijven. Een voorbeeld is de staking in een Almelose kippenslachterij in 1978 waar de vrouwen eisten dat ze beter betaald werden. Bij deze actie werd samengewerkt met de FNV. Uit deze tijd stamt een beroemde foto van Bertien van Manen die vaak als symbool voor de strijdbaarheid van Turkse vrouwen in die tijd wordt gebruikt.[9]

Figuur 1: Foto: Bertien van Manen, Collectie Nederlands Fotomuseum

[9] Çiğdem Yüksel portretteerde voor haar fototentoonstelling en het bijbehorende boek "Je moest eens weten", enkele vrouwen die Van Manen in de jaren 70 van de vorige eeuw vastlegde voor haar boek *Vrouwen te Gast*. Yüksel zocht hen op om hun terugblikken op die tijd vast te leggen. De foto Staking van Turkse vrouwen bij kippenslachterij Ten Dam, Almelo (1978) uit het boek van Van Manen, maakt deel uit van de permanente Eregalerij van de Nederlandse Fotografie in het Nederlands Fotomuseum.

Behalve de staking in Almelo werden er ook stakingen en acties van Turkse vrouwen bij de Verkadefabriek in Zaandam en bij bioscoop Tuschinski in Amsterdam, waar de vrouwen als onderbetaalde schoonmaaksters werkten, gesteund.

Een van de belangrijkste evenementen die de HTKB jaarlijks organiseerde was de viering van Internationale Vrouwendag op 8 maart. Soms gebeurde dat samen met Nederlandse vrouwenorganisaties. Soms in eigen kring of met andere organisaties van buitenlandse vrouwen. In 1983 besloten de organisaties van buitenlandse vrouwen bijvoorbeeld om een eigen 8 maartviering te organiseren omdat het voorbereidingscomité voor de 8ste maart niet naast het centrale thema 'economische zelfstandigheid' ook de leuze "Internationale Vrouwensolidariteit" centraal wilde stellen. De HTKB stapte daarom uit dit voorbereidingscomité. Gezien de situatie in Turkije en het feit dat het om Internationale Vrouwendag ging, vonden ze de opstelling van het voorbereidingscomité ronduit beschamend. In 1987 organiseerde de HTKB in het kader van Internationale Vrouwendag een symposium over de rechtspositie van buitenlandse vrouwen. Sprekers waren onder andere Maviye Karaman, Adrée van Es, Secil Arda (gemeenteraadslid Enschede) en Ulkü Gükan namens de Duitse migrantenvrouwen en Jacintha Smeur van de FNV-Vrouwenbond. 's Avonds was er een cultureel programma. Het 8 maartcomité organiseerde in diezelfde week een manifestatie in het Vrouwenhuis aan de Nieuwe Herengracht in Amsterdam onder de titel "Iedere vrouw een zelfstandig verblijf, weg met het vrouwenhandel bedrijf.'' Deze manifestatie, waar ook iemand van de HTKB sprak, keerde zich tegen de wijze waarop vrouwen met valse voorwendselen werden geronseld om in Nederland te komen werken en uiteindelijk vaak in de seksindustrie terecht kwamen. De samenwerking met de Nederlandse vrouwenorganisaties bleef altijd een punt van discussie. Het gebeurde maar al te vaak dat de Nederlandse organisaties iets organiseerden en dan de HTKB als gastspreker vroegen. Maar het HTKB-bestuur wilde gelijkwaardig samenwerken in de organisatie.

De HTKB streed niet alleen voor gelijke rechten voor Turkse vrouwen maar keerde zich ook tegen de nieuwe abortuswet die in 1981 werd ingevoerd en waarin vrouwen verplicht 5 dagen bedenktijd moesten aanhouden. Die wet belemmerde vrouwen in het zelf nemen van een beslissing vond men. Daarbij kwam dat Turkse vrouwen vaak lang wachtten voordat ze met een abortusverzoek komen. Abortus is een basisvoorziening en moet dus in het ziekenfonds was de stelling.

In datzelfde jaar steunde de HTKB ook de Manifestatie tegen de Neutronenbom. Maviye Karaman stond toen samen met o.a. Wim Kok op het podium op het Museumplein.

Naast grote landelijke manifestaties en acties organiseerde de HTKB ook lokale activiteiten. Het bestuur was zich er zeer van bewust dat persoonlijk contact met de Turkse vrouwen die vaak geïsoleerd thuis zaten, een voorwaarde was voor de strijd voor gelijke rechten en zelfstandigheid van vrouwen. De zeven vrouwen van het eerste uur gingen daarom langs bij de vrouwen die thuis zaten om ze over te halen om naar bijeenkomsten te komen. Omdat die alleen voor vrouwen waren konden ze de mannen overtuigen dat het veilig was. Er werden alfabetiseringscursussen georganiseerd, voorlichting over allerhande thema's, Nederlandse les

en nog veel meer. Ook zette de HTKB zich, samen met de HTIB en het KMAN in voor onderwijs in eigen taal en cultuur.

In 1985 werd er vanuit de organisatie, samen met de Vrouwenwerkwinkel en de Paarse Kinker in Amsterdam een Turks meidenvertaalbureau opgericht. Doel was de meiden van een opleiding te voorzien waarmee ze al snel aan de slag konden om een zelfstandig inkomen te verdienen.

De HTKB publiceerde een eigen tweetalige krant: de Kadinlarin Birligi (Turkse Vrouwenkrant). In de krant kwamen allerlei onderwerpen aan bod, zoals discriminatie op de Nederlandse arbeidsmarkt, emancipatie en solidariteit met politiek vervolgde vrouwen in Turkije.

Laagdrempelige naailessen bleken een uitstekende manier om vrouwen uit huis te krijgen. Tijdens die lessen ontwikkelden de vrouwen niet alleen hun creatieve kanten, maar konden ze volop ervaringen uitwisselen en met elkaar bespreken hoe de Nederlandse samenleving georganiseerd was en welke zaken ze zelf belangrijk vonden. Al gauw ontstonden er afdelingen in steden als Rotterdam, Leiden, Den Haag, Eindhoven en Nijmegen. Saniye Balcı uit Den Haag vertelt hoe zij bij de HTKB terechtkwam.

Op een gegeven moment, hoe ik daar was gekomen, weet ik niet. Maar we woonden in het Schilderswijk en de HTKB was dicht in de buurt. Via vrienden hoorde ik daarvan. En via vrienden maakte ik kennis met de mensen die uit Turkije waren gekomen, uit de vrouwenbeweging, de IKD. En ja, dat was een eye-opener. Eindelijk had ik mensen waarmee je over allerlei dingen kan praten… Daar was ik echt blij mee. En toen ging ik naar de HTKB. Mijn ouders vonden dat niet zo best. Die dachten, ja, maar dat zijn allemaal linkse mensen, communisten en dit en dat. En die waren er niet blij mee, maar op een gegeven moment zagen ze dat het niet anders kon. Ik ging gewoon meedoen en ik werd de woordvoerder van de HTKB Den Haag. De voorzitster was iemand uit Turkije, van de IKD, van de vrouwenbeweging, Neval. En ja, zij sprak geen Nederlands, dus had ze mij nodig. En met Nermin, als penningmeester, hebben wij jaren HTKB Den Haag gedraaid. Samen met weer andere mensen natuurlijk… En toen was ik heel, nou ja, bijna de hele week bij de HTKB te vinden, naast mijn school dan… Dat was eerst aan de Koningsstraat, dat was vroeger een kleuterschool. En daarna zijn we verhuisd naar een andere locatie, gewoon aan de overkant, aan de Hoefkade.
Saniye Balcı

Voor Melek Gövsulu die als politiek vluchteling in Den Haag terecht kwam, was de HTKB een eerste plek om naar toe te gaan.

De eerste dag of twee, dat weet ik niet. Ik zei: ik ben niks. Ik heb geen werk. Wat moet ik dan hier doen? Je bent zo gewoon 0,0. En ik had gewoon gemerkt de eerste paar dagen, dat er gewoon een bibliotheek was. Direct, dichtbij van de HTKB. Ik zei moet ik daar gaan. En de HTKB had de vrouwen. Die kan ik lesgeven. Dat zou nog wat beter zijn. Dan ben ik zo begonnen. Daar lesgeven de bibliotheek [verzorgen], Turkse kinderen voorlezen… En iemand

van de HTKB heeft voor mij een Nederlandse vrouw gevonden. Ik, en mijn dochter, we moesten bij haar zijn [voor Nederlandse les]. Ze heette Anneke Kreet. Zo'n mooi mens.
Melek Gövsulu.

Neval Aksoy die in Turkije een afdeling van de IKD had opgericht vertelt hoe ze in *no time* voorzitter van de Haagse afdeling van de HTKB werd.

Ik was ook toen 28 jaar oud, toen ik hier kwam. Een maand ben ik wel naar school gegaan. Ik vond het zo leuk, school, leren. Maar in mei ben ik gekomen en in augustus was het congres van de HTKB Den Haag. En ik werd daar als voorzitter gekozen. Ik ben voorzitter geworden van de HTKB. En toen was het niet zo, dacht ik, handig als ik elke dag, de hele week, elke dag naar school ga. Hoe kan ik tijd voor de HTKB besteden? En toen ben ik gestopt met de school. Daar heb ik nog spijt van.
Neval Aksoy

In Utrecht bestond een zelfstandig Turks Vrouwen Comité dat zich min of meer aansloot bij de HTKB. Vildan Karaoğlan was daar de trekker van.

Ondertussen bouwde ik voort aan het Turks Vrouwencomité. We hadden activiteiten, vergaderingen. En in de jaren '78, '79 heb ik mensen leren kennen van de HTKB die in Amsterdam bestond. Die waren in '75 begonnen. En ik ben gevraagd of ik ook wilde aansluiten. En toen ben ik meteen in het bestuur gaan zitten. Met mijn ervaring in Utrecht. Dat was één bepaald niveau. Hier wilden de vrouwen meer cursussen en zo. Maar daar was het meer over vrouwenrechten. In die tijd werden veel vrouwen niet aangenomen. Discriminatie. Er waren geen gelijke lonen. En die afhankelijke verblijfsvergunning. Dat was een ander niveau.
Vildan Karaoğlan

De HTKB kende een periode van twintig jaar bloei. Maar er was ook weerstand. Zowel vanuit (extreem) rechtse hoek als van mannen.
Ayfer Ortak uit Leiden die 18 jaar voorzitter was van de afdeling daar vertelt dat er na de oprichting van de HTKB de nodige problemen waren met rechtse Turkse organisaties die hun bijeenkomsten verstoorden.

Er waren andere verenigingen, Turkse, bijvoorbeeld de moskee, en rechtse verenigingen. Die verschilden van ons. Ja. Ze voelden zich wel zeg maar, behoorlijk, een soort van buitengesloten, door bepaalde organisaties... Zelfs een keer op een feestje dat was georganiseerd voor vrouwen, hebben ze daar ook gewoon last van gehad, zeg maar. Ja, er waren dus gewoon een aantal die dus, zeg maar, ook echt gewoon binnendringen bij dat feest. En dan gingen ze klagen… van: "waarom zien we geen Turkse vlag hier?" Of waarom zijn er zoveel Koerden, bijvoorbeeld Koerdische vrouwen? En dan zaten ze een beetje te discrimineren. En daar hing een heel grimmige sfeer, zeg maar.
Ayfer Ortak

Özden Yalım herinnert zich dat ze de nodige weerstand ondervonden van de mannen van de vrouwen die naar bijeenkomsten kwamen.

Ik moest een keer een cursus voor de afdeling Rotterdam van de HTKB geven. Ik wilde een discussie starten over vrouwenzaken en had een literair verhaal van een Turkse schrijfster gevonden. Over moord in de naam van de eer. Dat heb ik voorgelezen en gevraagd: "wat vinden jullie ervan?" De volgende dag hoorde ik dat die mannen, die communisten, aan hun vrouwen hadden gevraagd wat ze gedaan hadden. En ze hoorden dat het geen arbeidersklasse, weet ik veel, cursus was, maar dat het over vrouwenproblematiek ging. Ze waren kwaad en de cursus is gestopt. Dat soort dingen…
Özden Yalım

Maar ondanks deze moeilijkheden gebeurde er heel veel moois. In Amsterdam werd in de jaren negentig aan toneel gedaan, samen met een bekende Turkse regisseur, die uit Turkije gevlucht was. In andere steden was ook volksdansen populair. Op lokaal niveau werden er kooklessen, zwemlessen en fietslessen en culturele uitstapjes georganiseerd. En er was hulp voor vrouwen die te maken hadden met huiselijk geweld, maar door hun afhankelijke verblijfsvergunning niet konden scheiden en waarvan sommige werden teruggestuurd naar Turkije. Samen met de HTIB voerde de HTKB begin jaren tachtig acties om te zorgen dat niet-Nederlanders stemrecht kregen. In 1985 lukte dat op gemeentelijk niveau. Mensen met een geldige verblijfsvergunning kregen stemrecht. Vanaf 1986 mochten ze zich ook verkiesbaar stellen voor de gemeenteraad. (Voor de landelijke verkiezingen is de Nederlandse nationaliteit nog steeds een vereiste).

Naast de politieke acties waren er ook gesprekken over depressie waar veel vrouwen last van hadden. Het belangrijkste doel van de HTKB was vrouwen zelfstandig te maken, dat ze konden autorijden, werken, naar buiten gaan en vooral: hun eigen keuzes konden maken. Deze zelfstandigheid droeg ook bij aan hun geestelijk welzijn.
Funda Müjde en Özden Yalım noemen ook de culturele en de internationale activiteiten die de HTKB samen met anderen organiseerde.

We hadden bijvoorbeeld: Kunst tegen onderdrukking, dat de artiesten kwamen. En we hebben ook een schaduwconferentie voor die VN-vrouwenconferentie wereldwijd. […] Omdat wij als HTKB waren uitgenodigd om vanuit Nederland delegaties te sturen naar die vrouwenconferentie. En toen hebben we bedacht dat we zelf een schaduwconferentie daarvoor gingen organiseren om een heleboel Europese problemen, ook bij elkaar, daar naartoe mee te nemen, als vertegenwoordiger van Europa, niet alleen van Nederland. En toen hebben we een conferentie gehouden van: "Raise your voice". Ik krijg weer kippenvel. Want daar hebben we ook nog boeken van. En hoe groot die organisatie was, dus het Rode Tulp en het Anjerfestival en het Raise your voice festival, dat soort dingen. Die waren op zo'n hoog niveau. Topniveau. Wat we allemaal bereikten. Maar soms was het toch kiele kiele met het geld. Sommigen konden we in hotels laten overnachten. Maar de subsidie was dan geschikt voor misschien 1, maximaal 2 dagen. Maar als mensen van ver kwamen, en net die 2 dagen, gingen wij dus ook onze huizen ter beschikking stellen.
Funda Müjde

Tussen de lokale afdelingen en het landelijke bestuur was er soms wel wat onenigheid over de te volgen koers. De lokale afdelingen wilden zich liever niet met politiek bemoeien en zich concentreren op de laagdrempelige activiteiten waarmee ze veel vrouwen wisten te bereiken. Maar als er landelijke demonstraties werden georganiseerd dan reisden ze wel met een bus daarnaartoe. Die landelijke demonstraties gingen over de rechten van buitenlandse arbeiders, verblijfsrecht, het recht op abortus, de strijd tegen de neutronenbom (1981) en dergelijke. Voor het bestuur van de HTKB was het ook belangrijk dat Koerdische en Alevitische vrouwen zich thuis voelden bij de organisatie.

Wij hebben veel activiteiten gedaan. Tegen de abortuswet, tegen de neutronenbom. Dat soort dingen en gelijke kansen, gelijk werk, gelijkwaardigheid. Maar ook steun aan de politieke strijd in Turkije. We hebben ook wel dingen met Nederlandse vrouwenorganisaties samen georganiseerd. Wij waren heel actief. We ondersteunden ook bijvoorbeeld Chileense vrouwen. Wij deden altijd aan solidariteit.
Maviye Karaman

Maviye benadrukt dat de HTKB vrouwen niet wilde isoleren maar ze onderdeel van de Nederlandse samenleving wilde laten zijn. Dus werkte de organisaties zoveel mogelijk samen met andere organisaties. Ook Nermin uit Den Haag herinnert zich die samenwerkingen.

De mooiste momenten waren de demonstraties die we deden. Misschien was ik ook wel iemand die altijd op de barricades wilde staan. Vooral als je jong bent wil je dat heel graag. En ook de 8 maart vieringen. Het was heel massaal, het was heel mooi om te zien hoe het belang van de vrouwen, op 8 maart werd neergezet. En in de lokale organisatie in Den Haag zochten we bijvoorbeeld ook de samenwerking met de Filipijnse vrouwenorganisatie. Dat vond ik het mooiste. Die samenwerking zoeken met elkaar en staan voor dezelfde rechten als vrouw. Terwijl je weet dat je in je land van herkomst dat allemaal niet hebt.
Nermin Altıntaş

Özden Yalım die naast haar vrijwilligerswerk als bestuurslid van de HTKB een halve baan bij het NCB had kwam in allerlei commissies terecht.

In 1975 hadden de Verenigde Naties een "Vrouwen-Tien jaar" gelanceerd. Nederland was zo achterlijk toen. Ik heb goed samengewerkt toen met staatssecretaris Hedy D'Ancona. Ik was in de interne Ministeriele Commissie voor het Emancipatiebeleid. En toen werd er ook een poging gedaan om een Minderhedenbeleid te ontwikkelen. Rinus Penninx had onderzoek gedaan. Er was een concept beleid. Maar er werd geen woord over migrantenvrouwen gezegd. En in het emancipatiebeleid was er ook geen woord over migrantenvrouwen. Dus er was veel werk aan de winkel.
Özden Yalım

Steuncomité van Nederlandse vrouwen

Het is nauwelijks voor te stellen maar het organiseren van al die activiteiten gebeurde voor het overgrote deel door vrijwilligers. Vanaf de oprichting heeft de HTKB wel de nodige steun gehad van Nederlandse vrouwen, die een apart Steunkomité vormden. Ze hielpen met het organiseren van acties en demonstraties, gaven taallessen, deden aan hulpverlening en nog veel meer. De Nederlandse vrouwen van het Steunkomité waren zich zeer bewust dat zij de belangrijke keuzes bij de Turkse vrouwen moesten laten en zich niet maternalistisch moesten opstellen. Bij andere organisaties was dat wel anders vertelt Özden Yalım.

Bij de HTKB hadden we een Nederlands Steunkomité. Dat waren vrouwen die op gelijkwaardig niveau met ons werkten. Op een bepaalde moment hebben de Rooie vrouwen van de PvdA een clubje gevormd in een buurthuis of zo. Om arbeidersvrouwen te organiseren. En Annelies van het Steunkomité was daar met een aantal van onze vrouwen. En één van die Rooie vrouwen kwam met twee Turkse vrouwen onder haar arm en zei: Kijk Annelies, mijn vrouwen zijn niet zo hoog opgeleid als jouw vrouwen, maar ze zijn lief hoor. Toen noemden we onszelf voor de grap: De vrouwen van Annelies.
Özden Yalım

Samen met het bestuur van de organisatie voerde het Steunkomité ook actie om subsidie te verkrijgen voor het in dienst nemen van betaalde krachten. Dat was hard nodig voor de continuïteit. Uiteindelijk lukte het om twee parttimers bij de HTKB gedetacheerd te krijgen. Opbouwwerker Annelies Janssen was een van hen. Zij herinnert zich nog goed hoe zij bij de organisaties van vrijwel alles betrokken was en ook de brugfunctie die zij vervulde tussen de Turkse vrouwen en de vrouwen van het Nederlandse Steunkomité.

Ik was vaak de brug, zoals ik al zei. Het vertolken van wat er speelde bij de Turkse vrouwen, en prioriteiten en belangen, die de Nederlandse steuncomitéleden soms zagen. Dat waren over het algemeen feministische vrouwen die soms vonden dat HTKB zich veel te veel afzonderde, dat ze zich niet bezighielden met Nederlandse issues die op dat moment speelden. Dus het was altijd wel zoeken, dat je ook vanuit verschillende posities kan kijken, en dat het hele emancipatieproces toch een andere is… laat ik het zo zeggen, een eigen proces is... Dus ik zat vaak bij bestuursvergaderingen om daar weer de thema's binnen te brengen die speelden bij de Nederlandse vrouwen… HTKB bestuursleden, twee meestal, die kwamen dan in het steuncomité vergaderingen…en dan werd gediscussieerd, en dan werd de informatie vanuit het bestuur van de HTKB ook overgebracht naar de Nederlandse vrouwen. Dus er was veel overleg en veel afstemming. Maar goed, soms waren we het ook niet met elkaar eens. Annelies Jansen

Intersectionaliteit en politieke vluchtelingen

In de jaren tachtig werd het voor de vrouwen steeds duidelijker dat ze op drie manieren onderdrukt werden. Als vrouw, als arbeider en als migrant. Hoewel het begrip intersectionaliteit toen nog niet bestond, was dit wel een leidraad voor veel acties die werden georganiseerd. Deze analyse droeg sterk bij aan het bewustzijn van vrouwen over hun positie, ook voor vrouwen die

later in de tijd naar Nederland kwamen. Gönül Fidan die in 2004 aan de Universiteit Utrecht studeerde vertelt:

In 2004, toen ik op de universiteit zat, ik had de eerste les vrouwenstudies. Echt een introductieles. En daarop zag ik Özden Yalım. Toen was zij nog getrouwd met Kutluer. Dus zij had twee achternamen. En daar stond haar foto en een quote. Zij zegt "migrantenvrouwen worden drie keer onderdrukt, als vrouw, als migrant en als arbeider." En dan de quote gaat nog verder, maar ik dacht, wie is dat? Voor mij was het echt... Wie is dat? Gloria Wekker zei, "zal ik jou aan haar voorstellen?" [Ik zei:] "Ja, graag!"
Gönül Fidan-Hettema

Maar het waren niet alleen arbeidersvrouwen die hun weg naar de HTKB vonden. In 1980 vond er in Turkije een coup plaats die het leven van progressieve, vaak hoogopgeleide, Turken drastisch zou veranderen. Velen vluchtten naar het buitenland. Ook de HTKB kreeg te maken met vrouwen die als politiek vluchtelingen naar Nederland kwamen. Voor de jonge Funda Müjde was de kennismaking met die vrouwen heel bijzonder.

Toen ik bij de Turkse Arbeidersvereniging en de Vrouwenvereniging kwam HTIB en HTKB, zag ik daar vrouwen discussiëren met iedereen over boeken, over literatuur. Het waren politieke vluchtelingen uit Turkije. Na de coup van tachtig waren ze ineens in Nederland. Die wisten meer over het Nederlands politiek bestel en de rechtsstaat dan ik. Ik stond versteld over zoveel knowhow. En niet alleen Turkse boeken, maar ook wereldboeken, wereldliteratuur. Ja, ik heb gewoon geslurpt van die mensen.
Funda Müjde

Een aantal vrouwen dat actief was binnen de HTKB vertelt dat deze organisatie met de komst van de politieke vluchtelingen een sterkere politieke koers ging varen. Dit tot ongenoegen van een deel van de achterban die weinig van de in hun ogen communistische principes moest hebben en zich liever richtte op de alledaagse positie van Turkse vrouwen in Nederland. De meeste politieke vluchtelingen zijn later, toen er in Turkije een amnestiewet werd aangenomen, teruggekeerd. Maviye Karaman benadrukt in het interview met haar dat de politieke vluchtelingen niet in het bestuur van de HTKB kwamen, omdat ze de taal niet spraken en de Nederlandse omstandigheden onvoldoende kenden. Ze waren wel actief in allerlei commissies die activiteiten organiseerden. Ook Funda vertelt over die periode:

Ik ben tien jaar lang actief bestuurslid geweest. En toen had je de coup van tachtig in Turkije. Dus er waren politieke vluchtelingen, van de vakbond, van de vrouwenbond, uit Turkije allemaal. Allemaal geweldige mensen. Maar ook artiesten, de grote namen, dat je je nu niet kan voorstellen, die verbannen waren, of gezocht werden. Die, als ze dus niet in het buitenland waren, gewoon gevangen zouden zitten. Schrijvers, dichters, kunstenaars, het was een heksenjacht op alles wat modern, literair, kunst, progressief politiek was, onder het mom van landverraad. Dus toen hebben we ook met hen, een "Kunst tegen onderdrukking festival" georganiseerd met als symbool de Anjer… Ik ben er zo trots op dat ik daarin een spil ben geweest als jonge meid.

Voor anderen, zoals Melahat Çapoğlu uit Eindhoven was de landelijke meer politieke koers een doorn in het oog. Zij vond dat de organisatie zich niet met de situatie in Turkije moest bezighouden, omdat er genoeg problemen in Nederland waren. Het was vooral belangrijk om de vrouwen die hier woonden en die zich meestal niet met politiek bezighielden, te bereiken.
Niet alle vluchtelingen waren overigens uitgesproken politiek bezig. Neval Aksoy werkte als voorzitter van de Haagse afdeling nauw samen met Nermin Altıntaş. Ze organiseerden veel activiteiten, als zwemlessen en voorlichtingsbijeenkomsten. Ze gingen op bezoek bij de bibliotheek en het parlementsgebouw. Ook leverden ze wel strijd met de gemeente over subsidies en dergelijke, maar over echte politieke acties rept ze niet. Dat was meer een landelijke zaak.

Opheffing van de landelijke HTKB

Na jaren van intensieve acties en activiteiten, waarbij Maviye als verbindende voorzitter een belangrijk rol speelde, nam de betekenis van de HTKB op landelijk vlak gelijkelijk af, totdat de organisatie in 1995 werd opgeheven. Daaraan gingen verschillende ingrijpende gebeurtenissen vooraf. Allereerst waren er de veranderingen in het beleid van de Nederlandse overheid. Het minderhedenbeleid van de jaren tachtig maakte in de jaren negentig plaats voor allochtonenbeleid. Dit betekende onder meer dat er veel minder ruimte was voor zelforganisaties. Algemene organisaties werden geacht hun rol en activiteiten over te nemen. In dat kader werden de subsidies voor de landelijke zelforganisaties, waarmee zij enkele parttime betaalde krachten in dienst konden nemen, afgebouwd. Hiermee nam de slagkracht van de HTKB duidelijk af. Alles kwam nu neer op de schouders van vrijwilligers.
In 1988 werd de man van Maviye Karaman die actief was in de HTIB in het bijzijn van zijn zoontje op klaarlichte dag vermoord. Deze brute daad die eigenlijk nooit opgehelderd is, had natuurlijk een enorme impact op het leven van de voorzitter van de HTKB en op de progressieve Turkse gemeenschap als geheel. Hoewel Maviye aanvankelijk doorging met haar vrijwilligerswerk, moest ze zich ook bekommeren om haar drie zoons en haar eigen verdriet verwerken. Na een tijd besloot ze om het voorzitterschap op te geven.

Een derde factor was dat er vrouwen waren die vonden dat de HTKB te communistisch was en dat hun geluid onvoldoende aan bod kwam binnen de organisatie. Zij vonden dat de HTKB zich meer moest richten op de positie van vrouwen uit Turkije in Nederland. Ook vonden ze dat er binnen de HTKB, die zich altijd had geprofileerd als organisatie voor alle vrouwen uit Turkije, ongeacht afkomst of levensovertuiging, te weinig ruimte was voor hun positie als Alevitische en Koerdische minderheden. Begin jaren negentig werd er tijdens een congres, in de ogen van het zittende bestuur, een coup gepleegd, waarbij allerlei beschuldigingen tegen hen werden geuit. Er volgde een rechtszaak die door het zittende bestuur werd gewonnen, maar uiteindelijk was de spirit bij dit bestuur weg. Ondanks een bemiddelingspoging die door Özden Yalım in gang werd gezet, werd in 1995 besloten tot opheffing van de landelijke HTKB. Later hebben degenen die de ‘coup’ pleegden nog wel hun spijt betuigd over de manier waarop het toen allemaal was gegaan. Verschillende afdelingen, waaronder die in Amsterdam gingen

zelfstandig verder. De afdeling in Eindhoven draagt nog altijd de naam HTKB om daarmee deel te kunnen nemen aan het landelijke Inspraakorgaan Turken in Nederland.

Zelfstandige plaatselijke organisaties

Door de opheffing van de landelijke HTKB kwam er meer nadruk te liggen op de zelfstandige plaatselijke Turkse vrouwenorganisaties en de lokale centra voor buitenlandse vrouwen. Sommige daarvan bestonden al sinds begin jaren tachtig. In 1981 ontstond in Tilburg, waar veel vrouwen in de textielindustrie werkten, het eerste Centrum voor Buitenlandse Vrouwen. In 1983 werden in Eindhoven stichting Neşe en in Utrecht het Buitenlands Vrouwen Centrum opgericht voor Turkse, Marokkaanse Griekse, Joegoslavische, Spaanse en Italiaanse vrouwen. Eén van de actieve vrouwen daarbinnen, Vildan Karaoğlan-Sengül werd later, ondanks het verzet van rechtse partijen, het eerste Turkse raadslid in Utrecht. Yasemin Tümer die actief betrokken was bij de oprichting van het Buitenlands Vrouwen Centrum, vertelt wat ze daar deden.

We hadden daar ook opvang voor de kinderen. Kinderopvang hadden we erbij onderhandeld, natuurlijk. Zo van, dat moet ook. De vrouwen vonden het wel fijn opvang was, zodat zij een beetje hun ding konden doen. Daar waren we echt wel iedere dag wel mee bezig. En heel veel natuurlijk ook met overleg met anderen om dingen op te zetten, om te kijken of we programma's konden bedenken, om ze actief te krijgen. Met de Sociale Dienst natuurlijk, kijken, of we nou niet speciale bijeenkomsten konden organiseren, zodat die vrouwen ook een iets beter beeld kregen van wat dat voorstelde… Dan weer cursussen… een beetje zoals de Vrouwen Oriënteren zich op de Samenleving. Die VOS-cursusachtige dingen. Van wat is nou het Nederlandse samenleving? Hoe zit dat nou in elkaar? ... Hoe kies je nou een school voor dat kind? Weet je, dat soort dingen. Er was wel veel belangstelling voor. Ja, ze wilden het wel weten en ze waren eigenlijk ook wel heel blij. Dat is natuurlijk wel mijn voordeel. Ik kon gewoon Turks [spreken].
Yasemin Tümer

De Amsterdamse afdeling ging dus zelfstandig verder. Emel Can kwam kort na de verzelfstandiging in dienst van de ATKB.

De ATKB was in 1995 officieel opgericht. Eigenlijk kort voor mij was het officieel, ook juridisch gezien, een rechtspersoon... geworden. De ATKB was altijd al onafhankelijk, maar nu het was een aparte juridische entiteit geworden. Ik denk enkele maanden voor mijn komst. Ik ben in mei '96 begonnen en kort daarvoor was het officieel een Amsterdamse vereniging geworden.
Emel Can

Een van de meest in het oog springende acties van de ATKB was gericht op het verkrijgen van een verblijfsvergunning voor de zogenaamde ‘witte illegalen’. In 1999 gingen vijftien Turkse vrouwen in hongerstaking uit protest tegen de koppelingswet die het jaar ervoor was aangenomen. Door die wet raakten mensen zonder verblijfsvergunning het recht kwijt op sociale voorzieningen, zoals medische zorg en kinderbijslag. De vijftien vrouwen woonden al jaren in Nederland, in de meeste gevallen met hun gezin. Als ‘witte illegalen’ kregen ze een

sofinummer en bouwden ze een bestaan op. De vrouwen vielen buiten de speciale regeling waardoor veel ‘witte illegalen’ alsnog een verblijfsvergunning kregen: omdat ze zwart werk verrichtten bijvoorbeeld, of omdat ze seizoenswerk hadden gedaan.

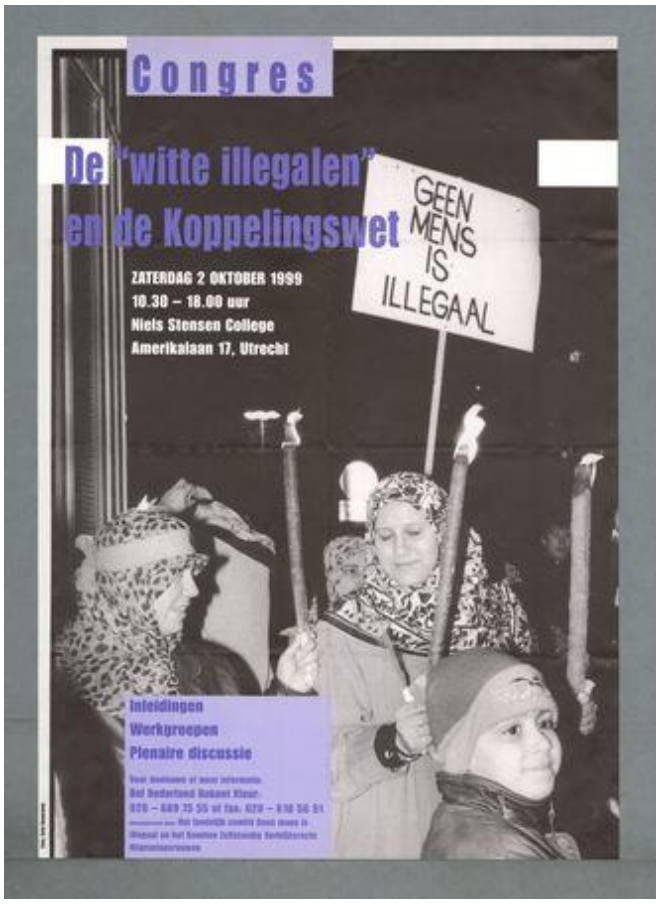

Figuur 2: De 'witte illegalen' en de Koppelingswet, Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis

In Eindhoven zette de plaatselijke HTKB zich vooral in voor verbetering van de positie van Turkse vrouwen op de arbeidsmarkt. Melahat Çapoğlu weet nog goed hoe dat ging.

Toen hebben we ook projecten ontwikkeld… Scholings- en arbeidsprojecten in Eindhoven voor de economische onafhankelijkheid van vrouwen… Vroeger was er hier de Vrouwenraad in Arbeidsvoorzieningen. Een aparte afdeling. Daar hebben we heel veel mee samen gewerkt. Om vrouwen toch meer kansen te geven, positieve discriminatie naar vrouwen. Dat ze toch ook betere arbeidsvoorwaarden kregen. De positie van vrouwen verbeteren. Dat hebben we heel veel gedaan.
Melahat Çapoğlu

Er ontstonden in die tijd ook Vrouwenvakscholen die er op gericht waren om vrouwen beter toe te rusten voor de arbeidsmarkt. Die scholen waren vanuit de FNV Vrouwenbond ontstaan in plaatsen als Nijmegen en Utrecht. Yasemin Tümer werd door de gemeente Amsterdam gevraagd om een vrouwenvakschool op te richten die zich ook nadrukkelijke op buitenlandse vrouwen richtte. Later heeft Özden Yalım het directeurschap van Yasemin overgenomen. Er ontstond meer verwevenheid tussen de HTKB en andere organisaties en voorzieningen voor migrantenvrouwen.

In de loop van de tijd gingen de meeste plaatselijke Turkse vrouwenorganisaties zich op een bredere doelgroep van migrantenvrouwen richten. Dit was omdat zij de positie van migrantenvrouwen in Nederland belangrijker vonden dan de banden met Turkije en omdat steeds meer nieuwe groepen vrouwen hun weg in de Nederlandse samenleving moesten vinden. Een voorbeeld hiervan is de in 1982 opgerichte stichting Yasmin in Den Haag, die onder leiding van oud HTKB-er Nermin Altıntaş jaren aan de weg heeft getimmerd om de positie van vrouwen met een migratieachtergrond in Den Haag te verbeteren en hun deelname aan de samenleving te vergroten. [10] Een ander voorbeeld is stichting Ik wil in Eindhoven die zich richt op bewoners van de wijk Woensel. Hoewel deze stichting die in 2013 is opgericht en waarvan Leyla Kalender de leiding heeft, zich niet uitsluitend op vrouwen richt, is de betekenis voor de ontwikkeling van vrouwen erg groot.

De laatste decennia is het aantal hoogopgeleide Turkse vrouwen in Nederland sterk gegroeid. Veel vrouwen die hier geboren zijn hebben hoger onderwijs gevolgd en zijn terecht gekomen in het bedrijfsleven, in het openbaar bestuur, of werken als zelfstandige. Daarnaast is er groep vrouwen die in Turkije een opleiding heeft gevolgd en later is gemigreerd naar Nederland. Dit heeft onder meer te maken met de couppoging in 2016, met de behoefte van het Nederlandse bedrijfsleven aan expats en met huwelijksmigratie. Deze nieuwe groepen hebben andere behoeften dan de eerdere generaties Turkse migranten. Sedert 2001 bestaat het Netwerk van Turkse vrouwen BIZ (BIZ betekent Wij in het Turks), dat zich met name richt op hoger opgeleide Turkse vrouwen. Het netwerk is opgericht door Özden Yalım vertelt Gönül Fidan-Hettema:

Özden heeft heel veel zaadjes gezaaid, heel veel mensen bij elkaar gebracht. Ik zat twaalf jaar in een boekenclub met haar samen. En ik ben de voorzitter van Netwerk BIZ, dat is een vrouwenclub. Ik ben sinds 2005 daarbij betrokken en sinds 2019 voorzitter van... Netwerk BIZ is opgericht in de periode 2001, na de aanslag op Twin Towers. Dat was ook de periode van Pim Fortuyn...
Het is een netwerk dat elkaar ondersteunt. Misschien zoek je een baan of heb jij advies nodig, iets nodig. We willen vrouwen bij elkaar brengen. En ja, de luxe is dat wij in het Turks praten. Alles is in het Turks…. We hebben ongeveer 215 leden.
We bedenken iedere keer iets nieuws, afhankelijk van wat onze leden nodig hebben…Een aantal thema's geven wij aan, maar ze mogen gewoon buiten die thema's ook zelf aangeven, wat vinden ze belangrijk. Nu, zondag, hebben we ook een miniconcert. We hebben networking met muziek, dus met muziek dansen. En dan... als de muziek stopt en je staat voor iemand, dan, ga je met elkaar in gesprek.
Gönül Fidan-Hettema

[10] Stichting Yasmin is, ondanks haar bewezen betekenis voor veel migrantenvrouwen in Den Haag, op 31 december 2025 opgeheven, omdat de gemeente besloot de subsidie te stoppen.

In Eindhoven is er een stevige groep lokale Turkse professionals die elkaar weet te vinden. Ebru Janssens-Kayan is al ruim tien jaar voorzitter van dit Turkish professionals Network [TPN] Eindhoven.

Dat is een non-profit vereniging waarbij we Turkse professionals bij elkaar brengen zodat ze elkaar leren kennen, steunen waar nodig, wel iets nieuws kunnen creëren. Dat is volledig, ja pro bono, hoe moet ik dat zeggen. We zijn allemaal vrijwilligers dus niemand verdient daar iets aan en dan het is gewoon echt kost ons best veel tijd om dat te runnen. Dan organiseren we gewoon activiteiten culturele activiteiten sportactiviteiten of een informatieve bijeenkomst, heel veel dingen.
Ebru Janssens-Kayan

Hoewel de vrouwen van mannelijke kenniswerkers vaak hoogopgeleid zijn, ziet Ebru voor een deel dezelfde processen optreden als bij de eerdere generaties Turkse vrouwen. Ze ziet hoe ze zich buitengesloten voelen, doordat hun man werkt en zij met de kinderen thuiszitten en de taal niet kennen.

Wij hebben altijd oog voor de vrouw… Dat is wel een positieve discriminatie misschien... Maar als wij dus een festival organiseren, bijvoorbeeld bij het muziekgebouw [in Eindhoven] ieder jaar, dan pleiten we voor een markt, [zo]dat die vrouwelijke onderneemsters hun producten kunnen verkopen. En dan komen we wel voor hen op… We hebben een groot aantal expats, mannen en vrouwen, in ons netwerk, en dan zijn de vrouwen meestal wel de dupe. Dat ze gewoon hun familie en werk en alles, carrière, moeten achterlaten om de man te volgen die hier van kenniswerker is en dan zitten ze met de kinderen thuis.
Ebru Janssens-Kayan

Tegenwoordig zijn de mogelijkheden om de taal te leren veel commerciëler georganiseerd en lang niet meer zo intensief, wat er volgens een aantal geïnterviewden mede toe leidt dat er weer nieuwe min of meer gesloten gemeenschappen ontstaan. Maar zoals altijd in de geschiedenis, laten de Turkse vrouwen zich niet kisten en zoeken ze wegen om hun isolement te doorbreken en hun eigen positie te versterken.

DE MVVN, HET KOMITEE ZELFSTANDIG VERBLIJFSRECHT EN LOKALE MAROKKAANSE VROUWENORGANISATIES

steunkomitee marokkaanse vrouwen

لجنة مساعدة النساء المغربيات

لكون المرأة المغربية تعيش مشاكل متعددة مرتبطة بالهجرة، توجد في مدينة أمستردام لجنة لمساعدة النساء المغربيات تتكون من متطوعات.
وهذه اللجنة تحاول مساعدة المرأة المغربية في مشاكل العزلة واللغة والسكنى والعمل والأسرة، كما تساعدها في تسهيل الإتصال مع أخواتها المغربيات.
وفي هذا الإطار تنظم اللجنة الأنشطة التالية:

nederlandse les — دروس في اللغة الهولندية

naailes — دروس في تعليم الخياطة

nederlandse les en naailes — دروس في اللغة الهولندية و تعليم الخياطة

bijeenkomsten over gezondheidszorg — معلومات حول العناية الصحية

spreekuur — ساعات الإستقبال

open voor advies en informatie, bibliotheek en koffiedrinken. — الفادي مفتوح للإطلاع على المكتبة و لأخذ المعلومات و لشرب القهوة

tijdens alle activiteiten is er kinderopvang — نخبركم انه خلال الانشطة هناك من يهتم بعناية الاطفال

voor meer informatie: — للمزيد من المعلومات إتصلوا بالعنوان الآتي:

Andreas Bonnstraat 20, Amsterdam tel. 94-41 58

Poster Marokkaanse Vrouwen Vereniging Nederland (MVVN) en Steunkomite Marokkaanse vrouwen.

5. De MVVN, het Komitee Zelfstandig Verblijfsrecht en lokale Marokkaanse vrouwenorganisaties

Ontstaan MVVN

Tijdens de viering van de internationale vrouwendag op 8 maart 1982, hield een groep Marokkaanse vrouwen binnen KMAN een toespraak over de positie van de Marokkaanse vrouw. Daarin werd onder meer aangekaart hoe moeilijk de positie van Marokkaanse vrouwen was. De verblijfstitel van een Marokkaanse vrouw was afhankelijk van die van haar man, ze had te maken met werkloosheid, huisvestingsproblemen en had moeilijk toegang tot kinderbijslag en kinderopvang. De toespraak eindigde met de eisen van vrouwen binnen het KMAN, en de hoop dat er ruimte kwam voor de strijd ter verbetering van de positie van de Marokkaanse vrouw in Nederland. Twee maanden later, op 19 mei, werd de Marokkaanse Vrouwen Vereniging Nederland (MVVN) opgericht. Hoewel het KMAN ook een speciaal vrouwencomité had, was er toch behoefte aan een eigen organisatie. Dit stuitte op een zekere weerstand bij het KMAN-bestuur, dat vreesde voor verzwakking van de onderlinge solidariteit en een versnippering van krachten. Maar de oprichters van de MVVN, waaronder Khadija Arib, waren er langzamerhand van overtuigd geraakt dat een aparte organisaties echt nodig was. Tijdens hun betrokkenheid bij het KMAN hadden zij in de loop der jaren veel geleerd over acties en politieke strijd, maar de positie van de Marokkaanse vrouw bleef toch altijd onderbelicht vonden ze. En die positie was heel moeilijk. In haar boek Couscous op zondag schrijft Khadija hierover:

Niet alleen in Marokko waren vrouwen rechteloos, dat gold ook voor Nederland. Zij werden beschouwd als een verlengstuk van de man: hun verblijfstitel werd gekoppeld aan die van em. Ook ik had, samen met mijn moeder, zo'n afhankelijke verblijfsvergunning gekregen. Dat betekende dat mijn moeder de eerste jaren niet bij mijn vader weg mocht, en ik ook niet. Mijn vader mocht die eerste jaren ook niet overlijden.[11]

In Nederland waren Marokkaanse vrouwen juridisch gezien een aanhangsel van hun man, en in Marokko was de familiewetgeving op hen van toepassing. Ook als ze jaren in Nederland woonden konden ze geen afstand doen van hun Marokkaanse nationaliteit. Daarnaast hadden de Marokkaanse vrouwen te maken met de gevolgen van de massaontslagen in de sectoren waar hun mannen en soms zijzelf ook werkzaam waren. Dit leidde tot armoede, schulden, stapels aan onbegrijpelijke brieven. En opeens een man de hele dag in huis die zich verveelde, terwijl zij in de jaren voorafgaand aan de gezinshereniging gewend waren geraakt aan een bepaalde mate van zelfstandigheid. DE MVVN koos twee belangrijke speerpunten om zich op te richten: Het afschaffen van de afhankelijke verblijfsvergunning in Nederland en het verbeteren van het

[11] Kadija Arbi, Couscous op zondag, een familiegeschiedenis, pag. 135. Uitgeverij Balans, eerste druk april 2009.

Marokkaanse familierecht, zodat vrouwen een zelfstandiger positie kregen. Daarnaast werden er spreekuren georganiseerd waar vrouwen terecht konden met al hun vragen en administratieve problemen.

In de beginperiode werd er veel tijd geïnvesteerd in het persoonlijk benaderen van de Marokkaanse vrouwen die veelal thuis zaten en alleen voor het naar school brengen van de kinderen uit huis kwamen. In het begin betekende dat op schoolpleinen staan en aanbellen bij huizen waarvan ze vermoedden dat er Marokkaanse gezinnen woonden. Het feit dat de MVVN alleen voor vrouwen was, maakte het wel makkelijker om vrouwen te interesseren. De aanhang groeide al snel en via via kwamen er steeds meer vrouwen naar de bijeenkomsten en spreekuren.

Khadija en haar medeoprichtster Fatima kozen er bewust voor hun organisatie een Nederlandse naam te geven. Ze wilden niet afgedaan worden als een buitenlandse organisatie. In tegenstelling tot de HTKB kende de MVVN geen eigen afdelingen, maar er werd nauw samengewerkt met plaatselijke organisaties van Marokkaanse vrouwen die langzamerhand in verschillende steden ontstonden. Met die organisaties hadden ze eens per jaar een gezamenlijke training of conferentie. De MVVN deelde in Amsterdam een pand met de HTKB. Eerst zaten ze in een gekraakt pand aan de Andreas Bonnstraat en later in een groter gebouw aan de Mauritskade. Daar, maar ook op andere plekken werden de spreekuren gehouden, naailessen georganiseerd, voorlichtingen gegeven en werden contactvrouwen opgeleid die als sleutelfiguren in de wijken fungeerden. Nog later verhuisde de MVVN naar een ruimte bij het WG-terrein.

Kadija Arbib vertelt in haar boek dat er in de beginperiode regelmatig bestuurswisselingen waren binnen de MVVN. De vrouwen hadden geen traditie van eigen organisaties en moesten met elkaar uitvinden hoe dat werkt.

Het kwam regelmatig voor dat terwijl een bestuur nog bezig was geld te vinden voor een of andere activiteit, een aantal vrouwen een coup voorbereidde om dat bestuur af te zetten.
Op een gegeven moment werd bij elk geboortefeest of trouwerij wel een nieuw bestuur gekozen, dat zonder overleg even naar de Kamer van Koophandel ging om het oude bestuur uit te schrijven. Dit leidde tot veel geruzie.[12]

Dit onderlinge gedoe koste veel energie, maar ze slaagden erin om de meeste activiteiten toch door te laten gaan. De spreekuren werden druk bezocht en de twee speerpunten werden steeds belangrijker. Op den duur stabiliseerde het bestuur zich.

De MVVN heeft jarenlang actiegevoerd voor de afschaffing van de afhankelijke verblijfsvergunning en verandering van de familiewetgeving in Marokko. Als Marokkaans staatsburger kun je, zoals gezegd, je nationaliteit niet opgeven. Je kan wel een dubbele nationaliteit hebben, maar het Marokkaanse familierecht blijft van toepassing op je leven. Dat Marokkaans familierecht (Mudawanna) schreef in die tijd bijvoorbeeld voor dat de man het

[1212] Idem, pag. 138

laatste woord had over de beëindiging van een huwelijk. Dit zorgde ervoor dat vrouwen die in de praktijk al gescheiden leefden van hun man, in Marokko opgepakt konden worden en gedwongen konden worden om bij hun man terug te keren of in Marokko bij hun schoonfamilie te blijven. In Nederland waren ze voor hun verblijfsvergunning de eerste vijf jaar afhankelijk van hun man, wat leidde tot tal van uitzichtloze situaties.

Voor de huidige voorzitter van de Amsterdamse Stadsdeelcommissie West, Fenna Ulichki, was de MVVN, waar ze in de jaren negentig aanklopte voor hulp bij een scheiding een eye-opener. Ze was stomverbaasd dat ze voor een scheiding in Marokko 'bewijs' moest aandragen en dat dat ook nog onvoldoende kon zijn. Via de MVVN verdiepte ze zich in het Marokkaanse familierecht en binnen de kortste keren zat ze in het bestuur van deze vereniging, organiseerde ze internationale congressen over de Mudawanna en werkte ze actief samen met het Nederlandse consulaat in Marokko.

Nora Azarkan die na Khadija Arib voorzitter werd, legt uit hoe het er in de praktijk aan toe ging en hoe ze als MVVN samenwerkte met andere organisaties van Marokkaanse vrouwen in Europa.

De Marokkaanse familiewet was heel streng in die tijd. Dus de vrouwen konden niet scheiden, … Ze waren al lang niet samen met hun man of hun ex. Maar formeel waren ze niet gescheiden, dus ze konden ook niet terug naar Marokko. Omdat de man kon ook altijd zeggen van… je moet me gehoorzamen. Dat stond ook in de wet. En dan mocht zij niet, kon zij ook niet terugkomen naar Nederland in sommige gevallen. Je had veel achtergelaten vrouwen. Dus heel veel vrouwen dachten van, het risico nemen we niet. Wij gaan niet. En wij hebben daar toen echt een groot punt van gemaakt, ook op Europees niveau. Met alle andere vrouwenverenigingen in Europa van Marokkaanse afkomst. Wij hebben ook heel veel interviews gegeven. Druk uitgeoefend op Marokko… Ik ging heel vaak naar conferenties in Marokko om dit punt aan de orde te stellen. Maar ook gesprekken met alle mensenrechtenorganisaties, met advocaten. Dus dat was echt een hele stevige actie ook. Maar we hebben ook heel veel steun gehad van verschillende instanties. Zoals van minister Sorgdrager. Ze was minister van Justitie volgens mij in die tijd. Dus we hebben met heel veel instanties ook op landelijk, op Europees niveau samengewerkt. We hebben ook heel veel volksvertegenwoordigers gesproken in verschillende landen. En heel vaak ook actie gevoerd, richting consulaten, richting ambassades.
Nora Azarkan

Op dit punt werd ook samengewerkt met het KMAN en met de voorzitter van de samenwerkende Marokkaanse moskeeën in Nederland, Mohamed Echarrouti.

In de Nederlandse samenleving was er vaak weinig begrip voor de acties van de MVVN, zowel van politieke zijde als van de kant van de Nederlandse vrouwenbeweging. Zo moest het bestuur in 1996 in actie komen toen het Ministerie van Justitie echtscheidingen volgens 'islamitisch' recht wilde erkennen, waarmee zij (deels) de Mudawanna zouden erkennen.

Naast acties op politiek en ambassade niveau stond de MVNN ook vrouwen in hun dagelijks leven bij. Fenna Ulichki, die Nora Azarkan na tien jaar opvolgde als voorzitter, vertelt hoe dat ging.

Dus heel concreet op hulpverlening zitten. We hadden meldpunten waar vrouwen zich konden melden, waar ze hulp konden krijgen. Het meldpunt dat we hadden was ook heel erg hands-on, hè. Dus we hadden contacten met advocaten in Marokko. Die vrouwen konden bijstaan. Dat was heel belangrijk. Omdat als je buiten Marokko woont en je wilt een zaak beginnen in Marokko... dat kan heel slepend zijn. Heel lang duren, heel ingewikkeld zijn. Je bent er niet helemaal bij. Je zit hier, de zaak loopt daar. Het is ook heel kostbaar. En wat we deden, was bemiddelen. Dus we hadden contact met advocaten en we brachten dus juridische ondersteuning in Marokko en vrouwen hier bij elkaar. En op die manier konden dus vrouwen veel makkelijker het pad bewandelen.
Fenna Ulichki

Ook in de tijd dat Fenna voorzitter was, was er veel Europese samenwerking en waren er heel veel acties. Daarbij ging het ook om de afhankelijke verblijfsvergunning. Als de vrouwen langer dan een half jaar in het buitenland verbleven dan hadden ze geen recht meer om terug te keren naar Nederland. De Nederlandse Ambassade in Marokko opende daarom een apart loket voor vrouwen, zodat de procedures sneller konden verlopen.

Uiteindelijk hebben alle acties ertoe geleid dat de familiewetgeving in Marokko werd aangepast. Mannen en vrouwen kregen dezelfde rechten. Vrouwen konden ook zelf een scheiding aanvragen. Verder werd de huwbare leeftijd voor vrouwen verhoogd van 15 naar 18 jaar. Ook had degene die voor de kinderen zorgde, recht op het huis.

De tijd waarin die wijzingen werden doorgevoerd was best heftig, vertelt Fenna.

In 2004, zo'n twintig jaar geleden, was de tweede hervorming in de Mudawwana. Iedereen begint altijd met 2004, maar er was eerder al een kleine hervorming. Die nietszeggend was, maar 2004 was de tweede hervorming. En die was vrij spectaculair in de ogen van velen. Een commissie die zich boog over het familierecht en vond dat het anders moest en dus heeft een aantal dingen voorgesteld. En die zijn overgenomen. De vrouwenbeweging in Europa en ook in Nederland, volgde dat helemaal en zat midden in dat discours. En hadden ook opvattingen over die wijzigingen. Wat we goed vonden en waarvan we dachten dat het nog onvoldoende werd opgepakt, die nog aandacht en tijd vragen. Er was ook een tegenbeweging, in ieder geval in Nederland. Ik weet niet hoe het in de rest van Europa zat. Maar in ieder geval in Nederland, van mensen die... vonden dat deze wijzigingen, en het hele denken rondom deze wijzigingen, dat dat niet passend was bij de samenleving en de cultuur die Marokko voorstaat. Een vrouw heeft een rol en een man heeft een rol… [klonk het] uit conservatieve hoek. Er waren moskeeën met moskeebestuurders en moskeebezoekers die het allemaal prima vonden. Maar er waren ook mensen buiten moskeeën die niet georganiseerd waren in het moskeeverband, maar die zo conservatief als de neten waren. Dus dat had te maken met man-vrouw verhoudingen. Met

posities… Men dacht ook toen echt dat het allemaal heel erg zou worden. Er waren mensen die dachten echt dat vrouwen massaal gingen scheiden.
Fenna Ulichki

Fenna benadrukt dat alle acties voortkwamen uit de realiteit van Marokkaanse vrouwen en dat ze, hoewel de MVVN wel links georiënteerd was, niet ideologische gedreven waren.

Het is een keiharde realiteit. Een vriendin van me zei altijd:"Een Marokkaanse vrouw zijn, is per definitie politiek." Je vindt iets, je hebt een mening, je bent boos. Je reageert. Je wordt actief. Maar, je bent met elkaar, je bent ook aan het groeien in de rol die je pakt en je helpt elkaar ook in het vormen daarin.
Fenna Ulichki

De strijd voor verandering van het Marokkaans familierecht is na de wijzingen uit 2004 nog verder doorgegaan. Recentelijk kondigden een aantal Marokkaanse ministeries een sterke vereenvoudiging aan van het familierecht op het gebied van echtscheiding, huwelijk en burgerlijke stand voor Marokkanen die in het buitenland wonen.

Komitee Zelfstandig Verblijfsrecht Migrantenvrouwen

MVVN en HTKB voerden dus ieder voor zich en gezamenlijk al jaren strijd tegen de afhankelijke verblijfsvergunning. Om hun acties kracht bij te zetten richtten ze in 1987 samen met enkele andere organisaties een apart comité op om de strijd voor verandering van de Nederlandse wetgeving kracht bij te zetten. Een van de drijvende krachten achter het Komitee Zelfstandig Verblijfsrecht Migrantenvrouwen (KZV) was Petra Snelders, die ook actief was in het steuncomité van de HTKB. Later kreeg ze via de MVVN een Melkertbaan om het werk voor het KZV te doen.

Het KZV hield zich niet alleen met de vreemdelingenwetgeving bezig, maar ook met andere zaken rondom de afhankelijke verblijfsvergunning, zoals de koppelingswet.

We hebben ook een werkgroep gehad over de Koppelingswet. Die werd in 1998 ingevoerd. Vanaf dat moment moest je voor alle openbare voorzieningen die met publiek geld werden gefinancierd een BSN-nummer hebben. Oftewel: ongedocumenteerden kregen geen toegang tot die voorzieningen.

Dat betekende heel vaak dat vrouwen met een afhankelijke verblijfsvergunning in de problemen kwamen. Zij hadden namelijk geen recht op veel voorzieningen, vooral op het moment dat ze waren weggegaan en in een procedure zaten om een verblijfsvergunning te krijgen.

De vrouwenopvang is daar een goed voorbeeld van. Het werd steeds moeilijker om vrouwen daar geplaatst te krijgen. En we hadden natuurlijk ook veel te maken met vrouwen die hun verblijfsvergunning al waren verloren, die kwamen vaak helemaal de opvang niet meer binnen.

Ook op het gebied van huisvesting speelde dit. Toentertijd hadden vrouwen met een afhankelijke verblijfsvergunning geen zelfstandig recht op huisvesting. Dat betekende dat je soms wel in de opvang terechtkwam, maar er vervolgens niet meer uit kon.

Dat hebben we kunnen veranderen door de politiek aan te spreken. We kwamen met voorstellen om te laten zien hoe het beter kon. Daarbij was het belangrijk dat ook andere, gerenommeerde organisaties die direct contact hadden met deze vrouwen, zich hierover uitspraken. Toen is die huisvestingswet aangepast.
Petra Snelders [citaat geredigeerd]

Het KZV heeft een aantal successen geboekt in de strijd voor het zelfstandig verblijfsrecht. Zo hebben vrouwen die in hun huwelijk te maken krijgen met geweld een veel betere kans om dit huwelijk te verlaten zonder meteen het land uitgezet te worden. Ook is er meer aandacht gekomen voor de indirecte discriminatie door de inkomenseis die geldt bij het verkrijgen van een zelfstandige verblijfsstatus. Maar de afhankelijke verblijfsvergunning als zodanig, bestaat nog steeds. In 2010 is de periode van afhankelijkheid zelfs weer van 3 naar 5 jaar gegaan.

Dit betekent dat de strijd nog steeds doorgaat. Tegenwoordig wordt die vooral gevoerd door het Platform Zelfbeschikking & Verblijfsrecht. Dat is een samenwerkingsverband van St. Landelijke Werkgroep Mudawannah, St. Nisa for Nisa, Nederlandse VrouwenRaad, Steungroep Vrouwen Zonder Verblijfsvergunning, St. Kezban, TIYE International en Stichting Voorlichters Gezondheid.[13]

Verdwijnen landelijke rol MVVN

Binnen de MVVN speelde later, net als bij de HTKB, de discussie of de organisatie zich niet meer op de situatie in Nederland moest richten. Ook begonnen vrouwen met een Amazigh-achtergrond meer van zich te laten horen.

De MVVN is tot 2006 actief geweest op landelijk niveau. Nadat Fenna in de politiek ging en het voorzitterschap neerlegde, kwam er een nieuw bestuur waarvan Ikram Chiddi de voorzitter was en nog steeds is. Dit bestuur legt wat meer accent op de Amazigh-identiteit en manifesteert zich vooral lokaal in Amsterdam. De onderwerpen waar de huidige MVVN zich mee bezig houdt betreffen nog steeds de persoonlijke (rechts)positie van Marokkaanse vrouwen. Denk aan onderwerpen als echtscheiding, huiselijk geweld, vrouwenopvang, gedwongen achterlating, Marokkaans erfrecht, vreemdelingenwet, inburgeringsplicht en sociale zekerheid.

Naast de MVVN zijn er tal van andere lokale organisaties en initiatieven waarin Marokkaanse vrouwen een zeer belangrijke rol vervullen. Ze vormen in de wijken waar ze actief zijn in veel inzichten de sociale ruggengraat. De manier waarop ze georganiseerd zijn verschilt per initiatief. Voorbeelden van dit soort organisaties zijn: De Dappere Dames uit Amsterdam Oost,

[13] https://zelfbeschikkingenverblijfsrecht.nl/#home

stichting Nisa voor Nisa in Amsterdam Nieuw West en Stichting Moeder en Dochter in de Haagse Schilderswijk. Naast de min of meer formele organisaties zijn er ook tal van Marokkaanse vrouwen die informele voedselbanken organiseren, naaiateliers opzetten en sociaal culturele activiteiten organiseren. Sommigen doen dit als zzp'er, anderen puur vrijwillig. Habiba Bouanan van stichting Prachtvrouw is een voorbeeld van iemand die als zelfstandige een groot netwerk heeft ontwikkeld in Amsterdam Oost en veel vrouwen ondersteunt. Zij vertelt hoe ze in dit werk terecht kwam.

Dat was in 2010, 2011. En een van die projectleiders, toen bij de GGZ, heeft mij toen getipt. En hij zegt: ''Misschien kan je een opleiding voor vertrouwenspersoon volgen.'' En dan kan je daarmee iets mee doen. Zo heb ik het eigenlijk ook gedaan. Ik heb veel trainingen gevolgd, cursussen… Vandaaruit ben ik freelance gaan werken. Als Eigen Krachtcoördinator ben ik ook mensen gaan ondersteunen. Gezinnen gaan ondersteunen. Met opvoedingsproblemen, maar ook GGZ-problematiek. En vaak ook multiprobleemgezinnen met schulden en eigenlijk alle... problemen tegelijk. Die heb ik ondersteund. En dat doe ik eigenlijk nog steeds. Naast dat, heb ik Stichting Prachtvrouw opgericht. Bij ons is het echt een inloop… Wij zijn er eigenlijk voor alle vrouwen. Ongeacht afkomst. Ongeacht achtergrond. Maar je hebt ook vrouwen die een stap verder willen. En die kiezen dan voor bijvoorbeeld het Wijkleerbedrijf. Dat is ook wel een interessante organisatie die laagdrempelig is… Maar het zou ook nog een leerwerkbedrijf kunnen zijn. Daar zijn we inmiddels ook in gesprek mee, met een andere organisatie. Die ook bijvoorbeeld in de techniek of in de ICT vrouwen opleidt. Maar ook kunst en cultuur bijvoorbeeld. We hebben nu ook een mooi project in samenwerking met het Vincent van Gogh museum. We zijn groeiende. We hebben een training op weg naar werk: "Talent en toekomst" om vrouwen te stimuleren, om hun kansen op de arbeidsmarkt te vergroten... Ze leren wie ze zijn, wat ze willen, wat ze kunnen. Maar ook wat ze nodig hebben. Ondernemersvaardigheden krijgen ze ook, of werknemersvaardigheden… Daarnaast hebben we ook sportlessen. We hebben nu ook sinds kort een dagbesteding voor Turkse en Marokkaanse ouderen… Dat is in samenwerking met de stichting Odensehuis.
Habiba Bouanan

De veelsoortigheid aan activiteiten die voortkomt uit luisteren naar waar de vrouwen behoefte aan hebben, is kenmerkend voor veel van de plaatselijke organisaties. Ook in Amsterdam Nieuw-West zijn er de nodige organisaties die zich inzetten voor meiden en vrouwen met een migratieachtergrond. Naast de eerdergenoemde Nisa voor Nisa is er bijvoorbeeld ook het Emancipatiecentrum Vrouw en Vaart in Osdorp. Verschillende vrouwen hebben via deze organisaties hun weg naar een functie bij de gemeente gevonden. Een voorbeeld daarvan is Yamina Aolad-Si Mhammad. Rond haar 24ste ging ze bij meidencentrum Cheba werken als projectmedewerker en meidenwerkster. Haar zussen werkten daar en ze ging er zelf altijd heen.

Dan hoorde ik al die verhalen. Het ging dan over muziek maken of over lezingen, of boeken. Het was heel breed. Verschillende activiteiten. Om meiden weerbaar te maken en te leren praten over bepaalde taboe-onderwerpen. Ik vond dat zo interessant. Dus toen heb ik... heb ik daar gesolliciteerd. Bij de manager van mijn zus. Toen ben ik daar aangenomen. En toen ben ik dat werk gaan doen. Omdat ik zoiets had van, als meisje of als jonge vrouw moet je opkomen

voor je rechten en je moet die kansen pakken die er zijn. Maar je moet wel weten dat die kansen er zijn. Er zijn heel veel vrouwen die dat niet durven. En die niet weerbaar genoeg zijn. Dus ik had zoiets van... ik wil die rol weer opnemen om die meiden weerbaarder te maken.
Yamina Aolad-Si Mhammad.

Later ging Yamina onder meer aan de slag als leerplichtambtenaar. Tegenwoordig is ze werkzaam bij Stadsdeel Nieuw-West.

Ik trek de vrouwenagenda. Samen met mijn collega Joyce… Wij sturen al die emancipatiecentra aan. We creëren samen met hen de vrouwenagenda. Voor het weerbaar maken van de vrouwen, het versterken van vrouwen, vrouwen in hun kracht zetten. Vrouwen die hun talent willen ontwikkelen. Vrouwen die ondernemer willen zijn. Vrouwen waarbij sprake is van armoede. Alleenstaande vrouwen. Vrouwen waarbij sprake is van seksueel geweld. Of huiselijk geweld. We organiseren bijvoorbeeld de Vrouwenmars. Dat hebben we vorig jaar ook gedaan. Het is de tweede keer dat we het doen. In oktober, 12 oktober. En de reden waarom we dat doen. Is omdat nog veel vrouwen en meiden zich toch nog wel onveilig voelen. In hun eigen buurt. En niet zichzelf kunnen zijn. Maar iedereen mag zichzelf zijn. En dat steunen wij. Daarom organiseren we dat samen met de emancipatiecentra en de vrouwen zelf en de meiden. Die moeten we niet vergeten. Want we hebben ook heel veel meidenorganisaties.
Yamina Aolad-Si Mhammad.

In Utrecht is Amina Berkane een bekende vrouw die haar eigen weg volgt en zich richt op coaching en training.

Maar voordat ik Basma Academy, de stichting, oprichtte, had ik ook Basma Coaching & Training opgericht. Dat is mijn eigen onderneming… Basma Academy is voor de vrijwillige activiteiten in de wijk. De eerste coachingsopleiding heeft mijn werkgever betaald, destijds een jaar. Toen weer een jaar opleiding. Die had ik zelf bekostigd. En toen weer een opleiding. Communicatie en gedragsverandering. Dat is ook echt een beetje coaching. En de laatste coachingsopleiding, lifestyle coaching, die duurde ongeveer anderhalf jaar… Toen ik Basma Coaching & Training had opgericht, dacht ik alleen maar migrantenvrouwen te kunnen coachen… Toen heeft mijn zoon voor mij een Facebookgroep aangemaakt en daar ben ik aan begonnen. Nu heb ik bijna 4.000 vrouwen die mij volgen. Ik heb ze twee jaar lang, elke maand een onlinetraining gegeven. Over elk thema… persoonlijke ontwikkeling, omgaan met teleurstelling, sterk worden. Heel veel thema's. Ja, teammanagement. Ik heb soms ook met een organisatie ernaast iets gegeven. Bijvoorbeeld samen met Ouders en Onderwijs hebben wij het gehad over onderwijs. Met Belastingdienst hebben wij het gehad over toeslagen. Dat deed ik ook. Ik heb ook een keertje met Samenwerkende Marokkaanse Organisaties een cursus over schuldenproblematiek gegeven en over verkiezingen, maar het waren grotendeels mijn eigen thema's. Over relatieproblematiek bijvoorbeeld. Eigenlijk thema's die gerelateerd zijn aan persoonlijke ontwikkeling en empowerment.
Amina Berkane

Utrechtse Al Amal en andere lokale organisaties

In de stad Utrecht is Al Amal actief op het gebied van hulpverlening en ondersteuning van vrouwen met een migratieachtergrond. Deze organisatie die is in 2001 opgericht door Marzouka Boulaghbage, richtte zich aanvankelijk alleen op Marokkaanse vrouwen, maar al gauw werd de scope breder. Marzouka weet nog goed hoe het begon.

We hadden een notaris nodig om een stichting te worden. Ik ging in de Gele Gids kijken. We hebben een keurige notaris uit Utrecht gebeld. Dat was samen met Rachida. We hadden het paspoort van haar zus meegenomen. Ik wist niet wat we nodig hadden. Hij zegt, "wat wil je mevrouw?" Ik zeg, "ja ik wil een organisatie". "Heb je een naam?" "Ja mijn dochter heet Amal, dat betekent Hoop. Dus Al Amal." "Oké: Wat is je visie en missie?" Ik zeg, "pardon? Deze twee woordjes heb ik nog nooit gehoord." Hij begon te lachen en zei: "Wat wil je mevrouw?" Ik zeg: "Ja, ik wil een organisatie." Maar ik dacht: "Jij weet het beter. Dus ik ga vertellen wat ik eigenlijk wil doen en jij moet het op een A4-tje schrijven." En zo is het eigenlijk gegaan.
Marzouka Boulaghbage

Aanvankelijk kwamen de vrouwen vooral voor Arabische les, maar al gauw werd duidelijk dat ze op veel onderwerpen behoefte hadden aan uitwisseling en ondersteuning. Opvoeden in een nieuw land met andere normen en waarden en andere tradities was een belangrijk onderwerp, net als mantelzorg. Daarnaast speelden onderwerpen als isolement, armoede en de enorme behoefte aan meer zelfstandigheid. Al Amal is begonnen in de wijk Kanaleneiland maar is tegenwoordig ook actief in andere wijken, zoals Overvecht. Daarbij richt de organisatie zich niet meer alleen op vrouwen, maar in brede zin op wijkbewoners met een migratieachtergrond. 'Doen wat nodig is' en 'aansluiten bij de behoeften van de mensen' zijn belangrijke uitgangspunten in het werk van de organisatie, evenals cultuursensitief werken en werken vanuit oog, hart en verstand. In de praktijk betekent dit dat de organisatie, die inmiddels de nodige medewerkers in dienst heeft, zich richt op het ondersteunen en begeleiden multi-probleem gezinnen, van jongeren die dreigen af te glijden en op programma's rond de eerste 1000 dagen van kinderen en groepsbijeenkomsten voor moeders en voor kinderen. Marzouka Boulaghbage vertelt hoe ze zich bepaalde onderwerpen eigen maakte en hoe ze die bespreekt met de vrouwen.

Bijvoorbeeld opvoedingsondersteuning geven we binnen de scholen. En we worden gevraagd hier en daar. [In het begin] dan ga je echt heel veel boeken lezen, maar je gaat ook heel veel jouw ervaring... met je kinderen delen. We hebben heel andere ervaringen, hoe wij zijn opgevoed. Dan zeg ik ook altijd, je moet jouw kinderen op een andere manier opvoeden dan hoe je zelf bent opgevoed. Want ze zijn geboren in andere tijden dan jouw tijd, een ander land dan jouw land. .... En dan ging ik me ook verdiepen in islam, wat zegt de islam over opvoeding? En ik heb eigenlijk ontdekt dat de Nederlandse opvoeding is de dichtste bij de islamitische opvoeding staat. Op bepaalde punten niet. Maar de Marokkaanse opvoeding bijvoorbeeld is verder weg. Wat betreft bijvoorbeeld op tijd naar bed, afspraken nakomen, eerlijkheid en dat soort dingen, de basisdingen, ligt de islamitische opvoeding dichtbij de Nederlandse.

Marzouka Boulaghbage

Maar Al Amal doet meer dan praten over opvoeden. Mantelzorg is ook altijd een belangrijk onderwerp geweest.

Wij doen alle thema's die belangrijk eigenlijk. Ik heb ook cursussen gegeven, mantelzorg, wat is dat? Ik heb cursussen gegeven over dementie. Mijn schoonvader was ook dement. En alles wat wij zien eigenlijk in de maatschappij, gaan we gelijk oppakken. En in die periode was ook heel veel vrouwen die kwamen bij ons, gestrest en ze weten niet wat mantelzorg is. En toen gingen we eigenlijk in 2007 volgens mij, gingen we cursus geven mantelzorg, wat is dat? Dan ga je cursus geven, dan ga je ook een beetje training, hoe kan je zorg dragen en zorgkracht combineren met je gezin. De meeste vrouwen eigenlijk, die hebben al een gezin en dan was een schoonouders of ouders of een zieke kind, noem maar wat. Het is te veel, vooral die bureaucratie was te veel. Zorg zelf doen ze eigenlijk uit het hart, alleen ze worden gestrest over al die papieren en hier en daar.
Marzouka Boulaghbage

In de loop van de tijd is Al Amal verder geprofessionaliseerd. Er is een Raad van Toezicht, er is een bestuur en er zijn diverse coördinatoren, onder andere van het meidencentrum. Marzouka die tot 2026 in het bestuur zat, zag het als haar taak om de kwaliteit en karakter van de organisatie te bewaken. Dat was niet altijd makkelijk want laagdrempelig én professioneel zijn brengt soms tegengestelde eisen met zich mee.

In Rotterdam Noord was er in de jaren negentig een aan de MVVN verwante stichting van Marokkaanse vrouwen actief die vergelijkbare thema’s aan de orde stelden als Al Amal. Het Rotterdamse Marokkaans en Arabisch Cultureel Centrum voor Vrouwen is later opgegaan in het stedelijk emancipatiecentrum Dona Daria. In Rotterdam is tegenwoordig de Stichting Platform Islamitische Organisatie Rijnmond actief, waar Fadma Bouchataoui werkt. SPIOR geeft onder meer trainingen in vrouwelijk leiderschap binnen moskeeën. Verder biedt SPIOR maatschappelijke ondersteuning en zet de organisaties in op verbinding.

BETEKENIS ISLAM EN VROUWENSTRIJD TEGEN ISLAMOFOBIE

Foto: S.P.E.A.K. tijdens een demonstratie in Amsterdam

6. Betekenis islam en vrouwenstrijd tegen islamofobie

Groeiende betekenis islam

Vanaf de jaren negentig en met name na 2001, zijn veel Marokkaanse vrouwen zich gaan verdiepen in de positie van de vrouw binnen de islam. Zij waren van huis uit gelovig en hadden veel steun aan hun religie, maar vonden ook dat vrouwen recht hebben op een zelfstandige positie en keuzevrijheid. Voor vrijwel alle geïnterviewde Marokkaanse vrouwen geldt dat geloof belangrijk is en dat ze zich zeer bewust zijn van de uitdagingen die de combinatie geloof en zelfstandigheid van vrouwen met zich meebrengt. Ze zien dat in het dagelijks leven cultureel bepaalde opvattingen vermengd worden met religie. In de loop van de jaren hebben ze hiervoor hun eigen kaders ontwikkeld. Gelijkwaardigheid, keuzevrijheid en zelfstandigheid zijn hierbij belangrijke begrippen. En voor al die begrippen hebben ze een heldere godsdienstige onderbouwing. De geïnterviewde Marokkaanse vrouwen vinden het belangrijk dat niet alleen de vrouwen zich ontwikkelen en emanciperen, maar dat mannen in dat proces worden meegenomen. Daarin verschillen ze in hun optiek van de Nederlandse feministen. Binnen de Turkse gemeenschap is er van oudsher een vrij sterke scheiding tussen seculiere en gelovige mensen. Uit de interviews met de Turkse vrouwen komt het vraagstuk van de positie van de vrouw binnen de islam veel minder, of eigenlijk niet aan de orde.

De eigen interpretatie van de islam begon soms vanwege de eigen situatie, zoals bij Fadma Bouchataoui.

Kijk, ik moet zeggen, ik wilde heel graag, wat ik daarnet zei, er is altijd zo'n vlammetje in mij geweest, wat meer wil. Maar ik kon niet de westerse vrouw als mijn voorbeeld zien. Want ik kwam uit een andere cultuur, ik had een andere religie, dus ik kon wel naar een Nederlandse vrouw kijken, want het is niet dezelfde als ik... ik ben continu op zoek gegaan naar, waar zitten mijn voorbeelden dan wel? Mijn grootste rolmodellen heb ik uit mijn religie gehaald. Khadija, de vrouw van profeet Mohammed, (Vrede zij met hem). Zijn andere vrouw Aisha, zijn dochter Fatima. Maar ik las ook heel veel literatuur van Arabische vrouwen. Fatima Mernissi, die arts uit Egypte, Nawal Saadawi, die boeken heb ik ook nog allemaal. Dus dat was mijn referentiekader, dat waren vrouwen waarvan die ik denk, oké, die komen uit mijn cultuur, die begrijpen ook mijn religie beter. En daar kon ik dan de kracht uithalen van, hé, er is meer onder hemel en aarde dan een vrouw die thuis opgesloten moet zitten.
Fadma Bouchataoui

Bij anderen waren het de vragen uit de buitenwereld die tot nadenken stemden, zoals bij Fatima Elatik.

Ja, de basis die ik vanuit huis heb meegekregen, was voor mij voldoende. Mijn vader was Korangeleerde. Dus die kende de Koran uit zijn hoofd. Dus daar ben ik gewoon mee opgegroeid. Mijn moeder ook. Ik had de Koran. Vanaf mijn 16e, 17e ben ik extra gaan studeren, omdat ik vooral antwoorden wilde voor de witte samenleving die vragen ging stellen. Dat je

niet met je mond vol tanden stond… Dat was een soort herontdekking van de islam. Er waren ook heel veel meiden met vragen. Door die vragen ben ik heel erg gaan nadenken. "Maar wat zegt dat eigenlijk? En is dat ook echt zo?" En het helpt ook dat ik nog een spirituele opvoeding vanuit huis heb gehad. Dus voor mij was de spiritualiteit belangrijker, de spiritualiteit achter de tekst… Dus ik had geen imam nodig die me de bronnen ging uitleggen. En wat islam mij leerde en dat vond ik heel bijzonder, is dat die labels van etniciteit en gender helemaal niet relevant zijn. Dus dat is wat ik steeds zei. "Ja, ik snap niet wat jullie moeilijk doen, maar ik ben geen minderheid, of een bezienswaardigheid. Ik ben gewoon een mens. Ik ben een ziel. En een ziel met een verhaal, een verleden, een gevoel, een missie… Ik doe niks anders dan hier op aarde gewoon liefde brengen en vermenigvuldigen en de wereld mooi maken. Misschien een beetje mooier dan ik hem aantrof. That's it."
Fatima Elatik

Diverse vrouwen zijn betrokken bij boekenclubs waar vrouwen boeken uitwisselen en met elkaar bespreken. Via deze clubs maken ze kennis met nieuwe literatuur. Fatima Lamkharrat vertelt hoe zij bij een voor haar belangrijk boek kwam.

Ik lees Amina Wadud. Die gaat wat te ver voor mij, die ging zelfs in het gebed voor. Maar ik vind het wel interessant om te lezen. Ze heeft een heel mooi boek geschreven, De Koran en de Vrouw. En zij gaat op die manier ook helemaal terug naar de bron. De teksten herinterpreteren. Die hele exegese is nodig in een wereld waarin we complementair zijn. Je kan niet de helft van de bevolking niet meerekenen.
Fatima Lamkharrat

Vrouwenstrijd tegen islamofobie

Door de vele vragen die ze krijgen over de islam en vanwege aanvallen op de islam gaan vrouwen zich hier niet alleen in verdiepen, ze binden ook de strijd aan met de onterechte en vaak discriminerende angst voor de islam.

Sinds 2018 bestaat er een nieuwe landelijke vrouwenorganisatie tegen islamofobie. Die is opgericht door o.a. Saïda Derrazi. Saïda was actief in de muziekwereld. Ze kende Paradiso, de Melkweg en dat soort clubs van binnen en van buiten. Maar in 2008 werd ze heel erg ziek en daardoor ging ze nadenken over wat ze verder wilde met haar leven. Op een pro-Palestina bijeenkomst hoorde ze, de voor haar onbekende, Anja Meulenbelt praten en ze dacht die heeft een stichting voor hulp aan gehandicapte kinderen in Palestina, ik kan haar steunen met een benefiet concert of zo. Via een vriendin kwam ze met haar in contact. Via een vriendin van Anja werd Saïda, na een lange aarzeling, uiteindelijk als vrijwilliger in de anti-racisme beweging, waar Anja zich ook voor inzette. Al snel werd ze voorzitter van het comité 21 maart (Internationale dag tegen racisme) en vandaaruit begon ze in 2018 een eigen collectief van Moslimvrouwen dat strijdt stegen islamofobie: S.P.E.A.K.

Omdat wij vonden dat er altijd heel veel over moslimvrouwen, jarenlang over moslimvrouwen werd gesproken. Hele boeken zijn er, onderzoeken... Maar nooit hoorde je het perspectief van

de moslimvrouw zelf. En dat is wat wij willen vertellen… We zijn geen religieuze organisatie. We zeggen wel dat wij een moslimvrouwencollectief zijn. Maar dat doen wij expliciet, omdat wij echt willen laten zien dat het om moslimvrouwen gaat. En wij opereren vanuit een intersectioneel perspectief. Dus dat houdt in dat wij ook Somalische vrouwen, Turkse vrouwen... We hebben bekeerlingen, we hebben ook vrouwen uit Syrië, vrouwen uit Marokko. Maar onze hoofdmoot is gewoon dat wij allemaal islamofobie ervaren. We hebben lesbische vrouwen ook.
Saïda Derrazi

Het doel van S.P.E.A.K, dat landelijk opereert, is te laten zien wie de moslimvrouwen zijn en om de algemene beeldvorming te veranderen. Heel lang is gedacht dat Moslimvrouwen zielig zijn en gered moeten worden. Maar inmiddels is er de derde generatie die goed opgeleid is en eigen keuzes maakt. Op de website van het collectief staat: "Wij zijn S.P.E.A.K.: een collectief van moslimvrouwen dat zich uitspreekt tegen racisme, islamofobie, seksisme en structurele uitsluiting. Wij maken ruimte. Wij nemen ruimte. Wij spreken en worden gehoord."

Saïda legt uit dat moslimvrouwen helemaal niet voldoen aan de standaardbeeldvorming.

Er zijn moslima's die hebben ondernemingen. Die zijn dokters, die zijn advocaten. Die zitten op hoge posities... Die hebben kinderen en hun kinderen hebben ook alweer kinderen… Zij zijn heel sterk, krachtig, opgevoed ook. Enerzijds is dat gekomen door de omstandigheden… Omdat een moslimvrouw moet zich twee keer bewijzen of drie keer tegenover een witte vrouw. Dat moet al vanaf de basisschool, met je kleuterschool zelfs al. Dus die strijdlust, die hebben zij altijd van kleins af aangeleerd. En aan de andere kant is het helemaal niet zo dat onze cultuur, de islamitische cultuur, zo vrouwenonvriendelijk is. Totaal niet. Dus ja, die gedachtegang, dat narratief, daar moeten heel veel mensen aan wennen.
Saïda Derrazi

Het interview met Saïda is kort na de laatste verkiezingen van 2024 gehouden. Ze vertelde dat het tot die tijd heel goed ging met S.P.E.A.K. Het collectief vond veel gehoor. Er kwam zelf een Nationaal coördinator racisme en discriminatie bestrijding. Dat was heel hoopvol. Maar de uitslag van de verkiezingen leidde tot veel angst.

En het is gewoon heel bizar om 80 jaar na de Tweede Wereldoorlog. Dat we dan op zo'n manier zo'n partij aan de macht hebben gekregen. Dat is gewoon... ik kan dat nog steeds niet begrijpen. Kijk, als jij 25 jaar lang, dat de PVV een partijprogramma heeft... waar hij 25 jaar lang alleen maar… campagne voert rondom moslims. 25 jaar lang, wenst hij de dood aan de moslims zeg maar, die moeten uitgezet worden of die moeten terug.[14] *De criminele Marokkanen, vluchtelingen, migranten. Ook allemaal islamofobie is dat... en dat is gewoon bizar, dat is gewoon zo raar. Dat dat nu gewoon is. En bij mij in het collectief merk je dat gevoel heel erg. De angst, weet je. Omdat het is zo'n onzekere periode voor een moslim op dit moment. En het*

[14] Saïda spreekt over 25 jaar PVV. Officieel werd de PVV in 2005 opgericht en bestond op het moment van het interview dus 20 jaar.

is onbeschrijfelijk. En ik denk dat alleen de mensen, de overlevenden, mensen die de holocaust hebben overleefd en die geleefd hebben voordat de Tweede Wereldoorlog uitbrak, dat die dat gevoel alleen kunnen begrijpen. Alles wat wij nou voelen.
Saïda Derrazi

Saïda en haar collectief blijven, ondanks de angst strijdbaar en vastbesloten de strijd van vrouwen tegen islamofobie te blijven voeren.

ANDERE INVLOEDEN

Foto: Platform Turkse vrouwen

7. Andere invloeden

Zoals uit het voorgaande blijkt zijn er veel zaken die van invloed zijn geweest op de mogelijkheden van de Turkse en Marokkaanse vrouwenorganisaties. Het beleid van de landelijke en lokale overheden was natuurlijk belangrijk, maar ook de mogelijkheden tot samenwerking met Nederlandse vrouwenorganisaties en met andere organisaties van zwarte- en migranten- en vluchtelingenvrouwen waren van invloed. Net als het boek Caleidoscopische visies: de zwarte, migranten- en vluchtelingenvrouwenbeweging in Nederland, dat Gloria Wekker in 2001 samen met anderen schreef. En er was de impact van schokkende gebeurtenissen als de aanslag op de Twin Towers in 2001 en de moorden op Pim Fortuyn (2002) en Theo van Gogh (2004) die de organisaties van migranten tot reacties dwongen.

Minderhedenbeleid, allochtonenbeleid, integratiebeleid

In de loop van de jaren werd de term gastarbeider steeds minder gebruikt. Migranten die waren gekomen als arbeider werden meer gezien als etnische minderheden en uiteindelijk werden ze allochtonen genoemd. Vanaf 1979 werd er een specifiek minderhedenbeleid ingevoerd. Hierin werd een koppeling gemaakt tussen sociaal-economische achterstand en etniciteit. In 1983 bracht het kabinet Lubbers de eerste Minderhedennota uit, waarin de achtergestelde positie van minderheden het uitgangspunt was en allerlei stimuleringsmaatregelen waren opgenomen. Het beleid had drie doelstellingen: bevordering van sociaal-culturele emancipatie in de multiculturele samenleving; vermindering van sociaaleconomische achterstanden; en bestrijding van discriminatie plus verbetering van de rechtspositie der migranten.

In 1989 werd het minderhedenbeleid alweer losgelaten en werd er een nieuw allochtonenbeleid ontwikkeld. Daarbij was integratie een belangrijk speerpunt. Het ging niet langer om de emancipatie van groepen, maar om het individu. De binding met het herkomstland en de eigen taal en cultuur werd steeds meer als een probleem gezien. De subsidies voor categorale organisaties werden geschrapt en integratie werd gezien als een individuele verantwoordelijkheid. Algemene welzijnsinstellingen moesten de 'allochtonen' zien te bereiken. Onder de algemene noemers van minderhedenbeleid of allochtonenbeleid werden soms wonderlijke keuzes gemaakt, die later dan weer tot tegenovergesteld beleid leidden.

Yasemin Tümer vertelt dat in de jaren tachtig er door de Nederlandse beleidsmakers veel nadruk werd gelegd op de godsdienst van de gastarbeiders.

Nederland was natuurlijk een verzuild land. Dus hier werd eigenlijk qua beleid dat islamitische en dat aparte, heel erg benadrukt en gestimuleerd. Dat die recht hadden op hun eigen ding. Dus uiteindelijk, waar die vrouwen woonden, in die omgeving, waren zij onderworpen aan een veel conservatievere en religieuzere omgeving dan zij in Turkije ooit zouden meemaken. Bij ons was het in Turkije toen allemaal seculair onderwijs. En hier ineens waren islamitische scholen aan de orde van de dag… Ik dacht, nou, ik kom zeker van Jupiter. Ja, en ze bleven zeggen, "ja, dat is [jullie] cultuur." Ik zei, "onze cultuur? Mijn cultuur helemaal niet. Waar heb je het over, man"… Ik zei: "Jullie [de beleidsmakers] snappen niet dat dat wordt veroorzaakt door dat verzuilde denken en beleid wat hier eigenlijk zo ingeburgerd is, dat jullie zelf niet eens

doorhebben wat je aan het doen bent. Wat je aan het veroorzaken en ook aan het verergeren bent voor de positie van de vrouwen. Want daardoor werden ze natuurlijk steeds meer de huizen ingedrukt."
Yasemin Tümer

Later werd er, als gevolg van het allochtonenbeleid eerst op landelijk en vervolgens ook op gemeentelijk niveau sterk bezuinigd op de zelforganisaties van migranten. Dit had ingrijpende gevolgen en veelal waren organisaties genoodzaakt hun activiteiten te staken, of deze voor een belangrijk op vrijwillige basis voort te zetten. Ook probeerden gemeentes hen fusies met andere organisaties op te leggen. De gedachte was dat dit besparingen opleverde en dat het de integratie zou bevorderen.

Een voorbeeld van een geslaagde fusie is het vrouwen kenniscentrum Dona Daria in Rotterdam geweest. Deze organisatie ontstond in 2006 uit een fusie van de organisaties Casa Tiberias, Hindoestaanse Vrouwen Rotterdam, Turkse Cultureel Centrum voor Vrouwen, Surinaams Vrouwen Overleg Rotterdam, Vrouwenhuis Rotterdam en Stichting Marokkaans en Arabisch Cultureel Centrum voor Vrouwen. Dona Daria is bijna twintig jaar een belangrijke speler op het gebied van vrouwenemancipatie in Rotterdam geweest en wist op een goede manier laagdrempeligheid, professionaliteit en actiebereid te combineren. Helaas is Dona Daria dat voor veel vrouwen een belangrijke wegwijzer was, in februari 2025 failliet verklaard. [15]

In Amsterdam was de afgedwongen fusie tussen verschillende vrouwenorganisaties geen succes. Emel Can van de ATKB vertelt hoe dat ging.

Ja dat was in 2006. En toen had de gemeente Amsterdam eigenlijk, ja, dat was een beetje van bovenop gelegd: Van jullie moeten gaan fuseren. Dus wij moesten samen met MVVN, Marokkaanse vrouwenvereniging en Stichting Sitara, een Hindoestaans-Surinaamse organisatie…gaan fuseren. Nou, het kwam echt van bovenaf. En wat we zeiden, "ja, we vinden elkaar leuk. Op een bestuursniveau werken we ook samen. Maar je moet de organisaties niet bij elkaar proppen. Dat gaat niet. We hebben verschillende achtergronden, achterbannen. En de achterbannen hebben diverse problemen. De ene spreekt heel slecht Nederlands. En de andere spreekt wel goed Nederlands. Maar heeft weer andere behoeftes." Maar het moest. Wij kregen een gebouw. Heel duur. Ergens op de grachten, Prinsengracht of zoiets. Belachelijk duur. Maar er was geen succes. Er kwam geen kip. Mensen wilden niet helemaal van Oost daarnaartoe komen. Ze hadden zoiets van, ja, maar dat is veel te duur. Of we kunnen het daar niet vinden. Het was gewoon geen succes. We moesten eerst de huur van onze gebouwen opzeggen. En later hebben ze ook de vaste krachten wegbezuinigd. Omdat ze vonden dat we wel heel goed werk deden, maar dat alles wel kon op basis van vrijwilligheid.
Emel Can

[15] De archiefdozen van de Marokkaanse vrouwenorganisatie die dit centrum mede vormde zijn door inspanningen van het project '40 vrouwen om nooit te vergeten' inmiddels overgebracht naar het Moslim Archief.

In Den Haag verzetten vrouwen zich een fase eerder tegen het plan van de gemeente om de HTKB samen met de HTIB onder te brengen in één pand. Ze gingen zelfs over tot een korte bezetting van een ruimte in het stadhuis.

Nou ja, toen we aan de Koningsstraat zaten, dat was een kleuterschool, die werd gesloopt. En we kregen geen nieuw pand. Dus dat was een probleem. En ja... ik denk, dat hadden ze gezegd, dat we samen met de HTIB moesten gaan. En we dachten van dan, als we samen met HTIB gaan, het was vlakbij en misschien voor de gemeente logisch, maar voor ons dus niet. Ja, als we samen met de mannen in een vereniging gaan… dan komen bepaalde vrouwen wel, maar de anderen weer niet. Dus daar waren we echt tegen. Toen hebben we dus de afdeling ISL, dacht ik, van de gemeente bezet. Dat was helemaal niks voor mij. Ik zei: "dat ga ik niet doen. Dat is niks voor mij zoiets." Dus we hebben daarover gesproken, maar de meeste vrouwen zeiden: "dat gaan we doen". Dus ja, dan zijn we daarheen gegaan. We hebben het gebouw voor een uur of zo bezet. Iedereen zei," jullie moeten echt naar buiten, want dit kan niet of zomaar". We zijn daar gebleven en binnen een uur was het geregeld. Er was een pand aan de Hoefkade, dat is vijftig meter van je oude pand. Binnen een uur was het geregeld. We kwamen daar met spandoeken en het was een heel klein gangetje en een kamer. En die kamer zat vol met vrouwen, volgens mij waren we met z'n dertigen, veertig vrouwen waren we daar. Maar ook de mensen met hun hoofddoek en zo, allemaal waren ze meegegaan.
Saniye Balcı

Eenzelfde proces voltrok zich in Helmond waar de Turkse en Marokkaanse vrouwenorganisaties moesten fuseren met Nederlandse vrouwenorganisaties. De vrouwen die in het bestuur zaten voorzagen dat dan niemand meer zou komen, ook omdat er lesbische groepen bij zaten.

Toen heb ik, dat weet ik nog heel goed, tegen de wethouder ook gezegd. Nou ja, u zegt dat het niks gaat om de financiën, maar puur integratie. En ik zei, waarom moeten dan al die biljartgroepen in Nederland niet bij elkaar? Want je hebt er ook tien verenigingen en die hebben allemaal aparte locaties. Toen was het klaar, toen moesten ze lachen. Toen hadden, ook de gemeenteambtenaren, die hadden zoiets van, ja je hebt eigenlijk wel gelijk. En toen hebben we een apart pand gekregen, ook dichter bij de stad. Wel kleiner dan voorheen.
Necla Çelik

In de herinnering van Suzan Bulut-Kapucu ging het er in die tijd ook om dat de gemeente vond dat ze het gebouw onvoldoende benutten, terwijl het elke dag vol was met activiteiten.

We moesten ons heel vaak bewijzen. Constant maar bewijzen van waar je mee bezig was. En er werd heel weinig rekening gehouden met je achterban. Dus er werden regels gemaakt. En dan moest je je weer tegen die regels protesteren, zodat je de weg weer verder kon bewandelen. Dat kostte echt veel tijd, heel veel kracht en energie. Je werd echt moe van ze, op den duur. Maar doorzettingsvermogen hebben we altijd gehad. Als vrouwen zijnde. En met elkaar, zeg ik ook, ben je sterker. Maar nu is dat op een andere manier. Nu zijn het heel veel eilandjes geworden.
Suzan Bulut-Kapucu

In die tijd was er veel druk op vrouwen dat zij moesten emanciperen. Voor mannen gold dat niet herinnert Necla Çelik zich.

Dat is ook hier beneden, Molenstraat. Daar zat een gebouw en de gemeente legde daar veel minder eisen op die mannen. Want die hadden Turkse televisie, Turkse krant, Turkse spel, Turkse thee. Dat was hun activiteit. Ze deden dus niet aan taallessen, ze deden niks aan emancipatie. Geen voorlichtingen voor gezondheid. We hadden toen een overleg. Toen heb ik ze gezegd, "dankzij jullie zijn mijn vrouwen belemmerd. Want jullie hebben als gemeente de mannen eigenlijk vrijgelaten. Want zolang jullie daar geen last van hadden, konden ze lekker in hun eigen cafeetje…biljarten of kaarten." Dan hingen ze niet op straat, dan had de gemeente er geen last van. Maar de vrouwen moesten emanciperen. Maar dat is dan eenrichtingsverkeer. Je moet die mannen ook meekrijgen, wil je echt kunnen emanciperen. Necla Çelik

Begin 2000 was er in Nederland het idee dat de vrouwenemancipatie voor Nederlandse vrouwen wel zo'n beetje voltooid was, maar van de buitenlandse vrouwen nog niet. Daarom moesten zij extra gestimuleerd worden. Hoewel Yasemin Tümer het met die analyse niet eens was, zag ze wel een kans en zo ontstond de Commissie PAVEM (Participatie van Vrouwen uit Etnische Minderheden).

Ik ben lid geweest van de commissie PAVEM, [2003 – 2005]. Dat was omdat onze Nederlandse minister zei "de emancipatie van de Nederlandse vrouwen is klaar. Maar met de buitenlandse vrouwen is ons nog niet gelukt." En toen is er een commissie ingesteld waar Paul Rosenmöller voorzitter van was en waar ik ook in zat. En waar inderdaad onze toenmalige prinses Maxima ook in zat en Hans de Boer, Hans Dijkstal en Lilian Callender. Ook daar ben ik dan weer de initiator van… En we hadden ons verdeeld over [de onderwerpen] arbeidsmarkt, onderwijs en participatie. Participatie van zwarte- en migrantenvrouwen. En het participatiedeel deed ik samen met Hans Dijkstal. En daar hebben we de P-teams opgezet, lokaal, de participatie-teams. Dat was ook weer zo'n bedenksel van mij. Ik had the A-team op TV gezien. Ik zei nou een soort A-team maar dan het P-team van de vrouwen… We gingen naar alle gemeentes langs. En een deel van het probleem was geld. Maar een deel was natuurlijk wat anders. Dat gaven een aantal burgemeesters ook wel rijkelijk toe. En zeiden ze:"Het gaat ook om wat wij kunnen begrijpen en kunnen betekenen en hoe we met elkaar kunnen samenwerken en hoe we dat inrichten. Daar zouden we eigenlijk betere mensen voor moeten hebben. En betere adviezen voor moeten hebben."
Yasemin Tümer

Hoewel de commissie PAVEM aanvankelijk veel aandacht en waardering kreeg, is er, nadat de commissie eenmaal ontbonden was, weinig van het voorgestelde beleid in praktijk gebracht. Uiteindelijk was het het zoveelste rapport met adviezen over de verbetering van de positie van migrantenvrouwen, dat in een diepe la verdween.

In 2016 werd de term allochtonenbeleid verlaten en kwam de nadruk op integratiebeleid te liggen. In dit beleid lag de focus nog meer op nieuwkomers dan in het eerdere beleid.

Niet alleen het integratiebeleid veranderde vele malen van karakter, dat gold ook voor het taalbeleid. Helemaal in het begin werden de taallessen overgelaten aan vrijwilligers. Later werd het ondergebracht bij professionele onderwijsinstellingen die daar ruim gelden voor kregen. Daarna werd het steeds meer overlaten aan de markt.

We zijn eigenlijk terug bij af. In het begin was het ook dat je vrijwilligers inzette om thuis de vrouwen les te geven. Maar later werd het taallessen, maar dat mocht op een bepaald moment ook niet meer. Want eerst was het thuis. Later konden ze naar buurthuizen of vrouwcentra, daar gaven ze ook taallessen. En veel later ging het naar de middelbaar ROC, dat noemen ze regionaal onderwijscentra. Daar ging het naartoe, dan moest alles in die centra aan lessen gegeven worden. En niet meer in de kleinere wijkcentra. Nu hebben ze weer teruggedraaid. Nu wordt er helemaal niks meer gegeven. In Eindhoven is het een beetje geprofessionaliseerd. En hoe professioneler het werd, eigenlijk hoe minder mogelijkheden [de vrouwen kregen]. Want dan moest de vrouw weer naar het centrum toe. En er werd later wel kinderopvang geregeld. Zodat zij ook eenvoudiger konden gaan. Maar dat werd later ook weer afgeschaft. En later werd het gekoppeld aan verplichte inburgering. En als je niet deed, dan kreeg je zoveel euro boete. Het was niet meer zo van, het mag, maar het moet. En als je het niet doet, dan mag je niet blijven. Of dan moet je boete een betalen. Uiteindelijk is het een beetje golfbeweging.
Necla Çelik

Fatima Lamkharrat vindt niet alle ontwikkelingen in het taalbeleid negatief.

En ik denk dat er ook dat, nou ja, Verdonk, Ik zat toen bij Sonor, toen zij minister was van Vreemdelingenzaken [2003-2006]. Toen kwam zij met die wet, dat inburgering verplicht werd ook voor de echtgenoot van degene die bijvoorbeeld een uitkering had. Nou, je mag vinden van Rita wat je wil, maar het was geweldig. Dat was geweldig. Toen moesten die mannen ineens al die vrouwen naar school laten gaan. Vrouwen die eigenlijk nooit naar buiten konden. Nooit mochten. Nooit mochten leren. Nooit mochten studeren. Nooit naar een buurthuis konden. Voor die vrouwen, die wet zorgde ook voor heel veel andere dingen, maar voor die groep was dit gewoon...[een uitkomst].
Fatima Lamkharrat.

Maar de nadruk op de Nederlandse taal had ook een keerzijde. Veel vrouwen werden niet meer bereikt en er was geen ruimte om aan te sluiten bij hun leefwereld en taal.

Sinds Leefbaar hier in Rotterdam in de gemeenteraad terechtkwam, is er steeds minder ruimte gekomen voor cultuur- en religie-sensitief werken. Alles moest in het Nederlands. Mensen moeten zich aanpassen. Maar er werd weinig ruimte gegeven om vanuit instellingen te kijken: Hoe kunnen we aansluiten bij wat die mensen belangrijk vinden. Een simpels iets als een flyer maken in het Arabisch. Dat was not done.
Fadma Bouchataoui

De geschiedenis van het Nederlandse beleid voor vrouwen met een migratie-achtergrond en hun organisaties kenmerkt zich dus door wisselende koersen. Op dit moment is er wel veel

rumoer en openlijk racisme, waardoor sommige vrouwen zich weggezet voelen en het idee krijgen dat Nederland niet meer hun land is, ook al zijn ze hier geboren en leveren ze volop hun aandeel aan de maatschappij. Op gemeentelijk niveau is er wel de nodige waardering voor de maatschappelijke en culturele initiatieven van Turkse en Marokkaanse vrouwen, maar de financiële positie van die initiatieven is nog steeds erg wankel. Ze drijven in belangrijke mate op de vrijwillige inzet van vrouwen. Daar is op zich niets verkeerd aan, maar het begeleiden van die vrijwilligers en het in goede banen leiden van hun werk is tijdrovend en vraagt veel kennis van groepsprocessen. Organisaties die hier veel ervaringen mee hebben, zoals Stichting Yasmin in Den Haag zijn inmiddels wegbezuinigd.

De meeste organisaties leven van projectsubsidie naar projectsubsidie waarbij fondsen een belangrijke rol spelen. Van structurele financiering is vrijwel nergens sprake. De vrouwen die in diverse wijken actief zijn raken steeds beter ingevoerd in de ingewikkelde manieren om subsidies te verwerven. Ze hebben goede opleidingen gevolgd en liezen soms voor eigen sociale ondernemingen. Maar het blijft zeer tijdrovend en intensief werk. Vrijwel alle wijkorganisaties die door Turkse en Marokkaanse organisaties geleid worden zetten in op bredere (migranten) doelgroepen en op samenwerking met welzijns- en zorgorganisaties, de politie en anderen. Hun aanpak is meestal bottom-up. Ze gaan niet uit van de kaders van het gemeentelijk beleid dat mensen veelal in hokjes stopt, maar van de behoeften, talenten en ambities van de vrouwen waar zij mee werken. Daaromheen bouwen ze dan projecten en flexibele structuren. Een aanpak die zeer goed past bij de vrouwen waar het om gaat, maar die constant stuit op de bureaucratische systemen van de gemeentes.

Feminisme en relatie met andere vrouwenorganisaties

De relatie met de Nederlandse vrouwenorganisaties is altijd wisselend geweest. De HTKB deed nadrukkelijk mee met demonstraties voor gelijke rechten, recht op abortus en dergelijke, maar de vrouwen merkten ook dat er bij de Nederlandse vrouwenorganisaties weinig begrip was voor de specifieke positie van Turkse en Marokkaanse vrouwen. Ze werden toch vaak als enigszins achterlijk en afhankelijk gezien. De Turkse vrouwen op hun beurt vonden de positie van de Nederlandse vrouwen maar zwak, in Turkije was die eind jaren zeventig veel sterker. Niet alleen waren de vrouwen daar zeer strijdbaar, ze hadden ook een betere positie op de arbeidsmarkt en waren vertegenwoordigd in diverse technische beroepen. Een van de dingen die de Turkse vrouwen verbaasde was dat in Nederland abortus strafbaar was.

Abortus was strafbaar hier. Dat vond ik ongelooflijk. Ik dacht; Wat is dat nou, in Turkije niet, maar hier wel. Die vrouwen moeten toch zelf een beslissing kunnen nemen, of ze een kind willen of niet? Dat de overheid voor jou beslist, was ongelooflijk.
Maviye Karaman

Voor Marokkaanse vrouwen lag dit wat anders. Zij hadden niet zo'n sterke tradities van ideologisch gemotiveerde vrouwenorganisaties, al bestond er in Marokko een levendige linkse studentenvakbond. Toch was ook de positie van vrouwen in Marokko op sommige punten beter dan die van vrouwen in Nederland.

Daarnaast, Marokkaanse vrouwen hadden al van het begin af aan het recht om hun eigen naam te dragen. De Nederlandse vrouw mag dat pas sinds kort. Volgens mij is sinds kort pas een wetswijzing geweest dat je als vrouw niet meer de achternaam van je man hoeft te dragen. Marokkaanse vrouwen mochten altijd al werken. Nederlandse vrouwen mochten tot de jaren zestig niet werken. En zo kan ik nog wel een paar voorbeelden noemen.
Latifa Cherabi

De Marokkaanse vrouwenorganisaties richtten zich met name op de zwakke rechtspositie van de vrouwen, iets wat aan de Nederlandse vrouwenorganisaties eigenlijk voorbij ging. Khadija Arib vertelt dat Marokkaanse vrouwen jarenlang als zielig en achtergesteld werdenu8 beschouwd.

In de ogen van Nederlandse politici waren ze allemaal analfabeet en liepen tien meter achter hun man aan. Vooral de vrouwelijke politici waren zeer bevoogdend.[16]

Over sommige onderwerpen waren en zijn er ook echte meningsverschillen. De hoofddoek is iets waarover de discussies met de Nederlandse vrouwenbeweging hoog op kunnen lopen. Een voorbeeld is de felle discussie die ontstond over de stelling van Cisca Dresselhuys, hoofdredacteur van het maanblad Opzij in maart 2001, dat dit feministische maandblad geen vrouwen met een hoofddoek zou aannemen. Vanuit feministische hoek kreeg zij de nodige bijval, al waren er ook vrouwen zoals Anja Meulenbelt, die zich tegen deze uitspraak keerden. In de kringen van met name Marokkaanse vrouwenorganisaties heerste hierover veel onbegrip. Zij voelden zich weggezet als afhankelijke types die geen eigen keuzes konden maken. Zij stelden dat iedere vrouw het recht heeft om zich te kleden zoals zij wil. In enkele interviews wordt deze uitspraak aangehaald als voorbeeld van de misvattingen die er in Nederlands feministische kring over Turkse en Marokkaanse vrouwen bestaan.
In 2001 verscheen ook het boek Caleidoscopische visies van onder andere Gloria Wekker. Dit boek had een grote impact. Voor de zwart- en migrantenvrouwen was het een openbaring dat iemand analyseerde wat zij vanuit hun positie dagelijks ervoeren. Ook voor Nederlandse vrouwen was het boek een eye-opener in die zin dat ze de positie van migrantenvrouwen nu vanuit een breder kader belicht zagen. In de periode daarvoor was er al meer samenwerking ontstaan tussen Turkse en Marokkaanse vrouwenorganisaties en vrouwenorganisaties uit de zwarte- en vluchtelingen gemeenschappen.

Ik heb heel veel met Zami toen gedaan. [Een organisatie van en door vrouwen met kleur uit 1991] Die is deel van de ZMV-beweging. ZMV staat voor... Zwarte, migranten en vluchtelingenvrouwen. Dan praat je met elkaar en dan zie je dat er heel veel raakvlakken zijn. En dan… groei je ook nog een keertje... in het denken dan [besef je] dat het gaat over intersectioneel. Alleen noemden wij dat toen niet intersectioneel. We hadden daar geen woord voor... we hadden Gloria Wekker, die was onze hoogleraar, zeg maar. Die had het dan over kruispuntdenken. Maar het gesprek ging vooral over wat we meemaakten. Geweld tegen vrouwen maakten we allemaal mee. Geslagen worden, we konden er allemaal slachtoffer van

[16] Couscous op Zondag, pag. 142

worden. Het had niet zozeer te maken met een religieus boek of zo, het was iets wat we allemaal slachtoffer van konden zijn. Dat is wat migratie doet met vrouwen. De eenzaamheid die het kan brengen. Het verlies van familie en ouders.
Fenna Ulichki

Een punt waar de migrantenvrouwen ook tegen aanliepen was de min of meer standaardreactie van Nederlanders, dat een vrouw weg moet gaan bij de man als er sprake is van geweld van zijn kant. Er was veel onbegrip voor het feit dat Marokkaanse vrouwen wel wilden dat het geweld stopte, maar van huis uit ook gewend waren dat dat door bemiddeling van familieleden, buren of anderen tot stand kwam.[17]

Fatima Lamkharrat zette zich als jonge opbouwerker in Rotterdam Noord in om het thema huiselijk geweld bespreekbaar te maken.

Ik was jong, dus dat vond ik heel moeilijk. Om daar ja, om het daar zeg maar, voor iedereen het veilig te maken. En dan ook, wat doe je vervolgens? Omdat de instituties vond ik ook niet altijd begripvol. Vooral toen ik een project deed over huiselijk geweld. Dat was echt vreselijk. En de Nederlandse instituties waren heel erg gericht op: "ja, dan ga je weg". Nou, dat stuit op zoveel weerstand. "Nee, ik wil niet weg. Ik wil dat het geweld stopt. Ik wil dat mijn man niet meer slaat, of ik wil, maar ik wil niet weg." Dus dat was zo lastig, want je bent professional. En je hebt wel een soort meldplicht. Dus wat doe je daarmee? Je wil niet gezinnen kapotmaken. Maar je wil ook niet dat kinderen opgroeien in gezinnen waar het niet oké is. En niet veilig is. Dus dat waren wel echt lastig, dat vond ik echt heel lastige thema's.
Fatima Lamkharrat

Voor de meeste geïnterviewde vrouwen betekent emancipatie vooral gelijkwaardigheid en het recht op eigen keuzes. Het Nederlandse feminisme vinden ze vaak te veel anti-man. Ze gaan meer uit van gelijkwaardigheid en een complementaire rol van vrouwen en mannen, waarbij het wel belangrijk is dat vrouwen niet afhankelijk zijn. In de interviews benoemen ze herhaaldelijk dat de vrouwen zich zo ontzettend ingezet hebben en allerlei cursussen en trainingen hebben gevolgd die hebben bijgedragen aan hun ontwikkeling, maar dat de mannen eigenlijk stil zijn blijven staan. Die willen als ze oud worden graag terug naar het land van herkomst, maar de vrouwen zien daar vaak tegenop, niet alleen omdat ze dan ver van hun kinderen en kleinkinderen zin, maar ook omdat ze in Nederland hun eigen netwerken en clubjes hebben.

In 2025 speelt de discussie over wat vrouwenonderdrukking en ook femicide weer volop. Nadia Laiti is er heel stellig over. Als vrouw ga je over je eigen lichaam en je eigen keuzes.

Is porno vrouwenonderdrukking? Dat weet ik niet. Als een vrouw het uit eigen wil doet, waar is de onderdrukking dan? Is een hijab vrouwenonderdrukking? Nee, want als een vrouw het uit

[17] *Medelanders Nederlanders.* 1984. Aflevering: *Marokkaanse vrouwen en zelforganisaties in Nederland.* Omroep: FEDUCO (Federatie Educatieve Omroep)

eigen wil doet, is er geen onderdrukking. We hebben het pas over onderdrukking, als het dwangmatig of dwang is, dat iemand een persoon dwingt om erbij te lopen, om bepaalde handelingen te verrichten. Laat het met rust. Laat de vrouwen met rust. Laat mensen kunnen kiezen, met name vrouwen zoals ze erbij willen lopen. Blijf van ze af, al lopen ze in hun nakie buiten. Niemand heeft jou gevraagd om die vrouw aan te raken. Blijf van de vrouwen af. Laat ons baas zijn over ons eigen lichaam, over onze eigen geest en ziel. En dat is waar we nu in zitten, dat ze dat willen gaan controleren. Dat men onze gedachten wil gaan sturen, hoe wij eruit moeten zien. Je moet er super sexy uitzien of je moet helemaal bedekt gaan rondlopen. Potverdikkeme, laat me maar rondlopen zoals ik dat wil. Mijn keuze, mijn leven. En niet die van jou. En dat is waar we nu tegenaan hikken. En dan zitten we potjandorie in 2025, we gaan straks naar '26 toe. En dan toch hebben we daar nog steeds problemen mee. En dat vind ik heel, dat vind ik echt heel erg jammer.
Nadia Laiti

Op het punt van femicide vinden de verschillende vrouwenorganisaties elkaar over het algemeen wel, al verbazen de Turkse en Marokkaanse vrouwen zich er wel over dat de maatschappelijke verontwaardiging veel groter is als de dader een migratieachtergrond heeft dan wanneer de dader een Nederlander is. Ze zien dat de sociale media, waarop vaak tegen migranten wordt geageerd, hierbij een belangrijke rol spelen.

De impact van grote gebeurtenissen

De maatschappelijke positie van migrantenvrouwen en het beleid ten aanzien van mensen met een migratieachtergrond wordt ook sterk beïnvloed door ingrijpende gebeurtenissen als de aanslag op de Twin Towers in New York in 2001 en de moorden op Pim Fortuyn en Theo van Gogh in Nederland. Fenna Ulichki vertelt hoe ze merkte dat de houding van studenten met een Turkse en Marokkaanse achtergrond veranderde na 11 september 2001. De aanslag in New York leidde tot een wereldwijde angst voor islamitische terreur. Moslims in Nederland werden hierop aangesproken en moesten publiek afstand nemen van iets waar ze niets mee te maken hadden. Dit leidde ertoe dat zij zich juist nadrukkelijker als islamitisch gingen profileren dan daarvoor. En dit beïnvloedde weer de positie van vrouwen.

Na 11 September zag ik het veranderen. Ik gaf een keer een lezing op een Hogeschool [over de rechtspositie van Marokkaanse vrouwen]. Normaal gesproken kwamen er vragen als ik klaar was, of iemand vertelde haar eigen verhaal. Maar nu, ik was zo geshockeerd, ging het heel erg over de islam. Er waren studenten die gingen met mij in discussie over hoe de profeet dit had bedoeld. En dat de echte islam hier niet voor staat. En ik dacht "wat gebeurt hier?" Dus... de vrouwenrechten- kwestie werd in één keer geplaatst in een heel ander discours, namelijk dat van Nederland, dat de islam schuldig is aan 11 September, aan terreur. En jonge moslims in Nederland die zeggen: Wij worden aangevallen en onze religie wordt aangevallen. Dus die sluiten de rijen.
Fenna Ulichki

Deze beweging droeg er ook aan bij dat Marokkaanse vrouwen zich, zoals in het vorige hoofdstuk staat beschreven, vanuit hun positie meer in de islam gingen verdiepen. Ze wilden een weerwoord hebben binnen de context van hun geloof.

Andere gebeurtenissen met grote invloed waren de moorden op Pim Fortuyn en Theo van Gogh, De moord op Fortuyn in 2002 werd niet door een migrant gepleegd, maar maakte de weg vrij voor een sterk anti-buitenlanders sentiment in de Nederlandse politiek en de roep om strenge maatregelen tegen migratie. De moord op Theo van Gogh in 2004 die wel door een Marokkaanse jonge man werd gepleegd, leidde tot nog heftiger reacties tegen migranten, waarbij vrouwen met hoofddoeken het heel vaak moesten ontgelden. Deze heftige gebeurtenissen hebben niet alleen de nodige impact gehad op de vrouwen persoonlijk, maar ook op de politiek, waar de anti-migratiekaart steeds nadrukkelijk werd gespeeld.
Ondanks, en soms ook juist vanwege het negatieve maatschappelijke klimaat, bleven de vrouwen van de plaatselijke migrantenorganisaties zich onvermoeibaar inzetten voor verbinding tussen de bewoners van de wijken waarin ze actief zijn. Ook voelden ze zich medeverantwoordelijk voor de sociale veiligheid op straat.
De aandacht voor verbinding en sociale veiligheid is altijd een belangrijk onderwerp geweest voor de plaatselijke organisaties. In coronatijd zetten ze zich bijvoorbeeld in om het isolement van ouderen te doorbreken en voedselpakketten te organiseren voor wie dat nodig had. In veel wijken is daardoor een nauwe samenwerking gegroeid met tal van lokale organisaties. Amina Berkane vertelt hoe dat in de Utrechtse wijk Kanaleneiland ging.

Je kent de appgroep Samen Kanaleneiland? Ik weet nog, ik zat op 15 maart op de bank. Ik was ook bezig voor de voedselbank van Al Amal. Toen gingen wij voedsel kopen. Maar we konden niks vinden. Mijn dochter en ik. We zijn met de auto langs elke groothandel geweest. Dat was in die periode van hamsteren. Uiteindelijk hadden we toch heel veel kunnen vinden, maar we gingen echt langs, nou ik denk, zo uit mijn hoofd 20, 30 winkels. En ik zat die zondagmiddag op de bank. En ik zat zo te denken van. "O ja, Allah help. Als deze lockdown komt morgen. En de deuren sluiten. Hoe gaan we het doen met elkaar? En wie gaat deze armen helpen? Wie gaat de kwetsbaren helpen? Wie gaat dit doen? En de hondjes uitlaten?" Nou ja, er ging heel veel om in mijn hoofd. En toen dacht ik. "Weet je Amina, laat ons even denken in oplossingen. Ik doe heel veel vrijwilligerswerk in de wijk. Ik heb intussen ook heel veel contacten: ik maak een WhatsApp groep. En ik voegde die en die en die en die toe in die groep. Het zijn allemaal mensen met een grote achterban." Nou, zo gezegd, zo gedaan. Dock, Buurtteam, politie, kerk, moskee, wijkcoöperatie, Labyrinth, onderwijs. Ik heb 18 organisaties toegevoegd in de groep. Een bericht gedeeld en ze uitgenodigd om die groep te delen met hun netwerk. Zo gezegd, zo gedaan. Zo hebben wij een geweldige community gehad tijdens corona, waarin wij vraag en aanbod hebben gematched, toen de deuren dicht waren. Ja, zodoende ben ik ook extra bewust geworden van deze rollen. Ik zie geen verschil. Ik zie ook geen onderscheid. Ik ben geen voorstander van elkaar zwart maken. Ik ben eerder van het zoeken naar waar wij elkaar kunnen versterken.
Amina Berkane

TOL EN TROTS

Foto: Marokkaanse vrouwen begin jaren 80.
Bron: 50 jaar migratie

8. Tol en trots

Tol die al die inzet eist

De vrouwen die geïnterviewd zijn hebben zich met een enorme ijver ingezet om de positie van Marokkaanse en Turkse en andere migrantenvrouwen te verbeteren. In veel gevallen combineerden ze vrijwilligerswerk met een gezin, een opleiding én betaald werk. Ze streden niet alleen op collectief niveau, maar waren en zijn ook op individueel niveau beschikbaar, door er altijd te zijn en een luisterend oor te hebben. Al die inspanning en die constante bereikbaarheid hebben echter ook hun tol geëist. In de zin dat veel vrouwen een vorm van burn-out kregen. Dat was vaak een signaal om hun leven op een iets andere manier in te gaan richten. Minder te gaan doen, of zich vooral te concentreren op de dingen die ze echt graag doen.
Dat sommige mannen bang waren dat hun vrouwen te zelfbewust werden, was nog tot daaraan toe. Daar deden ze het immers voor, ook als het voor henzelf tot een scheiding leidde. Maar het gebrek aan support vanuit de overheid en vaak ook van Nederlandse vrouwenorganisaties, leiden tot boosheid en machteloosheid. Ook het gevoel dat je eeuwig en altijd die ander zal blijven en dat je nooit voor vol wordt aangezien is een zware last om een leven lang met je mee te dragen. Latifa Cherabi verwoordt dit als volgt:

Mijn hele leven heb ik geprobeerd me te conformeren aan de ander. Want ik moest me bewijzen, ik moest harder werken, beter werken, beter Nederlands schrijven, als ik een tekst schreef, dan was het van, oh Latifa, je bent de komma vergeten, of de 'dt'. Dan denk ik, oké, is dat zo belangrijk? Ik wil dat je naar de inhoud kijkt, die 'dt', die kan ik er straks ook wel uitfilteren, maar... Dus je moest je altijd bewijzen en dat je dan op een gegeven moment tot de slotsom komt, dat dat een grote deel van jouw energie kost. En je stress bezorgt, dat je je ook in een situatie zit van, dat je je gaat afvragen van, kan ik het wel? Lukt het me wel? Of zal ik die stap maar niet nemen, want misschien kan ik het niet… En dat je dus ook mensen tegenover je hebt, die dan je willens en wetens eigenlijk onderuit willen halen. Dat is best wel moeilijk.
Latifa Cherabi

Gezien de huidige politieke en maatschappelijke ontwikkelingen maken veel vrouwen zich nu ook zorgen over de toekomst van hun kinderen. Worden zij wel voor vol aangezien, kunnen zij zich wel ontwikkelen op een manier die bij ze past? Die twijfel weegt zwaar.

Trots op wat bereikt is

Het feit dat het soms best zwaar is wil niet zeggen dat de vrouwen bij de pakken neer gaan zitten of niet zien dat ze wel degelijk veel bereikt hebben. Uit de interviews komt naar voren dat er in de afgelopen 60 jaar heel veel verbeterd is in de positie van Marokkaanse en Turkse vrouwen. Veel geïnterviewden verbazen zich over de snelle veranderingen die hebben plaatsgevonden als ze denken aan hun eigen positie toen en die van hun dochters nu en daar zijn ze best trots op.

En als ik naar het leven van mijn kinderen kijk en het leven van mijn ouders. Die verschillen zijn gigantisch. Binnen één generatie. Dat is onvoorstelbaar. Die ontwikkeling is zo snel gegaan. Waar de witte samenleving soms generaties over heeft gedaan. Om ergens te komen. Dat gaat niet altijd voor iedereen goed. Soms schrikken mensen en dan sluiten ze zich af, omdat het te snel gaat. Maar ik ben ook trots, om te zien dat we zo snel onze plek hebben weten te vinden.
Fadma Bouchataoui

Ik denk dat die emancipatie van die Marokkaanse vrouwen dat ze echt, die ging als een tierelier. Als je vergelijkt met mijn moeder, waar ze stond, echt niet zo heel lang geleden. En nu haar dochter of haar kleindochter. Ja, dat is gewoon de wereld van verschil. En dat is best wel snel gegaan, in een hele korte tijd.
Fatima Lamkharrat

Saniye Balcı, die zelf niet religieus is, ziet dat die ontwikkeling zich op een breed vlak voltrokken heeft.

Vroeger in mijn tijd... Ik was in Nederland net begonnen met de Pedagogische Academie. Het was mijn eerste jaar en we gingen op werkweek. Een hele week, samen met de hele klas, ergens naartoe. Ik mocht niet mee. Ik mocht niet van mijn ouders. Want het was gezamenlijk met de hele klas. Je sliep in tenten in Kijkduin. Toen heb ik gezegd: "Oké het is Kijkduin, dat is een half uur fietsen." Dus ik zei, "dan ga ik overdag en 's avonds kom ik naar huis. Dan gaan we samen daar eten. En dan kom ik naar huis". Heb ik zo geregeld. Maar nu de hoofddoek mensen... Sorry dat ik dat zo noem… Maar nu hebben de jongeren, ook met hoofddoek... Die kunnen, die mogen alles doen. Die kunnen op reis gaan met vriendinnen. Dat is allemaal veranderd. Ja, dat is natuurlijk heel mooi. Maar ook zij hebben dus een ontwikkeling doorgemaakt. Zij mogen ook, er zijn heel veel dingen veranderd.
Saniye Balcı.

Veel moeders en vaders hebben hun dochters enorm gestimuleerd om te gaan studeren om te zorgen dat zij het beter zouden krijgen dan zij. Helemaal toen hebben duidelijk werd dat ze niet terug zouden gaan naar het land van herkomst. En de meiden die namen die opgave serieus, ook omdat het een opstap was naar een eigen wereld en een eigen positie in de samenleving. In de beginperiode van de gezinshereniging hebben de vrouwenorganisaties er enorm veel aan gedaan om de families waar men niet wilde dat meisjes naar school gingen over te halen om hun dochters een kans te geven. Terugkijkend zijn de geïnterviewde vrouwen niet alleen trots op de snelle ontwikkeling die de vrouwen als groep hebben doorgemaakt, maar juist ook op de individuele vrouwen waarvan ze weten dat ze die op belangrijke momenten in hun leven hebben kunnen helpen.

De kinderen die hier geboren waren...of die met hun ouders meegekomen waren. Die begeleidden wij. Ik heb veel ouders gesproken die niet wilden dat meisjes als ze 12 of 13 jaar waren naar de middelbare school gingen. Maar wel naailes en dat soort dingen. Ik kende meiden, heel begaafd. En daarom heb ik ook met hun ouders gesproken. Dat die meiden naar

school moesten kunnen. Later ben ik ze nog wel op straat tegengekomen. En dan bleek dat ze dokter waren geworden of psychiater. Dan ben ik echt heel trots.
Maviye Karaman

Het is niet alleen de ontwikkeling van de meiden en vrouwen uit de eigen gemeenschappen waar de vrouwen trots op zijn, maar ze zien hun rol ook breder. Ze dragen bij aan een andere houding van zorginstellingen en buurtteams, waarin ze altijd de medemenselijkheid vooropstellen.

En wat ik heb ook geleerd van mezelf, we zijn allemaal mensen. En gaan om met elkaar als mens tot mens. Soms heb je wel een rol, of een beroep, maar altijd als je zit met iemand, je zit tegenover een mens. Ik zeg niet cultureel, sensitief werken. Ik zeg altijd mens-sensitief werken. Maakt niet uit. Wie zit tegenover je, maakt niet uit wie. Het is mens, klaar. Zet dat zorgdoel opzij en ga met hem of met haar in communicatie. Mens tot mens. En hart tot hart, zeg maar. En dat werkt tot vandaag.
Marzouka Boulaghbage

Terugkijkend op de rol van de HTKB en de MVVN zien de vrouwen die daarin actief waren dat ze heel veel mooie dingen hebben gerealiseerd en voor veel vrouwen een thuisbasis waren. Voor sommigen zijn de acties waarbij ze samen met vrouwen uit andere organisaties optrokken het hoogtepunt, voor anderen zijn de ontwikkelingskansen die ze de vrouwen en zichzelf boden de belangrijkste bijdrage. Maar ze realiseren zich ook dat de tijden veranderd zijn en dat er nu behoefte is aan een ander soort organisaties, minder op de eigen groep gericht, inspelend op de geïndividualiseerde samenleving, maar ook op de stille behoefte aan bredere sociale verbanden.

De Turkse en Marokkaanse vrouwenorganisaties hebben hun rol in die tijd gewoon vervuld. Vrouwen die daar toen actief waren hebben zeker een bijdrage geleverd aan het stukje migratiegeschiedenis... We hebben in die tijd veel gedaan voor de gezinshereniging. Maar ook voor de verkiezingen. Want heel veel migranten mochten met de gemeenteraadsverkiezingen nog niet eens meedoen. Dat was wel een winst van de Turkse en Marokkaanse arbeidersverenigingen en vrouwenorganisaties. Daar hebben we heel veel voor gelobbyd. Men denkt dat wij het stemrecht zomaar cadeau hebben gekregen. Maar dat is niet zo.
Nermin Altıntaş

CONCLUSIE

Foto: Turkse en Marokkaanse vrouwen begin jaren 80.
Bron: BHIC en Nationaal Archief

9. Conclusie

De Turkse en Marokkaanse vrouwenbeweging in Nederland kent inmiddels een geschiedenis van ruim vijftig jaar. Het begon met landelijke vrouwenorganisaties die opkwamen voor de rechten van vrouwen die voornamelijk via gezinshereniging naar Nederland kwamen. In een combinatie van laagdrempelige sociale activiteiten en landelijke acties haalden zij vrouwen uit hun isolement en stimuleerden ze hun weg naar zelfstandigheid. De onderwerpen die ze daarbij aan de orde stelden, kwamen direct voort uit de gemarginaliseerde positie van de vrouwen die, zeker in het geval van Marokkaanse vrouwen, deels gekoppeld was aan hun (juridische) positie in het land van herkomst. De acties die zij voerden, pasten qua vorm bij de jaren zeventig en tachtig.

Later in de tijd veranderde de manier waarop de vrouwen zich organiseerden. Dat had alles te maken met de opkomst van een tweede generatie vrouwen, met het veranderende beleid van de Nederlandse overheid en met de maatschappelijke ontwikkelingen in Nederland. In tal van wijken en buurten ontstonden initiatieven van Marokkaanse en Turkse vrouwen die niet alleen een veilige haven en activiteiten boden voor de eigen groep maar zich meer en meer openstelden voor een bredere groep vrouwen en buurtbewoners. Sociale samenhang, armoedebestrijding, steun bij huiselijk geweld, taalcursussen, gezondheidsvoorlichting, gesprekken over opvoeden en mantelzorg, het komt allemaal aan de orde. Daarnaast zijn er de nodige creatieve activiteiten waarmee vrouwen zich kunnen uitdrukken en laten zien wie ze zijn.

Al die verschillende organisatievormen draaiden nog steeds voor meer dan 95% op de vrijwillige inzet van vrouwen, die dat vaak in combinatie met een gezin en een baan of een zzp-bestaan doen. Juist met die inzet en een hele duidelijke hands-on mentaliteit die verbonden is met hun culturele achtergrond, houden ze de Nederlandse samenleving een spiegel voor: het draait niet alleen maar om het individu en individuele prestaties. Gemeenschappelijkheid en levendige sociale verbanden zijn een voorwaarde om je als vrouw en als mens in deze samenleving, met de nodige veerkracht, staande te houden.

Uit de individuele verhalen komt de grote verscheidenheid aan achtergronden en posities naar voren. Geen levensverhaal is hetzelfde, al getuigen ze allemaal van een groot zelfbewustzijn. Daarom is het des te pijnlijker dat deze vrouwen door de buitenwereld nog altijd als eenduidige groep worden benaderd en als afhankelijk worden gezien. Of het nu gaat om Nederlandse feministen van vroeger, de politiek of de hulpverlening, elke keer weer ervaren ze dat ze als anders worden gezien en dat voor hen wordt ingevuld wat ze wel of niet denken. Zoals in de inleiding wordt gezegd, geen groep in de Nederlandse samenleving wordt zo direct geraakt door politieke keuzes en beleid als vrouwen met een migratieachtergrond. Aan de ene kant worden ze geacht als individu te integreren en zich aan te passen aan normen en waarden die ook door veel Nederlanders worden afgewezen, aan de andere kant worden ze constant als groep weggezet en mogen ze voor hen belangrijke symbolen en cultuuruitingen niet gebruiken.

Dat er zo weinig onderzoek is en wordt gedaan naar de geschiedenis van de Turkse en Marokkaanse vrouwenbeweging en dat deze geschiedenis ook bij hun eigen kinderen en kleinkinderen vrijwel onbekend is, is veelzeggend.

Dit alles neemt niet weg dat de organisaties van vrouwen met een Turkse en Marokkaanse achtergrond gigantisch veel bereikt hebben en een belangrijk vliegwiel zijn geweest, en nog steeds zijn, voor de bewustwording, ontwikkeling en emancipatie van veel vrouwen en meiden. Hun opmars in het hoger- en universitair onderwijs is ongekend en het bedrijfsleven en de politiek zijn ze, ondanks alle tegendruk, steeds zichtbaarder aanwezig. De verhalen, de tentoonstelling die Karima Assaou op basis daarvan maakte en het Stemmenspel maakten veel los. Datzelfde geldt voor de fototentoonstelling van Çiğdem Yüksel in het Nederlands Fotomuseum die ontzettend veel (nieuwe) bezoekers trok. Het beeld dat uit de verhalen en foto's naar voren komt is zo anders dan de clichébeelden die we allemaal met ons meedragen.

Dit essay is slechts een eerste stap naar een grondiger studie van de impact van de Turkse en Marokkaanse vrouwenbeweging in Nederland. Bij verder onderzoek is het belangrijk dat de gevestigde definities van emancipatie en activisme tegen het licht worden gehouden om ruimte te scheppen voor de stemmen die niet binnen de gangbare plaatsjes passen. Stemmen die verhalen vertellen over de manier waarop diverse vormen van uitsluiting en onderdrukking samenkomen en de wijze waarop vrouwen zich daar tegen teweerstellen. Nader onderzoek is van groot belang om de unieke geschiedenis van de Turkse en Marokkaanse vrouwenbeweging niet verloren te laten gaan. Tegelijk is het hoog tijd dat overheden en maatschappelijke organisaties eindelijk aansluiten bij de prioriteiten van de vrouwen zelf, in plaats beleid van bovenaf op te leggen.

Bijlage 1 Initiatief- en stuurgroep

Initiatiefgroep
Aan de basis van het project stond een initiatiefgroep van vrouwen die zelf betrokken zijn (geweest) bij de vrouwenbeweging of zich hier professioneel in verdiept hebben. Zij bewaakten de hoofdlijnen en traden op als ambassadeurs van het project.

De groep bestond uit:
Nadia Bouras – Universitair docent geschiedenis, Universiteit Leiden
Funda Müjde – Actrice en oud-bestuurslid van de HTKB
Annelies Jansen – Oud-opbouwwerker en lid van het Steunkomitee HTKB
Habiba Bouanan – Oprichter Prachtvrouw en sociaal ondernemer
Çiğdem Yüksel – Fotograaf en maker van Je moest eens weten
Fenna Ulichki – Oud-voorzitter MVVN en stadsdeelvoorzitter Amsterdam-West

Stuurgroep
Naast de initiatiefgroep begeleidde een stuurgroep het project vanuit de praktijk. De leden waren actief betrokken bij het selecteren van geïnterviewden, locaties en organisaties voor het randprogramma. Zij kwamen vijf keer bijeen en speelden ook lokaal een belangrijke rol bij de programmering en publiekswerving.

De stuurgroep bestond uit:

Amina Berkane Abakhou – oprichter van Basmah Coaching en Training in Utrecht
Bahar Sakızlıoğlu – Senior specialist in Housing, Urban Sociologist, Assistent Professor aan de Erasmus Universiteit Rotterdam
Rotterdam
Emel Can – adjunct-directeur St. SWSL (Ru pare) en vrijwilliger ATKB sinds 1996 in Amsterdam
Fadma Bouchataoui – Professional op het gebied van opvoeden en verbindende communicatie in Rotterdam
Gönül Fidan-Hettema – Vrijwilliger bij Soroptimist International, zetten zich in om de rechten, de positie én het leven van vrouwen en meisjes wereldwijd te verbeteren.
Hadiye Keşmer – Beleidsadviseur Gemeente Amsterdam, oud- bestuurder HTKB
Melahat Çapoğlu – Voorzitter HTKB Eindhoven
Nermin Altıntaş – Directeur St. Yasmin Den Haag

Bijlage 2 Namenlijst geïnterviewden

Amina Berkane, Annelies Jansen, Ayfer Ortak, Ayten Ersoy-Özgür, Ebru Janssens-Kayan, Ellie Bayukatak, Emel Can, Emine Göktekin, Fatima Bouchtatoui, Fatima Elatik, Fatima Lamkharrat, Fenna Ulichki, Funda Müjde, Gönül Fidan-Hettema, Habiba Bouanan, Hadiye Keşmer, Latifa Cherabi, Leyla Kalender, Marzouka Boulahbabge, Maviye Karaman, Melahat Çapoğlu, Melek Gövsulu, Mürset Topçu, Nadia Laiti, Nermin Altıntaş, Necla Çelik, Neval Aksoy, Nora Azarkan, Özden Yalım, Petra Snelders, Rabiaa Bouhalhoul, Saida Derrazi, Saniye Balcı, Şükran Sevim Alpagot, Suzan Bulut-Kapucu, Vildan Karaoğlan, Yamina Oulad Si Mhammed, Yasemin Tümer.